

KORTÁRS

2016. 12. szám

JARMECZKY ISTVÁN munkáival

A Kortárs-költőverseny nyertesei

KONTRA FERENC: Az ikrek magánya

MONOSTORI IMRE: Szülőföldem, Tolna megye

KISS GY. CSABA: A magyar '56 irodalmi emlékezete Közép-Európában

BÁNYAI TIBOR MÁRK, BENCE ERIKA, JUHÁSZ ATTILA kritikái

Ára: 735 Ft
Előfizetőknek: 668 Ft
www.kortarsonline.hu

nka
Nemzeti Kulturális Alap

KORTÁRS 2016 12

Átjárók IV., 2015

BUDAPESTI OPERETTSZÍNHÁZ
 KÁLMÁN IMRE:
MARICA
 VILÁGSZERTE TÖBB MINT **10 000** GRÓFNŐ
 ALKALOMMAL JÁTSZOTT MAGYAR OPERETT

FISCHL MÓNICA · BORDÁS BARBARA
 DOLHAI ATTILA · VADÁSZ ZSOLT
Karmester MAKLÁRY LÁSZLÓ · SOMOGYI-TÓTH DÁNIEL
Koreográfus LÖCSEI JENŐ
Rendező KERO®

WWW.OPERETT.HU FELELŐS KIADÓ: LŐRINCZY DYÓRNY FŐIGAZGATÓ

TARTALOM

Kortárs-költőverseny

- 3** ZALÁN TIBOR: Áthajlás az őszbe *(vers)*
- 4** TŐZSÉR ÁRPÁD: 1935. október 6. *(vers)*
- 5** TANDORI DEZSŐ: Út fordulói *(vers)*
- 6** SAJÓ LÁSZLÓ: Lézengés vasárnap délelőtt *(vers)*
- 7** REMÉNYI JÓZSEF TAMÁS – TARJÁN TAMÁS: versparódiák *(versek)*
- 9** MARKÓ BÉLA: Az út vége *(vers)*
- 10** GERGELY ÁGNES: Kristálylapok *(vers)*
- 11** FEKETE VINCE: Ad revidendum *(vers)*
- 12** BÁTHORI CSABA: Öröklés *(vers)*
-
- 13** HORVÁTH PÉTER: Nahát, nahát, Baltazár *(próza)*
- 20** KONTRA FERENC: Az ikrek magánya *(próza)*
- 24** SZATHMÁRI ISTVÁN: A kabát *(próza)*
- 31** SZIGETHY GÁBOR: Napló múltidőben – 1956. december
- 35** ZSILLE GÁBOR: A félreértés – Tömörkény 150
- 39** MONOSTORI IMRE: Szülőföldem, Tolna megye *(esszé)*
- 48** NOVOTNY TIHAMÉR: A boldogsághoz vezető út – Jarmeczky István színmértana *(képzőművészet)*
- 52** KISS GY. CSABA: A magyar '56 irodalmi emlékezete Közép-Európában
- 59** HEKLER MELINDA: „Legjobban az üres teret szeretem” – Beszélgetés Eötvös Péter zeneszerzővel
- 64** SZÁSZ LÁSZLÓ: Az erkölcsstanok kudarca *(3. rész)*
- 78** TÜSKÉS ANNA: Válasz-e a siránkozás? – Beszélgetés Tarján Tamással Illyés Gyuláról
- 84** BÁNYAI TIBOR MÁRK: G. István László / Repülő szőnyeg
- 85** SÁRI ORSOLYA: Az ellopott tragédia (Rejtő Jenő-emlékkötet)
- 88** BENCE ERIKA: Toldi Éva / Önértésváltozatok, identitástapasztalatok
- 90** FŐFAI RITA: Hegedűs Imre János / Székelyország
- 91** JUHÁSZ ATTILA: Mohai V. Lajos / A Bátyám hazavitte a halált
- 94** TAR PATRÍCIA: Fehér Béla / Tengeralattjáró Révfülöpon

E számunkat JARMECZKY ISTVÁN munkáival illusztráltuk.

A borítón: Tisztelet Lantos Ferencnek, 2013 (részlet).

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat idei költőversenyének eredményhirdetését és a 2016. évi Kortárs-díj átadóünnepségét 2016. december 6-án 19 órától tartjuk a Petőfi Irodalmi Múzeumban.

A költőverseny díjazottai: Báthori Csaba, Fekete Vince, Gergely Ágnes, Markó Béla, Reményi József Tamás, Tarján Tamás, Sajó László, Tandori Dezső, Tözsér Árpád, Zalán Tibor.

Az estet megnyitja Pécsi Györgyi, a versrovat vezetője, a díjakat átadja Thimár Attila főszerkesztő.

A jó hangulathoz a bort Ambrus Lajos szerkesztő szolgáltatja.

Mindenkit szeretettel várunk!

KORTÁRS

Támogatók: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,
KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, MAGYAR NEMZETI BANK

Szerkesztőség:

THIMÁR ATTILA (főszerkesztő, tanulmány), thimar.kortars@gmail.com
AMBRUS LAJOS (próza), kemenesalja@gmail.com
PÉCSI GYÖRGYI (vers), pecsigy@freemail.hu
STURM LÁSZLÓ (kritika), sturml67@gmail.com
NOVOTNY TIHAMÉR (kép), prinetipa@gmail.com
KOVÁCS NÓRA (tördelőszerk.), babajaga1960@gmail.com
BORNEMISSZA ÁDÁM (olvasószerk.), bornemissza.adam@gmail.com

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com)
1062 Bp., Bajza u. 18.
Szerda: 11–14 óráig
Csütörtök: 10–13 óráig
Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531
Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemléli a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1/2 évre 3680 Ft, 1 évre 7350 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 105 €. (Az áthúzódó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzárta: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Petőfi Irodalmi Múzeum – Argentínai magyar emigrációs gyűjtemény vált kutathatóvá

Az elmúlt évtizedekben a Petőfi Irodalmi Múzeumban kiépült egy olyan kutatható gyűjtemény, amely nemcsak a határon túl élő magyar lakosság, hanem a diaszpórában és az emigrációban élők irodalmi hagyatéka egyaránt koncentrálna.

Ezt bővíti az új argentin gyűjtemény, amelyet a Buenos Aires-i Hungária Könyvbarátok Köre, Kölcsönkönyv-és Levéltár adományozott a múzeumnak. Az 5300 magyar nyelvű, illetve a magyarságról szóló hétszáz idegen nyelvű kötetből, folyóiratból, tudományos műből és biográfiából álló anyag értékes forrásként szolgálhat az emigrációkutatás számára, hiszen például a Hatikva folyóirat mellett több olyan kiadványt is tartalmaz, amely magyar közgyűjteményekben eddig nem vagy csak részben szerepelt. Az 1976-ban megalakított Buenos Aires-i kölcsönkönyvtár állománya nagyrészt emigrációs kiadvány, illetve személyi hagyatéka. A PIM elsődleges célja, hogy a teljes állományt a Hungária integrált gyűjteménykezelő rendszer adatbázisának segítségével kutathatóvá tegye.

Bővebb információ:

www.pim.hu

www.kortarsonline.hu

ZALÁN TIBOR**Áthajlás az őszbe**

Kortárs-költőverseny

Jékely Zoltán-motívumokra

Elfakult a nyár. Szürkén kondul át
hegyen a harang. Ez búcsúszó már.
*S én csak állok a nagy út fordulóján,
minthogyha várnék valami csudát.*

*Ezt itt a hervadás tündér-világa.
Akartál látni szép halált velem?
Fűszálon megcsillanó fürtelem,
ami ezt az idillt most szétrázza.*

Kívántalak. S elvágysz magad tőlem,
ködökbe rejtetted tekinteted,
és eldobtad a hírt, ha jött felőlem.

Ülök az őszben, a kezem remeg,
lépked a táj fölött, akár egy gólem,
a pusztulás. Ne bánd, mi lesz velem!

Ne bánd, mi lesz velem! A pusztulás
a táj fölött lépked, akár egy gólem.
Kezem remegve kap a nyár után,

bár eldobtam a hírt, mi jött felőled.
Ködök közt bolyongok bénán, bután,
Nap süt, de minden gyöngye, erőtlén.

Ami e vad idillt most szétrázza,
fűszálon megcsillanó fürtelem.
*Akartál látni szép halált velem?
Ez itt a hervadás tündér-világa.*

*Minthogyha várnék valami csudát,
én csak állok a nagy út fordulóján.*
Hegyen a harang – ez búcsúszó már –
szürkén kondul át. Elfakult a nyár.

Kortárs-költőverseny 2016

„S én csak állok a nagy út fordulóján, / minthogyha várnék valami csudát” (Jékely Zoltán: *Lézenség vasárnap délután*) – címmel a Kortárs szerkesztősége idén is játékos, meghívásos költőversenyt hirdetett. Arra kérte a költőket, hogy 14–32 sor terjedelemben, tetszőleges versformában és hangnemben olyan verset írjanak, amely az „s én csak állok a nagy út fordulóján, / minthogyha várnék valami csudát” mellett még két tetszőleges Jékely-verssort is tartalmaz.

A versenyre kilenc nagyszerű pályamű érkezett. A pályázatokat a Kortárs szerkesztősége bírálta el. A magas zsűri idén is úgy ítélte meg, hogy mindegyik pályamű méltó az első díjra.

A díjnyertes pályaművek alkotóinak jutalma egy-egy kiváló palack bor, amely Ambrus Lajos szerkesztő ajándéka, Novotny Tihamér, a Kortárs képszerkesztője pedig Drozsnik István, Eőry Emil, Jarmeczky István, Kelemen Kata, Krizsbai Gergely, Olasz Attila, Pataki Ferenc, Turcsányi Antal, Varga Patricia Minerva képzőművészeket kérte fel, hogy a verseny résztvevőinek egy-egy, a költeményekre reflektáló műalkotást készítsenek.

A díjakat 2016. december 6-án, 19 órakor a Petőfi Irodalmi Múzeumban Thimár Attila főszerkesztő adja át.

ZALÁN TIBOR (1954.) Budapest

TÓZSÉR ÁRPÁD (1935. október 6.) Pozsony

TÓZSÉR ÁRPÁD

1935. október 6.

Jékely Zoltán-motívumokra

Városmajor, tanácstalan vasárnap,
ezerkilencszáz és harmincötöt
üt az idő, október 6, madárhad,
csízraj sötétlik a nyárfák fölött,
leszáll, elszáll, a fák gyásza marad.
Bitók a tar ágak, Budán: Arad.

Hóhér a lét, semminek se kegyelmez,
s az eszme is beveti cseleit:
átmenet az ember is, mint a jelmez,
főlveszik, levetik – mutáns a hit.
Csak az idő, a változás örök,
búgócsigaként haladva pörög.

Hány Arad és hány csalárd ősz akasztja
föl még az embert, amíg itt forog,
e zord létben, várva örök tavaszra,
s hányszor csapja be faj-önzés s korok!?
Sajnállok minden újabb életet.
S hány van, amely éppen ma született!

*Míg a hegyek egy-két centit lekopnak,
addig mi százezerszer meghalunk,
eső ablakon: kopog múlt, ma, holnap,
s aki mindezt tudja – emberfajunk –,
tudásánál fogva idegen itt,
kő, fa, csíz nem!, csak ő emlékezik.*

•

A fa ormán gyászdrapéria-formán
leng új madárraj, megint és tovább.
*S én csak állok nagy utam fordulóján,
minthogyha várnék valami csodát.*
S ágak billentyűin örök dana,
zúg az úr monoton összhangtana.

A kurzivált sorok Jékely Zoltán különböző, 1935-ös verseiből származnak

TANDORI DEZSŐ

Út fordulói

TANDORI DEZSŐ (1938) Budapest

Tél-túl
tavasz lesz,
nagy út fordulója.
Senkit nem
idézhetsz.
A Jékely-nóta
őszön-fél-ful-innen
zengő rigóbúcsú
télre tavasz sincsen,
ha az év túl hosszú.
Máshol-járok-sehol,
sehol-se-mindenhol.
Jékely, Jékely,
hogyan tudj segíteni?
Magadnak se tudtál...
De mind ez máshol jár.
De ti csak lengjetelek,
csak üzengessetek,
betű-fejű füvek,
tél-túl ki érti meg,
lesz az, ki mindenki
jól van, tél-túl van:
találkozzunk talán
a Holdban,
a Hold van.

SAJÓ LÁSZLÓ (1956) Budapest

SAJÓ LÁSZLÓ

Lézengés vasárnap délelőtt

Jékely Zoltán: *Lézengés vasárnap délután*
című verse nyomán

Barcika, én: *agyonütött, vasárnap*
délelőtt, kétezertizenhat van;
két fiam ebéd előtt megsétáltat,
kuttyát, visznek, oldalt támogatnak.

Még mennyi idő, míg végre vége lesz?
Langyos patak csordogál combomon;
a pelenkán át nem be-, kivizelek,
nyálam csorog, mosolygok boldogan.

Fekete *tóban* életem *békanyál*,
haláliszapba bújt varangy vagyok;
fölém gyűlik és halállá összeáll,
leszek igazi, nem csak agyhalott.

Magam *árnyéka, csoszogok* két fiam,
emberek, halott az élők között;
nem tudom, hol vagyok, mi volt, lesz, mi van,
néznek rám: az élethez *mi közöd?*

Nem *tudom, ez ma van, ez a vasárnap*,
kétezertizenhat, vár az ebéd;
két fiam előtte még megsétáltat,
egyik versben, itt, nevemben beszél.

Fehér *bottal, hangtalanul füttyülve*
velem *csoszog* a halál, *öregúr*;
szeme hideg, üres; *szól*: itt feküdj le,
itt fordul, s néked véget ér az út.

S én csak állok a nagy út fordulóján,
minthogyha várnék valami csodát:
porból felkel, a világon is túl jár
az eltiport, öreg szarvasbogár.

A dőlt betűs szövegek Jékely Zoltán verséből.

Sajó László

A HATODIK X UTÁN

Rágottszerű tollam tizenkettőst felez,
akármerre nézek, minden csupa ex itt.
Ha elért a hatvan, mennyi még a feles?
Xandrin Alex, kuncogj: ez a saját Brexit.

Hát megint vesztettem. Maradjak csak veszteg.
Én, eltévedt lovas, Gebe nevű lóján
Merre se, hova se. Nem képesetek, cseszd meg.
Senki meg nem fordul *nagy út fordulóján*.

Tarthatom magam magam elé tükörnek:
láss eburafakót, hallj nemodabudát.
Vélt animáim vajh' kik ölében ülnek?
Mástól, nem tőlem várnak *valami csudát?*

Távol a várurak mind. *Minthogyha várnék*
erényövényt nyitná szerelmi sperhakni,
ímmel-ámmal talán egy-kettőt még párnék –
lézengés, vasárnap, testi-lelki hakni.

Várnék, várasszonyok, várdonnák, várdajnák:
csóktatok mindenkit: omlók, romlok, mállok,
s hogy úgy mondjam, dal kél ikszelt költő ajkán:
én csak álllok, álllok, álllok, álllok, álllok.

(A dőlt betűs részek a megadott idézet mellett Jékely Zoltán Az ötödik X után című versének két sorát tartalmazzák.)

MARKÓ BÉLA

Az út vége

MARKÓ BÉLA (1951) Marosvásárhely

Még álmodom egy éjszakai órán,
 hogy előttem sötét árnyék fut át,
*s én csak állok a nagy út fordulóján,
 minthogyha várnék valami csudát,*

de túl vagyok rég minden választáson,
 álom csupán, hogy volna még kiút,
 s irigylem vén fejjel az álmom,
 irigylem azt a hajdani fiút,

mert azt hitte, szorongva és remélve,
 hogy rajta múlik, merre is mehet,
 s hogy mielőtt az útja véget érne,
 mind újabb s újabb fordulót tehet,

elnézem azt, aki valaha voltam,
 s már jól tudom, letérők nincsenek,
 ugyanazon az úton gyalogoltam
 mint meglett ember, és mint kisgyerek,

nem jobbra-balra, mindig csak előre,
 s ha dönthettem, hát annyit, hogy mikor
 ülök le egy-egy napsütötte kőre,
 míg ecetes lesz a tavalyi bor,

s míg el nem kezdek vágyakozni újra
 egy másik tájra, amely nincs sehol,
 egy nem létező messzi keresztútra
 a láthatáron, hol a nap lehull,

van módom még, hogy időnként megálljak,
 ám nem titok már, hogy végül mi vár,
*egy macskaugrás s vége van a nyárnak,
 mint partról a dagály, eltűnt a nyár –*

a málnaszemek mind elfeketednek,
 a bokrokon csak keserű szeder,
 lassíthatok tán, hogy még megpihenjek,
 de majd a semmi mindenképp lenyel.

(A dőlt betűs sorok Jékely Zoltán Lézengés vasárnap délután című verséből valók.)

GERGELY ÁGNES (1933) Budapest

GERGELY ÁGNES

Kristálylapok

Jékely Zoltán verssoraira

A gyertyát körülsírja a kanóc.
A gyufából kilép a szelleme.
Álmomban ér az elképzelt veszély.
Most voltaképpen sírni kellene.

Sírni, minek. Semmi sem változik.
A gyász fehéren ismétli magát.
Kendőt kötök és ablakot nyitok.
A tücsökhang egy oktávval leszállt.

Villámlanak benn a kristálylapok.
Hajnal felé érzem a súlyukat.
Vetési varjú néz az ág mögül.
Tekeregnek a mélyben az utak.

*S én csak állok a nagy út fordulóján,
minthogyha várnék valami csudát.*
Álom, ne hagyj el. Nem akarom látni,
amit egy eltiport giliszta lát.

2016. augusztus

FEKETE VINCE

Ad revidendum

*„s én csak állok a nagy út fordulóján, minthogyha
várnék valami csudát”*

felemelő lélekmelengető csodálatos ünnepség a nénik és a bácsik találkoznak a többi nénivel és bácsival akik sok-sok évvel ezelőtt még ugyanolyan lányok és fiúk voltak mint a mostaniak a szervezők Máté Péter szavaival invitálják szívhez szólóan a vendiákokat és az esemény fényét emelő tanáraikat akik atyai tanácsokkal látják el őket és segítenek a múlttól emlékezni és feltöltődni hittel és szeretettel álmokkal és vágyakkal és hivatástudattal rövid megható éneklés után

J. A. szavait idézik miszerint egész népüket fogják nem középiskolás fokon tanítani majd meghallgatják egykori osztálytársuk költeményét hogy *a tiszta szűz tűzből még vajon lobog-e a láng merre visszhangzik ma az a vidám dal van-e még a tarisznyában pogácsa fánk mit útravalónak a skólájuk nekik szánt* aki keresetlen szavakkal mondja el hogy ők egy nagy család a mai elmagányosodó világban s hogy a széthúzás történelmi hibánk turáni átok kudarcunk legfőbb oka nagyszerű

nagyszerű nagyszerű találkozó az ősi Alma Materben *most végző* diákok az alkalomhoz illő verses-dalos-gitáros összeállítást mutatnak be a nénik és a bácsik szemüket törülgetik mialatt a diákok lelkesen énekelnek és szavalnak és közben titokban megsaccolhatják hogy milyenek lesznek ők is húsz huszonöt vagy harminc év múlva ami nem valami szívderítő élmény számukra majd bevonulnak a vendiákok az egykori osztályukba ahol hosszan mesélik hogy kinek van már unokája kinek a

gyereke mit ért el eddig s milyen nagyszerű „fiúk” és „lányok” ők mindannyian mennyire is vitték az életben felemelő lélekmelengető csodálatos csodálatos ünnepség aztán a buli következik egy elhagyatott világvégi vendéglőben egykori fatelepek vágterek szomszédságában ahol az éjszaka kellős közepén beleordítják a világba és az erdő sötétben hallgató mélyébe a bánatukat hogy abból amire húsz huszonöt-harminc évvel ezelőtt felesküdték tkp. nem valósult meg semmi hogy megkeseredett az életbe

belefásult emberek lettek mindannyian majd az ott csordogáló patak mellett eléneklik a *Kedves édesanyám látod édesanyám mért szültél a világra* kezdetű nótát és sírnak egyet a hajnali derengésben és sokszoros és vontatott búcsúzások ölelgetőzések puszkodások után a feleségek a direkt erre az alkalomra kirendelt barátok vagy taxisok hazavezetnek és átadják a megfáradt testeket a hitvesi ágyak másnap pedig kezdődik minden előlről ugyanonnan ugyanúgy a bácsik és a nénik nem emlékeznek vagy igyekeznek már nem

emlékezni semmire sem felemelő lélekmelengető csodálatos csodálatos nagyszerű ünnepség

BÁTHORI CSABA (1956) Budapest

BÁTHORI CSABA

Öröklés

Nem érezni, csak a halál után
 anyámat és apámat,
 amit a gyászmunka ma rám ad
 és én hordok könnyebben és bután:

ez maradt kínokból a nehézség.
 Nincs kit vagy mit se
 viselni, nincs ki verne, vinne
 többé, csak viszem a magam részét.

Mások szívvel sietnek s marad is tán
 bánatuk árán emberi világ,
 s én csak állok a nagy út fordulóján,
 minthogyha várnék valami csudát.

Közben széllal járok, öreg harang,
 összes sejtem magasra lengetem...
 S megszólal egy csengő gyermeki hang:
 „Én láttalak repülni odafenn! –”

Jobb így, egyedül? Vagy tulajdon ókorom
 volt jobb, a kergetések
 képletei, a tanulni-a-sokkon
 ideje, a megfigyelések, a soha-kiskedd

várása? Zömmel szeretteim terhét
 vittem, ezeket viszem az elködlés
 után is, ennyiben is öröklés
 vagyok, a nemlét és a meglét

kétlábú zebracsíkja. Vaszgolyót, apácskát
 és közben idézi a szeles sivárság,
 mama meg most is úgy ver meghitten
 lány ereimben, hogy nincsen

vagy egyre kevésbé van belül bennem,
 a sötétség csak sújtóléggel együtt
 mélység a testben s maró hidegben
 egymást érintetlenül szeretjük.

HORVÁTH PÉTER

Nahát, nahát, Baltazár

(részlet)

HORVÁTH PÉTER (1951) Budapest

Tenyeremmel a térdemre támaszkodva kelek ki az ágyból. Ha támasz nélkül próbálok felállni, fájdalom nyilall a derekamba, visszazuhanok. Az ágytámlába kapaszkodva teszem meg az első lépéseket. Lábujjhegyen, nehogy felébredjen a feleségem. Amíg kifő a kávé, két kanál cukrot teszek a kedvenc bögréjébe, felöntöm tejjel. A konyhaasztalra készítek két kistányért, kiporciózom a vitaminkapszuláit és a magam két bogóját. Véralvadásgátló és koleszterincsökkentő. Nem hiszem, hogy szükségem volna rájuk, de Márti szerint ha az ember elmúlt ötven, nem lehet elég óvatos.

Kifőtt a kávé.

Kikapcsolom a főzőt, kitöltök magamnak egy emberes adagot. Elkészítem a feleségem tejeskávéját. A hűtőből kiveszek egy Túró Rudit, odateszem a neki szánt kistányérra.

Hét óra tíz.

Ilyenkor szoktam elszívni az első cigarettát.

Bevonulok a kávémmal a dolgozószobámba.

Aprócska helyiség. Két irattároló szekrény, könyvespolcok, keskeny dikó. Az ablak előtt számítógépsztal karszékkal. Leülök, bekapcsolom a gépet, rágyújtok. A negyedik szippantás után szoktam elszédülni. Ha állva szívnam végig a cigarettát, megroggyanna a lábam, mintha láthatatlan hátizsákot akasztanának rám.

Tenyérnyi, tüskés hátú állat iszkol a nagyobbik iratszokrény felől az ajtó irányába. Természetesen nincs ott semmiféle állat. A folyton bekoszoló szemüvegem lencséjén fut át ilyenkor az életre kelő monitor fénye. Lassan tér magához a gép. Elképzelni sem tudom, mi megy végbe ilyenkor a mélyén. Kattog, zúg, zörömböl. Fekete fémházának frontján pislognak a led-izzók. A képernyő felvillan, elsötétül. Mint amikor Márti kinyitja reggel a szemét. Nem tudom, lát-e olyankor engem, ahogy ott ülök az ágya szélén, és rámosolygok. Reggel van, szívem! Még ki se mondom a mondatot, újra behunyja a szemét. Mintha jobban érezné magát az álom sötét díszletei közt, a semmi-ben. Két percbe is beletelik, mire újra kinyitja a szemét.

Füstöl az elesetteink testéből emelt máglya. Vértől feketéllik a völgy. A norvég király és a lázadó cawdori thán seregének tetemei szerteszét hevernek a ritka fű közt. Sem elégetni, sem elföldelni nem engedtem őket, hiába kérte Banquo, hogy ne tagadjuk meg tőlük a végtisztességet.

– Rohadjanak csak! – mondom neki. – A mieinknek épp elég lesz estig eljutniuk Forres-ba, semmint nekiálljanak gödröt kaparni a sziklák közé, vagy máglyának való fát gyűjteni. Indulj velük! Vidd győzelmünk hírét a királynak!

– És te? – kérdezi.

– Hazamegyek.

Egy éve kislányunkat elvitte a ragály. Azóta nem háltam otthon. Negyvenéves múltam tavasszal, asszonyom a harmincat üti. Ha nem szül hamar, méhében már nem fogan meg a magom.

– Nem engedlek el magadban – mondja Banquo. – Az erdőben megbújhat néhány norvég. Ha lesből rád rontanak, aligha érsz haza egy darabban. De ketten – vigyorgok –, hátunkat egymásnak vetve, egész csapattal elbírunk!

– Jó barát vagy. – Megölelem.

Mindketten ragadunk a vértől.

Alaposan kitanultuk a gyilkolás mesterségét. Öltünk jót, rosszat, akit a király parancsolt. Katonájaként kaptam jutalmul a tháni címet s vele a birtokot. Nem számoltam, hány halál volt az ára. Sebhelyeimet se számolom. Véletlen, hogy ma nem szereztem hozzájuk újat. Nehéz kardom kettétört a csata félidején, onnantól törőmmel törtem utat a dombtetőre. A gyilkos nem ejt sebet. Minden döfése halálos. A kardcsapásokat viszont nehéz hárítani vele. Ha sikerül a tör marokgombjait szorítva megcsavarnom, a kardpenge eltörik. Hat rám sújtó pengét pattintott így el. A hetedik kitarzott. Nehezen tudtam magamtól távol tartani. Vér és veríték homályosította látásomat. A támadóm fegyverén táncoló nap is vakított. Csak annyit láttam, hogy göndör, vörös hajfürtök kunkorodnak ki a norvég sisakja alól. Hajába kapaszkodva rántottam a földre. Teljes súlyommal rázuhantam, és átharaptam a torkát. A zsákmányolt karddal harcoltam tovább. Pengéjén aranyszállal rajzolt felirat: +NDXOXCHWDRGHDXORVI+

Banquo szerint varázsigé. Én nem hiszek a hókuszpókuszokban. Myrddin, akit újabban Merlin varázslóként emlegetnek, a piktek harcos thánja volt. Csapatai győzték le félezer éve Arderydnél az íreket. A győzelemhez már akkor sem varázslat kellett, hanem erő, kitartás, szerencse. És, persze, fegyver is. Jó fegyver, mint ez a kard.

– Megtartom – mondtam Banquónak.

Kiadtuk a szükséges parancsokat maradék csapatunk továbbvezénytelére. Északra indulnak, a királyi szállás felé. Mi délnek tartunk, át az erdőn. Indulásunk előtt pár sornyi levelet körmöltem, és a galambbal útnak indítottam hazafelé. Talán a völgyet betöltő vérszag okozta, nem tudom, a madár szédülten keringett a mező fölött, végül visszaszállt vesszőkretrecébe. Vállamra emeltem a kalitkát. Távolabb, egy alkalmas tisztáson elengedem majd a madarat. Fél nap alatt megteszi az utat, amely nekünk öt napunkba is beletelik. Naplementéig már nem ér oda, de holnap kora reggel nőm tudni fogja, hogy élek.

A kompjúteremet elektromos csók ébreszti fel. Az áram végigszalad a félvezetőkön, igenek és nemek ezrei vagy talán milliói keresik odabent a választ: ki vagyok én? Ha minden rendben, egy perc múlva a képernyőn kirajzolódik a mondat: *Üdvözlöm, Baltazár*. Ha viszont vírus kerül az útvesztőbe, a gép percekig zörömböl, nem képes újrendezni odabent előző napi állapotát, a kulcs nem illik a zárba, a szelence nem tárul fel.

Hogyan lesz a semmiből valami?

Már ez a kérdés is zavarba ejtő. Az pedig, hogy miként ébred a kompjúter éppen saját magára, rejtély a számomra, mint ahogyan azt se értem, mi történik Márti vagy éppen az én fejemben ébredéskor. Honnan tudjuk a nevünket? Miért nem tűnik idegennek a szemünk elé táruló kép? Vagy éppen az segít? Igen, ez az én karóráim, az én éjjeliszekekrényem, az én szemüvegem, a mellettem szuszogó női test a feleségemé. Van tehát órám, éjjeliszekekrényem, szemüvegem, nő ember vagyok. Aztán sorra megéled a többi emlék, hogy azzá tegyenek, aki tegnap is voltam, s aki holnap is leszek.

Az emlékeim vagyok én?

Banquóval alig szólunk az út elején. Ő se bőbeszédű. Amíg éltek, engem kifejezetten szófukarnak tartottak a katonáim. Képzett harcos kevés volt másfél

száz elveszített emberem között. Legtöbbjük szántó-vető paraszt, birka-pásztor, madarász, szénégető. Erővel kellett összefogdosnom őket. Útközben kaptak hevenyészett kiképzést. Belharcokra elég. Ha a pártütő Macdonwald buzdítására nem száll partra Invernessnél a norvég sereg, hamar leverjük a rongyosokat. A norvég király láncinges katonái ellen a parasztjaimnak nem volt esélyük. Mégis harcoltak, utolsó vérükig.

Mióta eszemet tudom, a thánok egymástól próbálnak több földet és falut szerezni. Ráadásul mind azt hiszi, belőle jobb király lehetne annál, aki épp uralkodik. Jó, ha így egymás után két békés tavaszt megélünk. Fogynak a férfiak. Királyunk szép szóval próbálta thánjait összebékíteni. Egy éve ajánlottam neki, hogy néhány kipróbált emberemmel meglepem éjjel Macdonwaldot. Furcsán nézett rám akkor. Nem elég kövér a fű a földeden? Glamis legelői a legjobbak közül valók, feleltem. Több birka kell? Fejembe szállt a vér, de emlékeztem az apámtól kapott irtóztató pofonokra. Ne a vérednek engedj, számolj magadban tízig, és gondold meg, ki vagy! Számoltam akkor. Tévedsz, mondtam végül a királynak. Nem új birtokra, rangra, címre – békére vágyom. Ellágyultak vonásai. Türelem, megbocsátás és alázat, mondta. Pedig ha akkor rábólint előrelátó ajánlatomra, négy-öt halottat számoltunk volna ma a másfél ezer helyett.

Az erdőben sűrűsödik a homály, a fák fölött lefelé hajlik a nap. Egy tisztás tűnik fel előttünk. A magasra nőtt fű fölött ködpamacsok lebegnek. A tisztásra lépve úgy látom, mintha a ködfoltok alakot ölteneének. Banquo megtorpan mellettem. A három ködfolt eléjük pördül.

– Hahó, megállj!

Szavuk nélkül se tudnánk továbbhaladni. Lábunk nem mozdul, meggörnyedünk.

– Üdv, Macbeth! – sipítja egyikük. – Üdv Glamis thánjának! Üdv!

– Üdv Cawdor thánjának! – bókol felém a másik vihogva.

A harmadik meglengeti a szoknyáját.

– Üdv a leendő királynak, üdv!

Hányinger tör rám, és megfájdul a fejem.

– Nem félünk tőletek! – Banquo kiált a ködbanyákra. – Rám mondhattok akármit, nem hiszem!

Közelebb libbennek.

– Kisebb leszel, mint Macbeth, és nagyobb!

– Nem oly szerencsés, mégis boldogabb!

– Királyok atyja, bár magad nem az!

Kérdéném, honnan veszik, de csak tátogni tudok, mintha buzogánnyal csaptak volna fejem. A fűbe okádok.

A ködpamacsok szertefoszlanak.

– Mi volt ez? Rossz bort ittunk, és fejünkbe szállt?

– Nem ittunk semmit – mondja Banquo.

Rávigyorgok.

– Magod király lesz!

– Te magad leszel király! – nevet.

Álmodtam ébren máskor is. Ha valaki két éjszaka nem alszik, trombitahangot hall, noha nem fújja senki. A láthatár hullámozni kezd, vadító nőszagot hoz a szél.

Megittam a kávé, végére érek a cigarettának. Már nem szédülök, számat betölti a kávé és a cigarettafüst keserű íze. Elnyomom a csikket, kiviszem a kiürült kávéscsészét, leteszem a konyhapultra. Még egyszer megkeverem a feleségem tejeskávéját, beállítom a mikróba. Nézem, ahogy a forgótányér kétszer körbeviszi a bögrét. Ennyi kell ahhoz, hogy a kávé felmelegedjen. Kiveszem a csészét

a gépből, indulok, hogy felébresszem vele a feleségemet. A paplan alól kilógó lábfejét szoktam megsimogatni.

Hiába tapogatom az ágy szélén a lepedőt, nincs kint a lába. Néha összegömbölyödve alszik, mint egy nyurga kígyó. A sötétben megigazítom a kislámpa sárga ernyőjét, nehogy a fény az arcába világítson. Felkattintom a vilányt. Az ágy üres.

– Mekkora marha vagy te, Baltazár!

Odamegyek az ablakhoz, felhúrom a redőnyt, kibámulok az utcára. Megvárom, amíg a ház elől továbbzörömböl a kukás autó. Kinyitom az ablakot, nehéz idebent a levegő. Bevetem az ágyat. Helyére kerül a súlyos, hímzett ágytakaró. Márti ízlését dicsérem, mint minden a lakásban.

Leginkább a nappali szobánkat kedvelem. Mélyzöld sötétítőfüggönyének anyagát Párizsban vettük, a nászutunkon. Márti fedezte fel a Sacré-Coeur alatt kanyargó utcák egyikében a kintről jelentéktelennek látszó boltot. Talán már Molière idejében itt lehetett. Zegzugos belseje teliaggatva kárpitokkal. Függyözsínórt, bojtot, karikát, karnist is kínált az üzlet.

– Ezt nézd, Baltus! Hát nem fantasztikus? Úgy akarom berendezni a lakást, hogy igazi otthonunk legyen. – Márti lelkesebben forgolódott ott, mint a Louvreban. A lakásban minden kép, fali dísz, hímzett terítő őt idézi. Mintha jelen volna a tárgyainkban. Meg, persze, én is ott vagyok, vele. Az állóóránkat ő örökölte, de nekem kellene órásmestert keresnem, hogy életet leheljen a mozdulatlan szerkezetbe. Két órásmester is dolgozik a közelben. Valahányszor elmegyek a boltjuk elé, eszembe jut, hogy be kéne nyitnom, és megrendelnem a javítást. Nem tudom, miért halogatom évek óta. Talán nem szeretném, hogy hangos kattogásával folyamatosan emlékeztessen arra, hogy fogy az időm? Anélkül is tisztában vagyok ezzel. Öregedő testem minden óraműnél pontosabban és félreérthetlenebbül jelzi, hogy romlik az állagom. Gyakran cserbenhagy a memóriám. Van, hogy a leghétköznapibb szavak nem jutnak eszembe. Nem tudod, hova tettem le a szemüvegem, akarom kérdeni Mártitól, de a mondat vége előtt elakadok. Mit hova tettél? – kérdez vissza. Amivel látok, mondom. Amit az orronon, vagyis a szememen... Na, ez az! A szemüvegemet! Van, hogy a barátaim neve sem jut eszembe, pedig mindhárommal hetente találkozom. Nemcsak a fejemmel vannak bajok. Alattomos kis fájdalmak támadnak a legkülönbözőbb testrészeimben. Görcs áll a lábamba, a tenyerembe, láthatatlan tű szúr a szemembe, hasogat a derekam, roppan a térdem... Már nem tudok nyolc órát ülni egyfolytában a kompjúterem előtt, mint néhány éve még. Elzsibbad az ülepem, muszáj felállnom és mászkálnom kicsit. Nem nagy dolgok ezek, de makacsul jelzik, hogy egyszer végképp el fogok romlani, mint ez az óra itt. Lehet, hogy egy rugó pattant el benne, vagy csak félrecsúszott egy himba, vagy kitört egy fogaskerék foga. Az én fogaim fele ki lett már cserélve. Olyan is van, amit nem pótolhattam a foghúzás után. Fel se tűnik a hiánya. Még akkor se látszik, ha mosolygok. Ahhoz, hogy egy óra megálljon, elég a legapróbb hiba. A kisebbik órásműhelyben jártam már néhányszor, a karórámban kellett elemet cserélni. Középkorú mester viszi a boltot. A válla fölött beláttam az eladótérből nyíló műhelyébe, pofás kis esztergagépe van. Bármilyen alkatrészt újra tudna gyártani. Az efféle munka valószínűleg jobban érdekelné, mint az egy perc alatt elvégezhető elemcsere. Hamar megszoknám a nagy óra hangos ketyegését, néhány hónap után talán már nem is hallanám. Harangjátékra is képes volna az öreg szerkezet, de valahogy azt se vágyom hallani. Néma szobadísz marad a nappalink két nagy ablaka között. Hacsak most nem csináltatom meg, amíg Márti haza nem jön. Örülne a meglepetésnek.

Tegnap utazott el. Egy egész hónapig lesz távol. Mogyoróbarna Chanel kosztümében áll a katedrán, kifésüli haját a homlokából, lendületesen magyaráz a heidelbergi egyetemistáknak.

– Mostál fogat? Tegnap hoztam neked friss szájjvizet!

Korábban kelek nála, de előző este ő készíti ki a ruhámat a szobainasra.

– Ne felejts sms-t küldeni a fiúknak, ma nálunk lesz a römi!

– A héten mindenfélét rendelünk kell a Tescóból!

– A holnapi angolórád nem háromkor, hanem négykor kezdődik!

Húsz éve képtelen vagyok angolul megtanulni. Heti tíz szót jegyzek meg, húszat felejték. Angoltanárnőm végtelenül türelmes velem.

– *You should trust in yourself, Baltazár! Try to say some sentences about your ordinary day! What were you doing today?*

Mindig akad egy félóra, amivel magyarul se tudnék elszámolni. Mintha kiestem volna az időből, vagy nem is tudom.

– Macbeth, Banquo! Merre vagytok?

A kalitkát a fűbe teszem, marokra fogom a kardomat. Banquo is felemeli az övét. Egymásnak vetjük a hátunk.

Két lovas vágat felénk.

Egy ló hússzor többet ér, mint egy ember. Csak a király küldöncei ülhetnek nyeregbe. Ők azok. Agnus és Rosse. Egymás szavába vágva közlik, hogy a király az elfogott és sebtében kivégzett cawdori thán birtokát és címét küldi jutalmul bátorságomért. A ranggal járó jelvényeket otthonomban adja majd át, vendégem kíván lenni néhány napig. Köszönetet mondok, s hogy látogatása megtiszteltetés lesz.

A futárok fordulnak, s már nyargalnak is.

– Ehhez szólj!

– Nem tudom, mit mondjak – feleli Banquo.

A nyugati parton születtem, anyám harmadik fiaként. Bátyáim hamar katonának álltak. Tizennégy éves lehettem azon a télen, amikor hiába vártuk őket haza. Tavasszal anyám a hombárba rejtett a thánunk fiúkra vadászó emberei elől. A rákövetkező tavasszal nem bújtam el. Tömzsi kölyök voltam, erős és ostoba. Magam jelentkeztem a nagyúr csapatába. Az első ütközet után ugatva sírtam. Két pajtásomat vágta le akkor.

– Ne bőgj! – mondta Banquo. – Gyere, gyakoroljunk!

Neki köszönhetem, hogy életben vagyok, és hogy ma már alig akad nálunknál tapasztaltabb, jobb harcos a királyi seregben. Mindkettőnk hamar kiemelték a talpasok közül. Előbb egy-egy szakaszt bíztak ránk, később egy egész századot. Banquo nem jutott ennél följebb soha. Két isten háta mögötti falut kapott a nyugati parton, míg én egy egész megyényi birtokot. Ki gondolta volna húsz éve még, hogy ennyire is jutunk?

How to think about the future?

Feleségem németül és angolul is perfekt. Kiváló szervező, remek társalgó, a reformkonyha elkötelezettje. Nagy kedvet mímelve fogyasztom fűízű salátáit, élesztő nélkül kelesztett, ízetlen tönkölykenyerét. Most, hogy elutazott, azt főzhetnék magamnak, amire gusztusom támad. Nincs étvágyam, fáj a fejem, lila és zöld foltok ugrálnak a szemem előtt. Nem emlékszem, mit ettünk tegnap vacsorára. Az biztos, hogy egy egész üveg pezsgőt megittunk. Éjfélkor jött érte az egyetem sofőrje, hogy felvigye a fővárosi reptérre. A gépe hajnali négykor indult, de két órával korábban kellett kiérnie, hogy feladhassa a csomagjait.

Két hatalmas bőrönddel utazott el.

– Csinosnak kell lennem – mondta –, nem csak okosnak!

Kicipeltem a bőröndöket a ház elé. Amíg a sofőr beemelte őket a csomagtartóba, Márta szájon csókolt.

– Vigyázz magadra, és ne kutyálgodj, mert megöllek!

Tizenöt év óta először vagyok szalmaözvegy.

Üres a szobainas, mintha a zsugorított csontvázas állna őrt a hálószo-
sarakban. Még mindig a pizsamafelsőmre húzott, kopott kordbárony zakóm-
ban ténfergek.

– Nem értem, miért ragaszkodsz ehhez az ócska rongyhoz! Az ujjja vége
rojtos, a bélése három helyen el van szakadva, kopott és olyan cigarettaszaga
van... – Ha Márta készíti ebédet, télen is kitárja a konyhaablakot. – Vegyél fel
egy pulcsit, ha itt lebzszel! Ne haragudj, de nem bírom a konyhaszagot.

Felváltva főzünk. Nekem szerdán és pénteken vannak óráim, neki hétfőn,
kedden és csütörtökön. Ő jogot tanít, én irodalmat adok elő. Ő egyre sikere-
sebb, én lassan kikopok a fakultásról. Ennek egyrészt a köztünk lévő kor-
különbség az oka. Ő negyven lesz februárban, én májusban töltöm be az öt-

venötöt. Hat éve lettem a szabad művészetek doktora. Márta
beszért rá, hogy megírjam a disszertációm. A Shakespeare-
fordítások összehasonlító elemzése nem keltett feltűnést.
Érthető, ha nincs sok kedvem a habilitációhoz. Márta évek óta
rágja a fületem, tegyem le a vizsgát, írjak egy pofás dolgoza-
tot valamelyik kedvenc Shakespeare-darabomról, hogy fel-
jebb léphessek az egyetemi rangsorban. *Dr. Habil.*-ként dok-
torandusokat taníthatnék, lehetnék konzulens és témavezető.
De hát ki szeretne manapság drámaelemzésből doktorálni?
Sose tudhatod, mondta Márta. Ne próbálj más fejével gondol-
kodni! Ha mindennap megírsz egy oldalt, fél év alatt megles-
szel vele. Addig macerált, míg megírtam néhány bekezdést,
aztán leütöttem valami rossz billentyűt, és az egész eltűnt a
kompjúterem felderíthetetlen bugyraiban. Ne légy ilyen sza-
már, pörölt velem Márta. Ami megvolt, az most is megvan. Ha
máshol nem, hát a fejedben. Keresd meg szépen, amíg nem
leszek itthon, és fejezd be, mire hazajövök.

Ő közvetlenül a diplomája megszerzése után végezte el a
doktori iskolát. „Nagy dicsérettel”, magna cum laude kapta
meg a doktori címet a *Szerzői jog Kelet-Európában* című dol-
gozatára. Még a rektor is gratulált neki. Három évvel később
már habilitált. Azóta rendszeresen publikál az Iparjogvédel-
mi és Szerzői Jogi Szemlében, az Infokommunikáció és Jog
című szakfolyóiratban. Több cikkét közölte néhány nyugati
orgánus. Ennek köszönhetően vehetett részt tavaly három
nemzetközi tanácskozáson. Sikeres szereplése elismerése-
ként hívták meg vendégelőadónak Heidelbergbe. Szerencse,
hogy csak egy rövid kurzust kell tartania, nem pedig egy
egész szemesztert. Nem tudom, akkor mi lenne velem nél-
küle. Azt hiszem, a fejem is attól fájdukt meg, hogy egyedül
vagyok.

Ma nincs semmi dolgom, legfeljebb a szerdai óráimra ké-
szülhetnék. A *Macbethet* fogom elemezni a másodéves média
szakosoknak. Tíz közül nyolcan hallották már Shakespeare
nevét. Hatan azt is tudják, hogy drámákat írt. Molière-t híres
festőnek vélik. A két szerző remekművein kívül Mórincz Zsig-
mond *Erdély-trilógiájáról* adok elő. Egy creative writing kur-
zust is vezetek. Az alapoknál kezdem a szépírás tanítását. Írjanak le egy apró
tárgyat öt mondatban, érzékletesen.

*Macbeth töre egyenes, tenyérnyi markolata rézből való. A markolat alatt a
kétdíónyí háritógomb szintén rézből készült, kiterjesztett szárnyú sast formáz.
Vaskos, gerinces, kétélű pengéje kétarasznyi. Tövénél háromhüvelyknyi széles,*

hegye képes a láncing szemcséin áthatolni. Nyelvének felületén jól kivehető a díszítő kovácsolással készült vas cementit mintázata.

Lassan tíz éve kísérletezem ezzel, de még egyetlen tanítványom munkáját sem értékelhetem ötszre. Megjegyzem, én se tudnám meggyőzően teljesíteni a feladatot. Huszonéves koromban két elbeszéléskötetemet jelent meg. Közepesen megformált kamaszpanaszok, nem igazi novellák. Azóta nem kísérletezem szépirodalommal. Aki nem műveli, tanítja. Nincs lelki furdalásom. Nem a jövő Thomas Mannjait oktatom. Legtöbbjüket csak a két kredit érdekli, amit az óráimat végigaludva megszerezhetnek. Vizsgát nem tartok, órai munkájukat értékelem. Nekik négyest adok, magamnak középezt.

Banquo szerint a csatában zsákmányolt kardomnak köszönhetem, hogy a bánnyák szemével a jövőbe láttunk.

– Bolond vagy – mondom neki.

– Cawdor thánjaként üdvözöltek, és tessék, nem azzá tesz a király?

Válasz helyett töröm hegyével néhány sort kapartam az otthonra szánt levélhez. Véremmel írtam a szavakat.

Banquo tűnődve nézett.

– Isten akaratát szolgáljuk, Macbeth, ha néha nem tetszik is.

– Isten akarja, hogy király legyek?

– Azt akarja, hogy te is akard.

Szerinte Isten mindenütt jelen van, ő a tűz, a víz, a föld, semmi sem történik akarata nélkül. Engem sohasem érintett mélyen a vallás. Bizonytalan hitem végképp megrendült, amikor egyetlen lányunk háromesztendős korában nagy fájdalom közt kimúlt. A legjobb skót orvosokat hozattam mellé, titokban még egy angol doktort is házamba csempésztettem, de ő sem tudott segíteni. Ahogy a felföldi vajákos asszony és a magát Merlin leszármazottjának mondó varázsló praktikái sem használtak. A halotti máglya előtt megeredt a könnyem.

– Ne bőgj! – szólt rám a nőm. – Istennek nincs szíve.

Erősen fújta a szél. A halotti máglya lángjai ferdén csapdosnak dél felé. Néha még most is látni vélem a tűznyelveket.

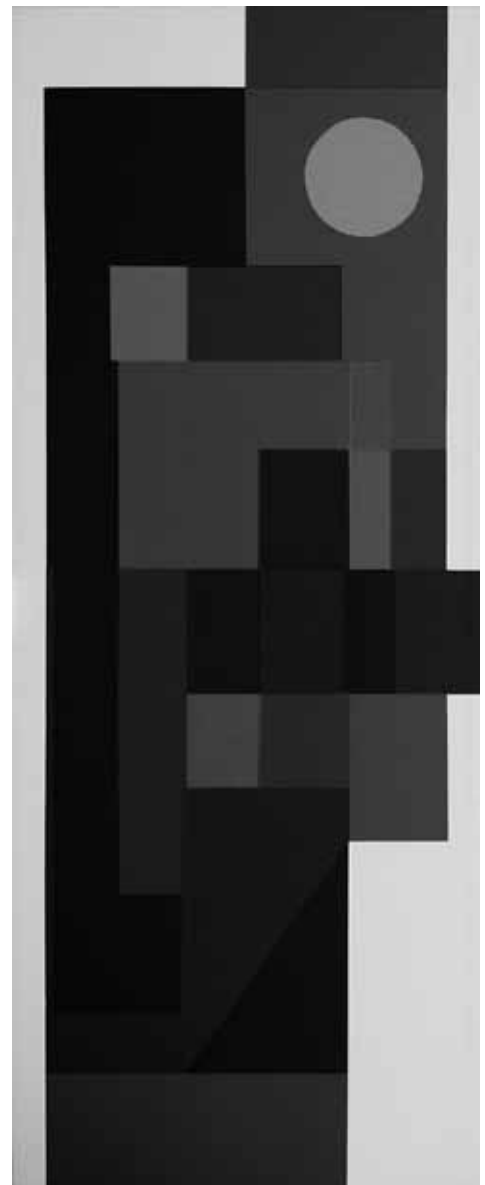
– Ha én volnék Skócia felkent uralkodója – fordultam Banquóhoz, miután befejeztem az írást –, hogyan válna utódom a te magodból?

– Úgy, hogy elvágnám a torkodat!

Nevetünk.

Elengedem a galambot a levéllel. Egyetlen kört ír le a tisztás fölött, aztán délnek fordulva, nagy szárnycsattogással elrepül. Viszi a hírt, amely szerint immár nem az vagyok, aki voltam.

Zsibbad a lábam. A kompjúter képernyője is vacakol. Félpercenként eltünteti a szöveget. Amikor visszaadja, másképp festenek a mondatok. A program áttördeli a bekezdéseket, kicserél szavakat, mintha jobban tudna nálam magyarul. Kikapcsolom. Nincs kedvem a Macbethtel bajmólni most. Sétálhatnék egy órát a Tisza-parton, de az ablakból látom, hogy köd ereszkedik az udvarunkra. Előbb a maradék fűvet takarja be, aztán följebb kúszik a magasra nőtt bukszusokon, beteríti a két vadgesztenyefa ágait. Már a szemközti háztető alsó pereméig ér.

KONTRA FERENC

Az ikrek magánya

Csak a vonat lépcsőjére tudott gondolni. Nincsen annál semmi rettenetesebb. Mert leszálláskor már annyi baja volt vele. Egyszer majdnem térdre esett, olyan magasan állt a peron fölött a lépcső, hogy szinte lezuhant róla. Most pedig a cipőjét féltette, hogy a rácsok közé szorulhat a sarka, és akkor kitörik a bokája vagy legalábbis a cipője sarka. Két kezében a két bőrönddel meg a kistáskával még kapaszkodni sem tud, vagy előrerakja, maga elé, és húzza fel maga után a másikat, vagy felrakja őket előbb. Elmegy a vonatod, kicsikém! Ezekkel a gondolatokkal volt elfoglalva, amikor valaki jó erősen marokra fogta a fenekét, és egy keresetlen mozdulattal, mintha tolésszéken ülne, feltette a vonatra, így ott találta magát a vonatajtó küszöbén, guggolva, még hátra sem tudott fordulni, hogy megnézze, ki volt az, felháborodjon vagy megköszönje. A vonat teste rándult egyet, és minden erejét arra összpontosította, hogy megtartsa az egyensúlyát, ne csússzanak szét a csomagjai, és mire felkászálódott, az ajtók már záródtak mögötte.

A padló csúszós is volt egy kicsit a felhordott sártól és falevelektől. Vagy csak megpróbálta megmagyarázni magának az érzést, a szédülést, ami mindig utazáskor fogta el. A pályaudvarról kifelé kígyózó szerelvényben ide-oda lökte a lendület, a szűk folyosót banánhéjak, műanyag kávéspoharak, gyorséttermek maradékainak áporodott szaga töltötte be. A régi vonatokon legalább le lehetett húzni az ablakokat, itt viszont be volt kapcsolva a klímaberendezés.

Nem készültek valami tartós anyagból. Kétoldalt tenyérnyi darabokban vált le a burkolat és bukkantak elő a szerkezet fémbordái, folyton meg kellett állnia, mert szögletes bőröndje beleakadt valamibe, mintha ki akarták volna tépni a kezéből.

Két kocsin is túl volt már, de nem akadt megfelelő helyre. A legtöbb fülkében fiatal férfiak heverték egymás hegyén-hátán kapucnis dzsekiben. Mély álmát aludta az alkonyatban az egész szerelvény. Leült az étkezőkocsiban, az asztalok tele voltak ételmaradékkal. A vonat már a külvárosban járt, villódzó girlandok úsztak a láthatárra, a vidámpark óriáskereke mellett haladtak el. Nem várta meg a pincért, hogy odaérjen, elment a kedve még a kávétól is. Fel-szedte a csomagját, és indult tovább.

Csak néhány lépést tett. Mintha váratlanul kitalálták volna a gondolatát, megállt egy фуlke előtt, bent egy asszony ült két gyerekkel. Senki más. Ez megfelel. Köszönt, és helyet foglalt velük szemben.

Az asszony, tudomásul véve a köszönést, csak enyhén bólintott a fejével. Ugyanolyan szürke szeme, őszes haja és kosztümje volt, mintha hamut szítáltak volna rá; szigorúan összezárt térdekkal ült, kissé előredőlvé, mintha feszülten egy fogorvosnál várakozna. A két gyereken csak a kötés tűnt fel, egy-

A Kortárs idén tavasszal novellapályázatot hirdetett, s mikor megtaláltuk a kiválasztott témát, akkor érkezett Kontra Ferenc novellája, amelyben hasonló motívumok szerepelnek. Ezt az írást ezért a pályázaton kívül, a nyertes írások januári közreadása előtt, mint egy kedvcsinálóként bocsájtjuk olvasóink elé.

forma pánt az arcukon, talán vírusos szemfertőzést kaphattak az óvodában, de lehet, hogy már iskolába indultak, olyan korúak lehettek. Egymás mellett ültek mozdulatlanul az ablak mellett, és kilométereken át meg sem szólaltak.

Hazamegy?, kérdezte minden bevezető nélkül az asszony.

Honnan lehet azt tudni, miből találta ki, biztosan a zavart fedezte fel az arcán, mert rögtön válaszolt is rá, hogy igen, persze.

Láttam, hogy a jegye nem retúr. És a csomagja sem az. Azért találtam ki.

Munkát kaptam otthon, már nagyon vártam.

Szerencsés. Igazán szerencsés.

Csak mosolyogva bólogatott.

Tetszik ez a kollekcio: a nagyobb bőrönd, a közepes meg a kis táska együtt és ugyanabból az anyagból, ugyanabból a bézsből, kellemes, puha bőrimitáció. Nem egy ismert márka, de elmegy.

Kényszeredetten húzta mosolyfélébe megint a száját. Az asszony a gyerekek felé fordult, és levette a fejükről a pántot. Hunyorogva méregették idegen útitársukat. A négy szem mint négy gesztenye az avarban, tágra nyílvá, tompa fényvel ragyogott. Az asszony egy-egy csokit adott a kezükbe, azt bontogatják, harsogtak aogyoródarabok, ahogy mohón harapták.

A lemenő nap szinte merőlegesen dőfte a fényét a kupéba, minden olyan valóságosként narancssárga lett, mint odakint az őszi fásor. Önkéntelenül is eltakarta a szemét. Nem is baj, talán jó lenne egy kicsit pihenni, az arcát a tenyerébe temetni. Elgondolkodott, hogy kellene megszólítani őket, mit kérdezzen, ez a csend kezdett kínossá válni, és az utazás még olyan hosszú, és sosem értett a gyerekek nyelvén, éppen egy nehéz szakításon volt túl, és most éppen gyerekekkel szembesül, ez most nagyon rosszkor jött, emiatt végződött annyira kínosan a kapcsolat, ezt számolta föl. A vonatjegyet is úgy vette meg, mintha menekülne.

A gyerekek egy doboz színes ceruzát vettek elő. Azt gondolta, hogy most rajzolni fognak. De sem rajzlap, sem füzet nem került elő. Egyenként vették ki a dobozból az ujjnyi zsírkrétákat, és egymásnak adogatták. Egyszer az egyikük vette a szájába, aztán a másikuk. Előbb az egyikük szopogatta egy darabig a kéket, aztán átadta a másinak, az is a szájába vette, majd visszakerült a dobozba, aztán jött a sárga, aztán a piros, azt is megszopogatták mind a ketten, aztán úgy, ahogy volt, nyálasan visszatették a dobozba. Ezt nem bírta tovább nézni, megint szédülni kezdett, és érezte, hogy emelkedik fel a gyomrában a szalámis szendvics, amit szinte megrágtatlanul falt be a peronon.

Az unokái?, buggyant ki belőle ösztönösen a kérdés, mintha ezzel akarna véget vetni ennek az undorító játéknak.

Azok.

Innen folytatni sem lehet, de azért még tett egy kísérletet.

Ikrek, ugye?

Persze.

A gyerekek mintha megdermedtek volna ettől, hogy ők kerültek szóba, már elég nagyok, beszélniük kellene, de eddig még meg sem szólaltak. Mintha elhatalmasodott volna a végtagjaikon valami akarattalan görcs, amitől félbehagyták mozdulataikat, bólogattak fel és oldalt pecekig, tekintetük közben opálosan bámult a semmibe; aztán mozdulatot váltottak, és folytatódott a katatónia, mint valami összehangolt koreográfia szerint zajló, szertartásos játék. Mint a zsírkréták nyalogatása, szopogatása.

Talán nem is játszik velük senki, mert ilyenek.

Aztán nem kérdezett semmit. Kistáskáját az ölébe vette, és hátradőlt, lehunyta a szemét.

Éjszakai járat, azt gondolta, hogy ez lesz a legjobb. Ilyenkor az emberek nem kérdeznek semmit. Egyenletes ritmusra vágyott, de nem így történt. A vonat

sokszor megállt, ott is, ahol nem kellett volna. Egy híd közepén is. A vízen hosszú fénynyaláb mutatta a folyó irányát.

Telihold van, nézzétek csak!

Az ikrek üvöltve felpattantak, ugráltak, a tenyerüket csapkodták az ablakhoz: a hold, a hold, a hold! Nem is az döbbszerte meg, hogy a gyerekek mennyire furcsák, hanem az erejük, hogy milyen indulat és düh halmozódik bennük, ami akaratlanul, minden előzmény nélkül kitör, mintha egyébként láncra verve tartaná őket, hogy otthon is üljenek nyugodtan. Mintha ketrecrebren nőttek volna fel, mint az állatok, mintha csak idomították volna őket, hogy mit lehet és mit nem. Csak ki ne derüljön, hogy fogyatékkal élnek, mert akkor kiközösítik őket. Mert bármi lehet az ember, csak bolond ne legyen, mert az félelmetes. A felnőttek is, a gyerekek is így gondolkodnak. A látszat a fontos, nem az, ami belül van.

Most el kellene innen mennie, de hogyan induljon el az éjszaka közepén a pislákoló lámpákkal megvilágított folyosón? Nem látta, hogy bárki is leszállt volna, éppen ellenkezőleg, mintha még többen lennének, ide mégse jött senki, csak benéztek. Hol lehetne helyet találni, hogyan cipelje végig a csomagját, és ha sehol sincsen már hely, ha megint mindenütt egymás hegyén-hátán alszanak, egymás ölébe dőlnek, lassan kiszorítanak, és a folyosón kellene kuncsorognia, de még az is jobb lenne. Hogyan vészeli át az éjszakát, mi lesz, ha elalszik...

Lebegett már valaha egy erdei tisztás felett?

Mintha álmából ébresztette volna fel az asszony, pedig nem is alhatott még el, csak olyan sokáig ült így mozdulatlanul, hogy nem is érzékelte az idő múlását. Csak nézett értetlenül.

Az asszony folytatta, szürke szemében egy állomás fényei imbolyogtak.

A hőlégballon újra divatba jött, ahogyan a sétakocsikázás is. Kocsisok feszítenek az óvárosokban, sosem volt divat szerint szabott, zsinórozott libériában.

Úgy gondolta, elég lesz, ha csak némi figyelmet tanúsít, és nem kérdez semmit.

A ballon hatalmas szája megtelt hevített levegővel, és mindjárt emelkedni kezdett vesszőből font kosarával, aztán néhány perc múlva, amikor elérték az állópontot, cseppformát öltött a csíkos műanyag palást, és ott csüngött pontosan a tisztás mértani középpontjában. Hallani lehetett visszhangosan az égbe érkezők üdvrivalgását. Csak ilyenkor lehet az ég ennyire fényesen kék.

Ilyesmit csak messziről láttam, bólogatott, hogy némi lendületet adjon, mert azt azért érzékelte, hogy ez a történet most kikíváncozik. Persze, láttam már hőlégballonokat, ahogy szálltak a táj felett.

Csak hogy ez nem szállt, hanem egy helyben állt és liftezett. Majálisra mentek az egész családdal, akik a cégnél dolgoztak. A fiam is. Mindig különleges alkalom volt, farönk asztalok és padok az erdőben, grillezés, sörsátrak és persze harsány zene. Minden évben valami új szórakozást kellett kitalálni. A tollaslabda meg a kötélhúzás már az én időmben kiment a divatból. A cégtulajdonos függeszkedést rendelt, kimondottan a felnőttek kedvtelésére, mert gyerekek nem emelkedhettek fel harminc méter magasba, hogy onnan szemléljék a nagy kerek erdőt, ameddig csak a szem ellát. Azt mondták, hogy még sosem észleltek olyan csendet, mint odafent, csak a gáz sziszegését hallották a csövekben, ahogy az égőfejet táplálják. Azt mondták, olyan mélységes nyugalom áradt szét bennük, hogy szinte beleszédültek az oxigénhiányos levegőbe. Azt mondták, zúgott a fülük, ahogy felértek. Még a réti sasok is mélyebben repültek. Hatan szállhattak egyszerre a kosárba, vagyis gondolába, ahogyan ők mondták. Az egészet egy kötél, mint egy köldökzsinór rögzítette a földhöz, hogy a szél el ne

repítse. Egy-egy csoport pontosan negyed órát lehetett fent, aztán szépen lassan, merőlegesen ereszkedtek, és lent már várakozott újabb fél tucat ember. Nevetgéltek és ugratták egymást, akkorra már jócskán kiütközött rajtuk, amit addig megittak. És nem volt senki, hogy a gyerekek szemét bekösse.

Mi történt?, kérdezte váratlanul, amikor már úgy gondolta, hogy az aszszony elbizonytalanodik, keresi a szavakat, merrefelé folytassa a történetet.

A karabinerek, kötelek és láncok, mint valami égből pottyant zsigerek, a gázpalackkal együtt csapódtak a tisztásra, ahol szerencsére nem volt éppen senki. Egy pillanattal később csapódott be a kosár, ami kisebbfajta földrengéssel járt, és a feltúrta a földet méterekre, mélyülő árkot hagyva maga után. Minden pillanat számít. Az ér földet leghamarabb, ami a legnehezebb. A gázpalack.

Az ikrek, mint valami kórus, elkezdtek visszhangozni, hogy gázpalack, gázpalack, gázpalack.

A szélgépj, amely arról gondoskodott, hogy folyamatosan forró levegővel ívelje föl a ballon kupoláját, hirtelen leállt. Az mondták, valaki lehányta az égőfejet. A szerencsétlen talán azt gondolta, hogy megkíméli a kollégáit, a majálisozókat, és nem hajol ki a kosárból, hogy a levegőből zúdítsa gyomortartalmát a tisztásra, mint valami savas esőt. A helyszínre érkező szakemberek nem tudták pontosan megállapítani, hogyan történt, és mi okozta a balesetet. A szétfröccsent gyomortartalmak akkor már amúgy is szanaszét heverték a pitypangos réten.

A gyerekek tapsolva ismételték, hogy a pitypangos réten, a pitypangos réten, a pitypangos réten.

A hőlégballon köpenye, mint valami partra vetett polip, tehetetlenül lógott a tölgyfa ágáról. Csak a gyerekek ne látták volna.

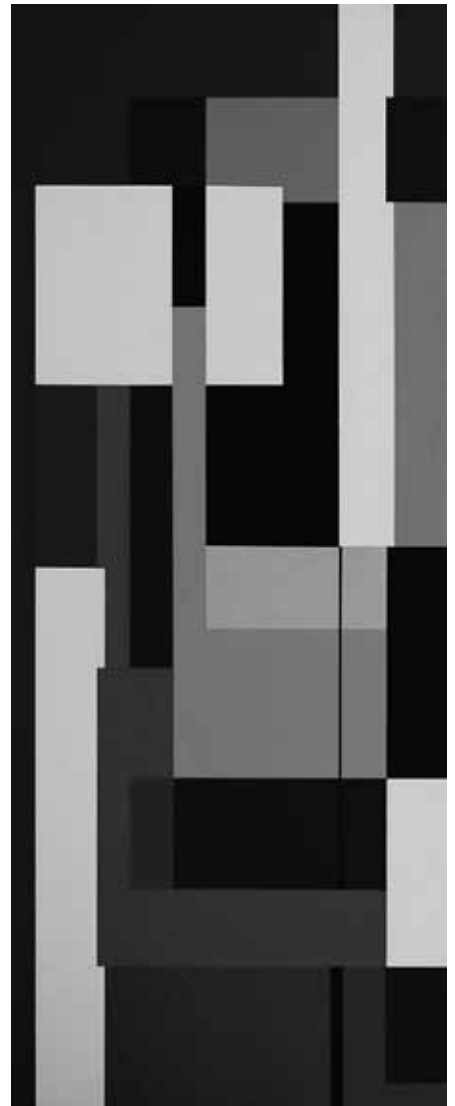
A történet még sokáig ott lebegett a fülkében, nem tudott szabadulni a hatása alól. Próbált az ablak elsuhanó fényszalagjaira koncentrálni, de nem ment ki a fejéből, hogy ezek a gyerekek azóta ilyen magányosak, mióta elveszítették a szüleiket azon a majálison egy ostoba balesetben. Próbálta magában összerakni a képeket, a következményeket, fél év telt el azóta. Milyen könnyű elveszíteni mindent percek alatt. És mint aki egész életében a tolvajoktól félt, magához szorította a táskáját a hirtelen zajtól, pedig csak a kalauz jött.

Nem retúr, bólogatott, felnézett rá, már éppen ráfordult volna a nyelve, hogy megkérdezze, van-e máshol szabad hely a vonaton, de a férfi már sarkon is fordult. Nem mert utánalépni, mintha karok húzták volna vissza, hogy maradjon nyugton a helyén.

A fényeket éjszakai módba kapcsolták végig a szerelvényen, egy éles kanyarban látszott a vonat eleje.

Dadam, dadam, dadam, suttozták az ikrek, mintha valami gyermekdal lenne, amit elalvás előtt dúdolnak. Elővettek egy zacskót, azzal zörögtek. Húzták, terítették szét a térdükön, mintha csak egy babát ringatnának.

A következő pillanatban a fején érezte a nejlont és nem hallotta a saját hangját, ahogy teli torokból üvölt, mert a sínek olyan hangosan sikoltottak a kanyarban, hogy minden más hangot elnyomtak. Nem tudta a nejlont letépní a fejéről. Nem mozdult a karja. Toporzékolt és rúgott a lábával a semmibe. Nem tudott mozdulni. Két kar szorosán átölelte. Valaki az ölében ült. Egy másik kéz a nejlonzacskót szorította össze a nyakán tiszta erővel, és már alig kapott levegőt. Csak nézett az egyetlen pislákoló fényforrásba, amit még látott.

SZATHMÁRI ISTVÁN (1954) Budapest

SZATHMÁRI ISTVÁN

A kabát

Én már megvettem életem utolsó télikabátját, uram, bár tudja, hatvanon túl is van élet, de meddig, igen, szép, minőségi áru, nem volt olcsó, de hát a végeken ne spóroljon az ember, komoly előkészület előzte meg az akciót, hirdetések, lapok bújása, hosszas séták a városban a menő kirakatokig, körutak bevadászása, sorstársakkal való eszmecsere, még magánlakásokban is megfordultam, hogy személyesen győződjem meg a lehetséges, potenciális darab milyenségéről, hogy a beszűrődő napfényben, az aranysárga sávban, amiben porszemek ficáncoltak és csillogtak, képzelje, uram, csillogott a por, tehát hogy itt tapintsam meg, szemléljem az anyagot, a szabást, a fazont, a vonalat, legyek elégedetlen vagy elégedett, közben azért arra is gondoltam, tehát ez az utolsó köröm, dobásom nekem, és hazudnék, ha azt mondanám, mindez nem szomorított el, nem okkupált volna nyúlékony bánattal, volt, hogy könny szökött a szemembe, annyira, hogy alig láttam a kiszemelt példányt, a jövődő havert, barátot. Mert barát a kabát, főleg, ha téli, és ha jó, hűsége, szívünkhöz nő, meleget ad, fűt, átölel, és utána hiányozni tud nagyon, uram, hisz ismeri ön is ezt, látom, észlelem, nem nevet ki engem, pedig megtehetné, gondolkodásra bírja mindez, elindul magában egy folyam, ne is tagadja, melankolikus a zúgása, a hangja andalít, de ébreszt is, ráébreszt, igen. Mint a *Messzi Mississipp* dalban, visz, visz a végtelenség felé, mert megöregedni nem a legjobb, uram, nézni a tükörbe, látni a ráncot, a fakó, petyhüdt bőrt és a halvány foltokat, az elálló fület, és hogy a szakáll már nem sötét, hanem kimondottan fehér, pedig milyen is volt valamikor, igen, kefe és fekete, csillogott a napban, itta, szívta a vizet mohón, mikor ilyen helyre került, és remegett is néha, ha a strandon épp előtte nyújtózott pőrén a lány, aki tudta, hogy nézik, és hát ez volt benne szép, és csak csinálta lassan, komótosan, kimódolva persze, és élvezte ő is, naponta többször is, uram. És utána várni kellett, hogy leülepedjen a lélek, akár a felrázott csodagömb apró elemei, várni, hogy újból induljon az élet, ami, mint látja, mindennek ellenére sohase állt meg, csak bukdácsol, darvadozott néha, vagy siklott gyorsan, mint a villámvonat, de nyomát ott hagyta mindig, erre nagyon vigyázott. Igen. És ha ezeket a nyomokat követi az ember, óriási felfedezéseket tehet, de minek, uram, minek, hisz eljött az idő, hogy magamra vegyem, próbáljam, tapasztaljam utolsó télikabátom a parányi üzletben, ahol szolgálatkészen, serényen pörög, forog körülöttem az alacsony, illatosított bajszerű, kockás mellényű, nagy, ilyen tapasztalatokkal, élményekkel rendelkező árus, egyszer ide, egyszer oda nyúl, igazít, tapogat, és tényleg centi lóg a nyakában, és a szemüvege meg-megvillan, ha valamit nagyon jól eltalál, izgatottan mondja, hajtsa fel a gallért, húzza ki magát, most üljön le, kérem, látja, így a legjobb, legszebb eme alkotás esése, és látszik, érződik, mennyire benne van ebben, hisz teremt, alkot, létrehoz a kockás mellényű emberke, állandóan rezgő bajuszkája jó társa ehhez, hosszú, finom ujjai bejáródva futnak, zongoráznak az anyagon, hol itt nyom, hol ott igazít, a zseb is a helyén, mondja, és belenyúl, érzem, hogy kotorászik odalenn, akárha keresne valamit, de nem gondolok semmire, közben halk zene szól, és csak most veszem észre, senki sincs a boltban rajtunk kívül, pedig forgalmas helyen van az üzlet, majdnem a város szívében, és az én szívem is hevesebben

Mikrokozmosz, 2004

ver, érzékelem, igen, és tudom biztosan, megvan a kabát, a barát, ami, aki elkísér engem, hű marad utolsó utamig, de azért még próbálom, tesztelem, versenyeztetem egy darabig. És a kis bajszerű emberke is tudja, megvan az üzlet, de azért még ő is játszik egy kicsit, és halványan tudatosul bennem, ősi rituálé részese lettem, szükséges ceremónia tárgya, ami nélkül nincs meg az igazi élvezet.

És utána megyek, kezemben az óriás szatyorral a villogó, csillogó városban, az enyhe, szégyenlős esőben a zajos körút felé. Villamosok, buszok, autók, de én csak a kabátra gondolok, örömmel, elégedetten, azonban azért ott motoszkál a félsz is persze, hogy elhagyom, elhagyom őt idő előtt. A Borozóba veszem az irányt, a föld alá, ahol annyiszor, de annyiszor megfordultam én, még akkor, amikor csak egy füstös kis csehó volt, és hát most is, hogy kicsicsázták, -cifrázták, vöröset kérek a pultnál, a csaplárosné egy erőltetett mosolyt küld felém, alig vannak, nincs kinek dicsekednem, mutogatnom, maradok magamban, magamnak, csúszik a bor, lábamnál a nagy szatyor.

Régi barátommal heti rendszerességgel jártunk ide valamikor, majd utána jöttek a többiek, szinte zarándokhelyé vált éveken keresztül, akárha hazamentünk volna, vagy ennél is jobb, meghittebb volt az egész, mert többen definiálhatatlan helyzetekben, életben, formákban leledztünk, legszívesebben itt is aludtunk volna, hogy itt ébredjünk fel, és ne otthon a félelmetes tárgyak és emlékek között. Emlékszem, egyik éjjel leesett a biciklim a falról, egy délután a Józsi, a szomszéd berúgta az ajtót, a házigalambok riadtan szálltak fel az égre, majd körözni kezdtek, ma is hallani vélem néha szárnyuk susogását, volt, hogy azt hittem, ez a halál, de utána jöttek a lányok, asszonyok, a hosszú, mélységes tivornyák, melyek feledtetek, tompítottak engem, hogy már-már azt gondoltam, révbe is juthatnék, igen, de hát nem ment ez könnyen, és ezért jött jól a Borozó, a pince, ahol mindent másmilyennek látott, érzett az ember, mint ami. A kanadai nőt a barátom haverja hozta, érett volt, csinos, mindennek örült és állandóan nevetett, száján vakító rúzs, a haja fekete, valami egzotikus parfüm vette mindig körül, színházban dolgozott odaát, nálunk szinte törzstaggyá vált, élvezték, ahogy ő ezt az egészséget élvezte, ezt a nagyon mást, mint ami otthon van neki, egyszer egyszerre mentünk ki a mosdóba, én balra, ő jobbra, egy furcsa érzés kapott el akkor, uram, hátranéztem, mielőtt becsuktam volna az ajtót, ott állt velem szemben, a rúzs a száján vakított, elvakított engem, hozzám lépett és átkarolt, majd hirtelen kisietett. És utána minden ment tovább, mint eddig, viháncolt, nevetett, majd kis idő múlva visszarepült a favágók országába. A Borozó továbbra is állt, létezett, a csaplárosné mosolygott, ha úgy hozta a kedve, kissé erőltetetten, mint akkor, mikor álltam a pultnál a hatalmas szatyorral a lábam mellett. A színész is lejárt rendszeresen, hangosan, fület sértően artikulált, huszadrangú darabokban játszott, hosszú, zsíros haja sokszor az arcára tapadt, ha részeg volt, hars nótákba kezdett, egyszer felugrott az asztalra, és levizelte az ott levőket, azzal a szöveggel, hogy próbálok, uraim, gyakorlom a világszámom, holnap fellépek, és minden más lesz, és a csaplárosné csak nézte, túrta, és lehet, hogy éjszakánként arról ábrándozott kiszikkadt teste, jó volna már őt is meglocsolni, hogy szárba szökkenjenek elhervadt álmai. A színész mindhárom fia külföldön élt, ő egy festett szőke hajú nővel költözött össze, egy rohamában a konnektorba nyúlt és szénné égett, szólt róla a fáma a Borozóban, és hogy a temetésén a három fia nem beszélt egymással, csendesen esett az eső, a koszorúk szalagját meg-megrezegtette a szél, a társulattól valaki túljátszva beszélt, búcsúztatott, és a festett hajú nő diszkréten félreállva szorgalmasan cigarettázott.

Ilyen idők voltak, jó sokáig még a pince közelébe se mentem, pedig gondoltam rá, és a kanadai nő is hiányzott persze, hányszor, de hányszor vittem tovább, szóttam a történetet, hogy akkor visszaölelem őt ott, a mosdóban,

erősen magamhoz szorítom, és érzem a testét nagyon, meg azt az émelyítő, de mégis felkorbácsoló parfümöt, és a fülébe súgok valamit, majd hosszú, fekete hajába túrok, közben jön be a lárma a nyitva hagyott ajtón keresztül, majd görgetem tovább az eseményt, de a végkifejletig sohasem megyek el, mert akkor elveszíteném őt, meggátolnám a későbbi ábrándfolyamot. Olyan ez, mint kincset őrizni valahol egészen mélyen.

Megtapogattam a szatyorban duzzadó kabátot, és nyugodt voltam. Menyeyei nyugalom, mint amikor az ember elfogadja: ez van. Nincs küzdés, hajsza, tülekedés. Buddha-mosoly, uram. Azonban ez mégsem ilyen egyszerű. Mert nem akartam én búcsút venni az élettől, vártam még tőle oly sokat, nem akartam, hogy cserbenhagyjon végleg, hogy hátat fordítson nekem, hisz harcoltam néha, hogy ne süllyedjek el, még ölhettem is volna, megölhettem volna az asszonyt, mikor otthagyt, mégsem tettem persze, de bevallom, volt, hogy gondoltam rá, és magamra is, igen, de azért erősebb voltam, józanabb, mégis itt a kabát a szatyorban, itt lapul. És akkor arra gondoltam a pohár vörös mellett, hogy a picinyke, pödrott bajszerű emberke a parányi üzletben vajon hány utolsó kabátot, ruhát illesztett, tapogatott, zongorázott a potenciális kuncsaftra. Formázott tökéletesre, tudván, a végső, legvégső úthoz kellene, ránc, gyűrődés, férc nélkül. Maga a tökély a hófehér viaszarchoz.

Egyik nagybátyám mulatós ember volt, szerette a bort és a nőket, orrolt is rá az asszony, hosszú szivarokat szívott, és merengve ült az alföldi házuk lugasa alatt. Amikor meghalt, akarata szerint, a pap búcsúztatója után egy ide kirendelt, mindenféle hangszerrel megáldott muzsikusbanda a kedvenc nótáját játszotta el, a „Vágyom egy nő után” kezdetűt, és álltunk ott a már majdnem télben, a szürke, baljóslatú felhők alatt, sírok között, virágok, koszorúk bódító illatában, szipogó nők és megrendült férfiak körében, gyerek voltam, mindegyik ágált az ittlét ellen, de akkor a dal a közepe táján megfogott, elkapott valami, hogy igen, Istenem, van szép és van rossz, maradandó és múló, és a banda csak játszott, verte a rezet, akár egy tűzoltó-zenekar, mert a rokon a tüzet nagyon is szerette, feléleszteni, -izzítani, hogy utána forrósodjon benne hosszasan, ahogy ezt az özvegy vádlón megjegyezte a temetést követő toron, nem bírván visszatartani keservét, fehér arcú, fejkendő bunyevác asszony volt, aki nem átalott éjnek idején lekváros buktát sütni, uram, de a finom, porcukros kalács mégsem tartotta otthon a férjét, ment ő harsan, vágyaktól telve, a hideg ágyból a meleg, még melegebb ismert és ismeretlen helyekre, mert ezt üzenté, diktálta a vére és az önismeret.

És amikor visszajött, visszatért a családdhoz, kövidinkát töltött magának a kancsóból, nézte merengve a gyöngyöző nedűt, ült a lugasban, és sejtelmünk se volt, mire gondolhatott. Rák vitte el, és azon a temetésen számunkra ismeretlen személyek, nők és férfiak is feltűntek, és az özvegy csak toporgott, kapkodta fejkendő fejét, közben a banda húzta, dobolta, ütötte, cintányérozta a dalt, a nótát, a férje tűzimádó dalát, még itt is, még itt is, sopánkodott az asszony, de azért pár könnyecsepp legördült az arcán, mert ki tudja, uram, a nagybátyám mit tudhatott, anyám, Isten nyugosztalja, mondogatta, ha egy gyönyörű nő jött velünk szemben egy rusnya férfival, ki tudja, mit tud ez az ember, és lopva a szemébe nézett, mintha a titkot, a titkokat szerette volna magáévá tenni, amit ő talán sohasem tapasztalt, tapasztalhatott, és én, a gyerek, fogtam a kezét, és nem értettem, érthettem, miről is van szó, illetve gondoltam ezt-azt, de egyszer sem kérdeztem rá. És a már említett halotti toron, ahol az asztalok roskadoztak az ételtől, káposzta, sült hús, pörkölt, pulyka, minden, egy fiatal, jól fésült férfi nagyon ügyesen, hozzáértően szolgált fel a ház legnagyobb szobájában, a vékony, fekete rámába illesztett családi fényképekkel körülvéve, melyek ott lógtak a falon, rokonok, ismerősök, ősök és ismeretlenek tekintettek le ránk, gyerekek, pólyás csecsszopók figyelhették az utolsó búcsúzást követő lakoma részleteit, mintha

Szent Iván-éj, 2005; Ég, 2005

Részlet, 2005; Elemek, 2005

egy törzsi szertartásba csöppentek volna bele, ahol minden kis dolognak megvan a maga menete, súlya, igen, az az elegáns férfi mindenki óhaját, igényét teljesítette, hozta a kenyeret, ha már elfogyott, körbevitte a savanyúságot, csonttányért ürített, töltött a poharakba, csak úgy csillogott-villogott a borral teli pohár, mosolygott kedvesen, finoman beszélt, ő az ő fia, sugdosták egy páran, és sóhajtottak hozzá, de nem tudták, hogy kitől, illetve igen, de nem volt illendő megnevezni a sok nő közül az egyiket, és a fejkendős özvegy csak kapkodta a fejét, zavartan lótot-futott, és az esemény végén hozta a buktát, a lekvárosat, ami nem volt képes otthon tartani a férjét, mert valószínűleg nem volt elég tüzes, forró, bőrt égető. És most már minek, minek, de mégis, és apámhoz fordult a keresztapám, Antal, hát sosem iszunk, és fokozódott a lárma, szállt a füst, és egymásra kacsintottak ők ketten, és ki tudja, mire gondolhattak, a keresztapám se vetette meg a tüzet, a lángot, de ő másképpen csinálta, uram, asztalosműhelye volt egy mellékutcában, a koszos falakon meztelen nők színes képei lógtak, és mindenhol erős enyvszag honolt, ordított a gépfűrész, sikongatott egész nap, csak kiabálni lehetett itten, és a politúrozó lányok kacaja se hallatszódott igazán, ha a keresztapám a külső helyiség friss forgácsában meghempergette őket. Úgy jöttek ki onnan, mintha mikulások lennének a nyár közepén, és a félnotás fiatal inas, akit inkább csak szájalomból tartottak ott, hatalmas, vérekes szemekkel nézte a számára mindeddig ismeretlen csodát, hogy utána ő is menjen oda, hogy legalább a melege legyen az övé, feküdt a forgácsban, forgolódott, lihegett, ha már az élet ilyen szűkmarkú volt vele szemben, de a fahulladékot mindig leverte magáról, nem akarta, hogy tudják, holott mindenki tudta, hogy mit csinál.

Tehát ott a Borozóban, uram, méláztam összevissza, néztem, tekintetem előre, hátra, és tudtam, sejtettem, a csaplárosné hamarosan megkérdezi, igen, mi van a szatyorban, öregfiú, és akkor, akkor lehet, hogy nehéz lesz kimondanom, igen.

Hamu, 2002

SZIGETHY GÁBOR

Napló múltidőben

1956. december

kortársalgó

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

December 3.

Több mint négy óráig tartott az út december 1-jén Budapestről Kecskemétre. Újra és újra hosszú percekig az útszélen rostokolt teherautónk, mert szovjet páncélosok teherautóinkat keresztbe az úttesten. Géppisztolyos katonák jöttek-mentek körülöttünk, barátságatlanul bámultak ránk, morc arccal igazoltattak. Sűrű köd volt, fáztam. Félttem.

Édesanyám második férjével a város határában, a hajdani Parasztfőiskola, akkor már Kísérleti Gazdaság központjában élt. Sötét este volt már, amikor gémberegett tagokkal lekászálódtam a teherautóról. A lakásban meleg volt és sötét: órák óta nem volt áram a környéken.

Másnap hajnalban az egész család korán ébredt: disznót vágtunk. Szükség volt minden dolgos kézre, hogy az esti szürkületig elkészüljünk: fát vágtam, vizet hordtam, amikor lehetett, kóstoltam. Városi gyerek számára fárasztóan izgalmas újdonság élete első disznóvágása: pörzsölés, abálás, hurkatöltés... Az illatozó orjalevest – ilyet sem ettem még – már gyertyafény mellett kanalaztuk. Gyertyaoltás után szó nélkül zuhantam ágyba.

December 3-án reggel kertünket hó borította, hideg volt, szikrázóan sütött a nap. Édesanyám férjének íróasztalán három régi újság hevert. Ebédig olvastam.

Népújság, 1956. október 30. Kedd. Az MDP Bács-Kiskun Megyei Bizottsága és a Megyei Tanács lapja. Tehát ezen a napon még – utoljára! – pártlap, ám címdalán Kossuth-címer, és a *Világ proletárjai egyesüljete!* – addig mindenki számára kötelező jelszó – helyett már a *Szózat* első sora olvasható. Több írást átvesznek a Szabad Nép előző napi számából, a pillanatnyi pártvonal: *Hajnalodik...* Rövid hír az ÁVH feloszlásáról, megalakult Kecskemét város és járás nemzetőrsége, megalakult az ideiglenes Megyei Nemzeti Bizottság...

Pótapám napsütötte stílusbarokk íróasztala mellett ülve újra elolvastam 1956. december 3-án Joszip Broz Titónak a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Elnökségéhez október végén írott levelét. Újraolvastam a Szabad Népben október 29-én megjelent, október 30-án a Népújságban újra közölt – talán a Nagy Imre-perben halálra ítélt

Gimes Miklós által írott – *Hajnalodik...* című vezércikket. És újraolvastam Molnár Miklós rövid, határozott hangú írását: *Válasz a Pravdának*. „Ami Budapesten történt, nem volt sem népellenes, sem kaland, s nem is omlott össze.”

1956. október 29-én így hittük, ezt álmodtuk.

1956. december 3-án mindez már visszahozhatatlan múltidő. A szikrázó téli napsütésben Kecskeméten olvastam Karinthy Ferenc előző nap a Magyar Rádióban elhangzott, a Népújságban október 30-án megjelent írását. *Budapesti jegyzetek*: „...egy biztos, és ha ezúttal élni szabad ezzel a nagy szóval, képletes és valóságos értelemben is halálbiztos: a szovjet csapatoknak el kell hagyniok hazánk területét. Akármi jön, akármi lesz is. Felőtt már ez a nép, és a magyarok sorsát most már csak magyarok intézhetik. Így véli, így gondolja, így beszéli ezt az utcán kavargó nép, s velük az a tépelődő, kesergő és reménykedő hang, mely e szavakat mondja.”

1956. december 3-án már biztosan tudtuk: a szovjet csapatok – *Akármi jön, akármi lesz is* – itt maradnak. Leigáztak. Gyarmatosítanak.

Petőfi Népe, 1956. november 1. Csütörtök. I. évfolyam, 2. szám, a Bács-Kiskun Megyei Ideiglenes Nemzeti Bizottság lapja. Drámai múltidő: *Megszűnt a beszolgáltatási rendszer, Nagy Imre üzenete a magyar néphez!, Megkezdődött a szovjet hadsereg csapatainak kivonulása, Gyógyulnak a sebek...* A lapot ugyanabban a szerkesztőségi helyiségben, talán ugyanazok szerkesztették, mint a Népújságot, a telefonszámok is azonosak, csak a Népújság felelős kiadójának, Daczó József elvtársnak neve tűnt el az impresszumból.

Kecskeméti Lapok, 1956. november 4. Vasárnap. Főszerkesztő: Révész László dr. Felelős szerkesztő és kiadó: Homoki József. A lap második, utolsó száma jelent meg nemzeti gyásznapon.

Révész László hajdani kisgazdapárti országgyűlési képviselő, törzsökös kecskeméti polgár és gazdálkodó már korábban is volt – 1946. szeptember 1-jétől 1947-ig – a Kecskeméti Lapok főszerkesztője. 1948 júniusában kiszorul, mert kiszorítják a közéletből, évekig szőlőjében visszavonultan gazdálkodik, és várja az idők jobbra fordultát. Ezt tette 1956. november 4-e után is. Az újságíró Homoki

Izzó változás, 2006

Józsefet november 4-én éjszaka letartóztatták. Néhány nap múlva munkatársai követelésére – a nyomdászok nem voltak hajlandók kinyomtatni a megyei lapot – szabadlábra helyezték, de igazán *szabadon* már soha nem élt.

A lap vezércikkét a főszerkesztő írta.

„ÚJ UTAK FELÉ

Nyolc és félévi önkéntes félreállítás és hallgatás után a Mindenható végtelen kegyelmével végre elérkezett az a várva várt alkalom, hogy újból kapcsolatba kerülhetek városunk sokat szenvedett, sokat nélkülözött, meggyötört és megalázott népével. A csodás lendülettel és a világon eddig még soha, sehol nem tapasztalt hihetetlen hősiességgel megvívott szabadságharc után új élet, szabad, független élet és új út – a fejlődés, a haladás útja – nyílt meg előttünk.

Magunk mögött hagytuk örökre, visszavonhatatlanul annak a hazug világnak, embertelen politikai és gazdasági rendszernek gyászos korszakát, amely korszaknál mélyebbre történelmünk során még sohasem süllyedtünk. Ez alatt a szégyenletes korszak alatt egyedül az volt a vigasztaló, hogy együtt szenvedett, együtt vonaglott minden igaz magyar – összeforrt, egységbe olvadt a szenvedélyek tisztító tűzében minden rangú és rendű igaz magyar. Megtanultuk egymást becsülni, egymást szeretni, egymás sorsáért aggódni olyan mértékben, mint soha ezelőtt.

Még folyik a hősi küzdelem, még nem zárult le a szabadságharc, még forr, kavargó, örvénylik minden, beláthatatlan a küzdőtér – még a béke fehér galambja nem talált rá a megnyugvást hozó zöld ágra, de a remény már ott él a szívekben, és teljes bizonyossággal hisszük, várjuk, hogy valamennyiünk szenvedése, fiatalságunk hősi küzdelme nem volt hiábavaló. A béke százszínű szivárványa egyre biztatóbban, egyre láthatóbban rajzolódik fel a láthatáron, lesz még kikelet... Győzni fog, győznie kell az örök érvényű erkölcsi törvényeknek: az igazságnak, az emberiségnek, a szabadságnak – azoknak az ideáloknak, nemes eszméknek, amelyek kiolthatatlanul élnek a szívekben, és amelyek nélkül nincs emberhez méltó élet.

Révész László”

Arra határozottan emlékszem: 1956. december 3-án háromszor olvastam el az írást – és zokogtam. 2016. december 3-án is könnyes a szemem.

December 5.

Apróhirdetésbe sűrített magyar történelem: „Zongorát vagy pianínót – sérültet is – veszek. Értesítés: 420-636 telefonon.” Egy pianínó vagy zongora bár-

mikor lehet öreg, kopott, lehangolt, kiszáradt fató-kés, javításra szoruló... *Sérült* – a Népakarát című, rövid életű napilapot olvasom – ritkán. Emlékszem: novemberben nap mint nap keserű-rosszkedvűen nézelődve barangoltam a városban. Gyalogoltam a törmelék borította Üllői úton, és a Lenhossék utcában megálltam egy romos ház előtt. Az emeletes épület földszinti támfalát egy szovjet tank „kilötte”, és az emeleti lakás padlója – mint egy meredeken lejtő sípálya – leereszkedett a földszintre. Fönt a szoba falán festmények függtek, úgy rémlik: aranyozott gipszkeretben egy tükör is, középen a falban sértetlenül a másik szobába vezető, kétszárnyú, csukott ajtó. A maradék padlócsomkon megbillenve öreg ruhásszekrény őrizte a régi, rommá lett otthon hangulatát. A lakás utcaszintre zuhant törmelékei között egy *sérült*, kitört lábú, ép klaviatúrájú zongora porosodott némán.

Később talán elvitte, talán megvásárolta valaki. Valahol, valamikor talán még megszólalt valakinek a keze alatt.

Chopin *Forradalmi etűdjének* főmotívumát dudorásztam magamban hazafelé menet.

December 7.

Vicc – különleges, keserédes magyar műfaj. 1956. december 7-én írta le és őrizte meg évtizedek múltán közzétett naplójában az utókor számára Komjáthy István a két „naprakész” viccet.

Az első: „Miért van öt ember a Kádár-kormányban? Mert csak öt ember fér el egy tankban.”

A második: „Gyerek becsönget, megtörli a lábát. – Néni kérem, letöröltem a lábamat, tessék beengedni, csak az ablakon akarok kilőni.”

Az elsőt ismertem, de elfelejtettem. A memoárt olvasva jutott eszembe: Gedényi úrtól hallottam 1956. november 5-én késő este házunk óvóhelyén, miközben a szovjet hadvezetés minden józan hadászati stratégiát felrúgva, egy partizánok uralta városban este tíz órakor gyalogsági támogatással harcokcsitámadást indított a budai Móricz Zsigmond körtéren barikádokat építő szabadságharcosok ellen.

Hallom az elegáns, mindig kimért Gedényi úr (fölköztünk lakott, talán a harmadik emeleten a Fadrusz utca 6-ban) hangját, de nem emlékszem, sírtunk-e vagy nevtünk a vicc hallatán.

1956. november 5-én késő este a szovjet tankok lövedékeinek becsapódásától remegtek hatemeletes házunk falai. Fogalmunk sem volt arról, hogy Kádár, Apró, Dögei, azaz a Moszkvában kinevezett magyar „kormány” még csak készül szovjet tankokban Budapestre osonni, ám a keserédes vicc már megszületett.

Ma sem tudom, sírjak vagy nevessek, ha olvasom vagy hallom ezt a régi viccet.

December 10.

Salamon Béla, az évtizedek óta közkedvelt komikus színész írását 1956. szeptember 23-án közölte a Szabad Nép. A színész – soha életében nem foglalkozott politikával, csak a színház érdekelte, mindig saját sikere izgatta, s egyetlen vágya volt: megnevetetni a közönséget – ezen a lázrózsás őszön *beolvas* a színikritikusoknak és a Szabad Nép újságíróinak. Felrója az elvtársaknak, hogy érdemben soha nem foglalkoznak a könnyűműfajjal. „Mostanában sokat támadták a »könnyűműfajt«. Támadták abból az alkalomból, hogy könnyű, hogy mű (abból az alkalomból, hogy faj, eddig még nem támadták).” Egy kabarétréfa előadásáról elismerően csak akkor írtak a Szabad Népből, ha azt gyári munkás műkedvelő színjátszók adták elő. „A Szabad Nép még félvállról sem foglalkozott azelőtt velünk. A közelmúltban, amikor a szabadság főleg csak köszöntés volt, a Szabad Nép székházat (aminek felépítéséhez én is hozzájárultam 20 forinttal) megközelíteni se igen lehetett egy egyszerű halandónak – vagyis nekem.”

Azon az őszön hazánkban izzott a levegő, Salamon Béla (is) merete bátran támadni a Szabad Népet – a Szabad Népből.

Valamikor 1957 nyarán vásároltam meg Salamon Béla *Hej, színművész...* című könyvét. Színházrajongó kamaszként a könyv címe és nem szerzőjének híre-neve ösztökélt a vásárlásra. A könyv 1957. április 10-én jelent meg 25 000 példányban. Hamar elfogyott, kinyomtattak még 15 000 kötetet. Arra emlékszem, hogy nagyanyám, aki hajdan, már a húszas években látott előadásokat a Salamon Béla igazgatta Teréz Körúti Színpadon, esténként jókat kacagott a régi világ hangulatát visszaidéző írásokat olvasgatva.

Évtizedek múltán kerestem elő könyvespolcom második sorából Salamon Béla írásait. Könyvcsoportot, színházi tárgyú, magyar nyelvű könyveket kaptam Svájcban. Az *ex libris* tanúsága szerint a Luganóban élt író-képzőművész, Saáry Éva tulajdonosa volt Salamon Béla könyvének első ízben 1939-ben kiadott, nekem ajándékozott példánya. (A szerző 1939. december 19-én Lajtos Elemér igazgató úrnak dedikálta a kötetet. Vajon mikor, milyen ka-landos úton került Svájcba a könyv?)

Összehasonlító irodalomtörténet: előszót a könyvhöz 1939-ben Babay József és néhány barát – a humorista Kellér Dezső, a szobrász Róna József, a labdarúgó dr. Sárosi György – írt bevezetőt az egyes fejezetekhez. Ezeket az írásokat Salamon

Béla az új kiadásból kihagyta, és maga írt *időszerű* előszót kötetéhez.

Az nem meglepő, hogy 1957-ben nem jelenített meg az a néhány bekezdés, amelyben az író arról mesél, hogy 1919-ben, a kommün idején az elvtársak államosították, azaz elrabolták az emberek magántulajdonát. De miért hagyta ki barátai, az 1939-ben mellette bátran kiálló barátai írásait?

Salamon Béla színész, aki sikeres évtizedek után átélte a megalázás, majd a mellőzés éveit. 1939-ben származása miatt tiltották el a színpadtól, a nyilvánosságtól, később életfelfogása volt elfogadhatatlan a hatalom urai számára. Salamon Béla 1956. szeptember 23-án sem tett lakatot a szájára. „Nem szerződtek, mert polgári jelenségnek deklaráltak. Az is voltam.”

Október 23. után november 4. következett. Aki- ket Salamon Béla szeptemberben bírált, decemberben könyvének új kiadását ígérték a (korábbi bátorsága miatt talán okkal szorongó) színésznek. A színpadon, színészként életben maradásában reménykedő színész boldogan írt boldogságtól sugárzó előszót könyve új kiadásához – 1956. december 10-én.

Akkor Salamon Béla nem tudta, és én sem: azon a napon Miskolcon a Kádár-kormány és a szovjet megszállás ellen tüntető tömegre tüzeltek az orosz katonák és pufajkás magyarok. Nyolc tüntető meghalt, negyven megsebesült. Másnap kihirdették a statáriumot, december 15-én halálra ítélték és még aznap kivégezték Soltész Józsefet.

December 30.

Két fénykép, az Esti Hírlap szerint (I. évfolyam 4. szám) eredetileg a Paris Matchban jelentek meg. Az első képen Ferrari Violetta, néhány héttel korábban még a budapesti Nemzeti Színház művésze fejét kezébe temetve zokog. A másodikon a sírdogáló balerinát, Pásztor Verát próbálja vigasztalni. Elhagyták az országot, menekülteként üldögélnek Bécsben egy „magyaros” étteremben, hátuk mögött magyar nótát hegedül a cigány. Rövid hír az újságban ugyanazon az oldalon: „Békeffy István és felesége, Turay Ida színművésznő Jeney Zoltán filmszakember társaságában útlevéllel Olaszországba utazott.”

A két színésznő, a balerina, az író, a filmszakember néhány évtizedre Magyarország helyett Európát választotta hazájául. Miért *szökött* át a határon Ferrari Violetta, ha Turay Ida útlevéllel is *távozható* Magyarországról? Ki kérhetett, ki kaphatott, kitől kellett útlevelet igényelni 1956 decemberében? Kinek kellett hazátlanként menekülnie, és ki utazgathatott Európában évtizedeken keresztül a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány engedélyével?

Hírek az Esti Hírlapban. Ezen a vasárnapon Budapesten egy színházban tartottak előadást. Németh László *Galilei* című drámáját játszották a Katona József Színházban, délelőtt fél tizenegykor.

Másnap minden színház tágra tárt kapukkal várja a szilveszterezőket. Az előadások fél kettőkor vagy kettőkor kezdődnek. Az utolsó villamosok és autóbuszok a belső végállomásra fél nyolckor indulnak – amelyik el tud indulni. Illetékesek azt ígérik: január 4-én megindul a 6-os villamos a Nagykörúton a Nyugati pályaudvartól a Népszínház utcáig. Közel laktunk a Szabadság mozihoz, nagyanyámmal este megnéztük a *Hyppolit, a lakáj* című régi magyar filmet. Hazasétáltunk; aznap kivételesen csak tíz órától volt kijárási tilalom.

A nap igazi híre: *Kakaó érkezett. Kilója 180 forint.* És: *Befutott hat vagon citrom.* Igaz, csak január 2-án kezdik árusítani, és csak azok vásárolhatnak, akik *tejtulvánnyal rendelkeznek.* De pulykahús van bőven. A Fehérvári úti piacra igyekezve botlottam bele a Bocskai út sarkán az üzlet elé faládákra kirakott fagyasztott pulykákba. Angoloknak szánták, de az angolok nem vették át: az éhező magyaroknak ajándékozták. Borsos ára volt. Néhányan vásároltak, nekünk a pulykahúshoz vékony volt a pénztárcánk.

Szilveszter este tíz órakor elnémult a város. Az Esti Hírlap aznapi számát olvastam, nagyanyám pasziánszozott. Faggattam: ki az a Jávor Pál?

– Remek színész volt – utazott vissza a múltba elmélázva nagyanyám.

Együtt olvastuk az újságban megjelent levéltöredéket.

„Bizony, október 29-én volt tíz éve, hogy elhagytam az országot. Eljlesztettek. Megfenyegettek, hogy elvisznek, és akkor semmi hatalom nem hoz vissza, még a feleségem sem. Megjijedtem, mert az illető bíró lett az új éra alatt. Azelőtt nyilas volt.

Nagyon sokat szenvedtem a nyilasok alatt, mikor félholtra vertek, majd a halálmarsot járatták velem és leköpdöstek. És mi lett volna velem, ha még egyszer ellenem hangolják az embereket? Pedig ha valaki áldozatot hozott a fajtájáért, én is az voltam, és nem azok, akik mondvacsinált színházi nagyságok lettek.

Tisztességesen megélek, eddig nem kértem senkitől sem kölcsön. Ha játszani akarok, játszom – magyarul. Sajnos, nem nagyon vágyom itt a játékra. Kinek? A nyilasoknak... Van belőlük elég, s még hozzá a szemetje. Persze, itt is alakulnak, csörögnek, mint a szarkák, és haszontalanok, mint a pelyvapiszok. Fatalista vagyok. Lehet, hogy Mikes Kelemen kesergett Rodostóban, én nem akarok keseregni. A legszebbjén túl vagyok, hát minek epekedjem a színházért? Én valamikor mindenki színésze voltam, s akik otthon gyűlöltek a kollégák közül, nem érdekelnek. Persze, a becsületesemet nem engedem rongyolni. Mert én csak a régi Jávor Pali maradtam, s nem változtam meg.”

– Talán hazajön – mondta összehúzott szemmel nagyanyám. Reménykedett.

Két énekesnőbe karolva lépett színpadra a már halálosan beteg Jávor Pál 1959 tavaszán Budapesten, a Kamara Varietében. Énekelt: *Egy tisztas, őszes halánték, a nő számára...*

Kamaszkorom ajándéka: láttam színpadon a hazatért, élni akaró Jávor Pált énekelni, játszani.

ZSILLE GÁBOR

A félreértés

Tömörkény 150

Kedves Barátom,

ezúton szeretnék beszámolni Neked legújabb irodalmi élményemről. Ismét megtapasztaltam, hogy a számítástechnika ördöge soha nem alszik, újra meg újra kibabrálnak velünk – ám ebből olykor jó dolgok is fakadnak. Ezúttal is így történt.

Néhány nappal ezelőtt levél érkezett az e-mail postafiókomba egy kedves szegedi pályatársam-

tól, Töhötömtől. Hanem a rendszer önkényesen szétdobta a szöveget, számítógépem képernyőjén csak értelmetlen krikszkrakszok jelentek meg. Szerencsére sikerült helyreállítanom a levél tartalmát, véleményem szerint teljesen hibátlanul, a mondatok értelme semmit sem csorbult. Kiderült, hogy egy roppant érdekes felkérést kaptam. Most bemásolom Töhötöm sorait, a szöveg pontosan így fest:

szervusz gá
 bor
 én vagyok az tőhő
 töm örkény istván ügyében fordulok hozzád szeretném ha írnál róla
 e kiváló írónkról antológiát készítünk alkotásod lehet vers is próza is
 tágas horizontú legyen ne pöt
 töm örkény istván ügye kizárólag nagyot érdemel hiszen a népi irányzat
 a népies irodalom helyzete és megítélése méltatlanul kedvezőtlen
 szegediesen szólva úgy sej
 töm örkény istvánról te képes vagy méltóképpen írni
 mert érzed a vidék fontosságát
 ha ezt megteszed honor sajnos nem lesz de neved aranyba ön
 töm örkény istván is hálás lenne hogyha élne
 na szervusz üdvöz
 öllek tőhő
 töm

Eddig a különös szegedi levél. Úgy gondolom, sikerült maradéktalanul helyrekalapálnom a sérült szöveget, és egyetlen hiba sem került bele, egyetlen értelmezési kétely sem merülhet fel.

Miért is tagadnám, Töhötöm meglepett ezzel a népies szállal. Mostanáig úgy tudtam, Örkény István városi ember volt, amolyan urbánus fajta, Pest hetedik kerületében született, a Városliget melletti Damjanich utca 39-es számú épületében, oszt' Pesten is halt meg. Ám fejet kell hajtanom, az írástudó legyen alázatos, ne higgye magát tévedhetetlennek. Készséggel elfogadom, hogy Örkény, pontosabban Österreicher népi szerző, és azóta is szorgosan kutatom bő gatyás vonatkozásait.

Ha már népies és István, eszembe jut Tömörkény, leánykori nevén Steingassner, aki a ceglédi vendéglős fiaként született a helyi vasútállomáson, leánykori nevén indóházban. Ráadásul éppen százötven esztendeje sírt fel, vélhetőleg vörös fejjel és hiányos hajzattal; igen, idén decemberben kerek Tömörkény-évfordulóhoz érkezünk, jó alkalom lenne ez egy ünnepi antológiához, felkérni néhány szerzőt, küldjenek írást. Ám ha Töhötöm barátom annyira ragaszkodik ehhez az Örkény-dologhoz, ahelyett hogy Tömörkényről íratna velem, persze szót fogadok... Akárhogyan is, Tömörkény remek példa lenne a népies szálra, hiszen sokat írt a paraszti világról, Rózsa Sándorról, az alföldi betyárvilágról, tanyákról és sorsokról, ráadásul nagyon jó tollal, élvezetesen. Régóta tiszteltem őt – idén nyáron el is vittem a barátnőmet a ceglédi vasútállomáshoz, és megmutattam neki az emléktáblát, amely aranyozott betűkkel hirdeti Tömörkény szülőhelyét.

Kedves Barátom, ha már így belemelegedtem ebbe a Tömörkény-ügybe, elárulom: munkásságá-

ból számomra legalább olyan fontos, hogy – s ezzel újabb szálát nyitok – szorosban kötődött Szegedhez. Nagyon tetszik ízig-vérig értelmiségi, urbánus munkássága a város kulturális életében. Művelődéstörténeti jelentőségű, hogy Móra Ferencsel közösen rendezte és katalogizálta Somogyi Károly esztergomi kanonok 43 000 kötetes, Szegednek ajándékozott könyvtárát. Ez emberfeletti munka lehetett. A kilencvenes évek derekán egy évig Szegeden laktam, a Dóm téren, és jó érzés volt naponta elsétálni a Somogyi Könyvtár elé. (Na jó, beismerem, néha be is mentem.) Amúgy a barátnőm Szegeden született, ott is nőtt fel. Igazán értelmes lány, a tetejébe csinos is, de valami homályos okból macacsul összetéveszti Tömörkényt Örkénnyel. Szerintem ez borzasztóan kínos.

A Szegeddel nyitott új szál lényege, hogy ez az egész népies–urbánus játszma igazán nevetséges. Remekül kifigurázza Karinthy az *Így írtok ti* egyik Móricz-paródiájában, tudod, abban, amelyikben szembejön a három népiesch: a tömörkény, meg a gárdonyi, meg a mikszát. És akkor a tömörkény odakenetik a palánkhoz, a másik kettőnek leharapintatik a feje, és kész. Jut eszembe, kicsi a világ, hiszen Karinthy is a Damjanich utcában született, mindössze hat bérháznaira Örkénytől, csak kereken huszonöt évvel korábban. Ez a *népiesch* szójáték remek, csakugyan erről van szó: Örkény, akiről ugyebár most kiderült, hogy népies volt, nagyapja után Österreicher is lehetett volna; az urbánussá avanszált Tömörkény meg Steingassner; a Muraköz megyei Alsódomborún született Schwartz néven a nyugatos pesti költő Somlyó Zoltán; az *Egri csillagok* szerzője pedig egy falusi sváb tanító fia volt, olyan Ziegler, hogy az csak na, abból csinált Gárdonyit. Azt hiszem, helyesen tette, hogy megvál-

toztatta, a Ziegler tényleg elég idétlen szerzői név. Ez az irodalmi névsor persze folytatható... Egy szó mint száz: hát nem röhejes évtizedeken keresztül azon vitatkozni, hogy Steingassner, Ziegler, Schwartz, Österreicher és társaik közül ki a népies és ki az urbánus, és ha igen, akkor mennyire nem és fordítva? És milyen elképesztően korlátolt vélemények születtek e témában, milyen emeletes ostobaságok! Például a lánglelkűnek mondott püspök, Prohászka Ottokár egy alkalommal Szegeden, a Tiszti Kaszinóban arról szónokolt, hogy az igaz magyar irodalom felkent papja Gárdonyi Géza – s vele szemben ott settenkedik egy hígmagyar áruló, bizonyos Móricz Zsigmond. Mi több, az úri közönség előtt felszólította Móriczot, hogy gyorsított ütemben hagyja el az országot, így átadva helyét a Gárdonyihoz hasonló árjárnak. Prohászka német ajkú volt, morvaországi cipszer, apja még úgy írta a nevét, hogy Prochaska. És ez az Ottokár vette magának a bátorságot keresztényszocialista fajvédeni, miszerint Ziegler az árja magyar, a tiszacsécsi bajszos Móricz pedig a hígmagyar. Éppen szegény Móricz, aki olyan törőlmetszett népies volt, hogy a fal adta a másikat?

Ám hagyjuk ezt. Ha már irodalomtörténeti szálak és összekeverés, nem Töhötöm az első, akinek a fejében összegubancolódik a Tömörkény-fejezet Örkényével. Mással is megtörtént ez. Az 1956-os forradalom után számos író bebörtönöztek, például Háy Gyulát is. Ő mesélte, hogy egy napon a smasszer váratlanul belépett hozzá a cellába, és megkérdezte, ismeri-e Örkényt. Azt válaszolta, igen, erre az ő odadobott neki egy doboz cigarettát. Másnap megint jött az egyenruhás, és megkérdezte, jó barátok-e Örkénnyel. Háy azt felelte, igen. Újabb doboz cigarettát kapott. Így ment ez hosszabb időn keresztül, Háy mindennap dicsérte Örkényt, és kapott érte egy-egy doboz cigarettát. Azután a börtönőr két hétig nem jelentkezett, végül hirtelen berontott a cellába, és csapkodva azt ordította: „Te piszok, nem Örkény, hanem Tömörkény!”

Kedves Barátom, efféle gondolatok foglalkoztatnak mostanság, hála a Töhötömtől kapott felkérésnek. Mindezt persze versbe is foglaltam, hiszen alapjáraton költő volnék, vagy mi a szösz. Ha megengeded, rögtön meg is osztom veled e költeményt, s persze kíváncsian várom, szerinted érdemes-e elküldenem Töhötömnek Szegedre. Címet még nem adtam neki, abban is jól jönne a tanácsod:

*Sej, a gangon, pesti gangon
libácskát töm Örkény István.
Sír a madár, a kis hitvány,
népiesen, tiszta hangon.*

*Rózsa Sándor is örülne,
hogyha látná e gyógyszerész
– nem labanc ő, nem cipszer, észt,
hanem magyar, ahogy Milne,*

*kit azzá tett a Karinthy,
itten lakik a szomszédban,
csak mindene szanaszét van,
néhanapján óva inti:*

*ejnye-bejnye, Pisti, vigyázz,
vérzivatar jön, orrontom,
népiesen én megmondom,
kedved majd követendi gyász.*

•

*Ül és töm Örkény, a titán,
mázsás köveket hengerít,
ősmagyar szittya tengerit
tuszkol le a liba-gigán,*

*Damjanich utcai gangon,
sej, a bérházban idebenn
ez a fiú nem idegen,
nem maláj, nem gallus, angol,*

*hanem magyar, ahogy Franz Liszt,
meg a Verne Gyula bácsi,
Tony Curtis, ez órjási,
mi megtaláljuk Atlantiszt.*

•

*Még hogy népi meg urbánus,
minden írónak, pam-pa-ram,
legkevesebb két lelke van,
eme módon arca Janus,*

*például Móra népies,
körtemuzsika, kisködmön,
de sétálgat a Köröndön,
közege a szegedi est,*

*Petőfi a vidék fia,
oly népies, hogy az csak na,
félkézze a falhoz csapna,
bár nem kellett szántania,*

*népies, de urbánus is,
pesti gyerek, kávéházi,
paprikája üvegházi,
hamburgere csirkehusis.*

•

*Ki a népi, ki az urbán –
konzervatív liberális,
lovon ülő admirális,
Dobó István fején turbán,*

*egyszerre zsidó és magyar,
nadrágos huncut és paraszt,
egyszerre kerget és maraszt,
még aktus közben is agyal,*

*nincs itt urbán, nincs itt népi,
mindegy, életét hol tölti,
dunántúli vagy alföldi,
a Tejutat végiglépi,*

*Ziegler néven sírt fel Géza,
a Gárdonyi csak vaktöltény,
és Steingassner volt Tömörkény,
nincs itt kérem semmi hézag,*

*Schwartz néven érkezett Pestre
falujából Somlyó Zoltán,
hitetlen s hívő szimultán,
társát magányban kereste,*

*s valahány név még a listán:
testvérek ők sok-sok hangon –
ihaj-csuhaj, pesti gangon
libácskát töm Örkény István.*

Szilánkok 2., 2006

MONOSTORI IMRE

Szülőföldem, Tolna megye

szülőföldem

MONOSTORI IMRE (1945) Tatabánya

A TÉRKÉP

A Tatabánya melletti Gerecse-vonulat lábánál fölépített házunk dolgozószobájának falán üvegezett keretben függ az a nagy Tolna megye-térkép (103 × 75 cm), melyet – már mint gimnazista diák – annak idején sok éven át láthatam a szentgálpusztai iskolateremben. Mára már akarva-akaratlan ismerős – jó pár csak névről persze – csaknem minden települése. Évtizedekkel ezelőtt örököltem ezt a szép és pontos térképet (édesanyám, a hosszú ideig volt itteni „tanító néni” ajándékeként). Manapság is érdeklődve állok meg előtte (hátrakulcsolt kezekkel, derékből kicsit hajlongva, ahogyan gyerekkoromban is; apámtól, a „tanító bácsitól” lestem el a mozdulatsort): újra ízlelgetve a településneveket (s tanulgatva a még föl nem fedezett pusztákét, tanyákét, majorokét, dűlőkét). Ismerősnek tűnő hangulatot kelt vagy annak egy töredékét szabadítja fel egy-egy rápillantásom erre a térképre, amelynek – annak számára, aki tudja olvasni – „életes” meséje, emlékeket mozdító ereje van. (Legújabbban – lám csak – még Madocsa községnek is, az ő „Maradonája” révén.) Egyik-másik (sok) részén, településén tehát nem jártam soha; mégis el tudom őket képzelni, mert valaha hallottam már róluk, vagy mert érdekesen hangzó nevük, asszociatív erejük van. Mint az élő embereknek. Nézzünk csak néhány településnevet egy viszonylag szűk megyeföldrajzi körből: Janyapuszta, Nagytormás, Pusztakajmád, Ifigéniamajor, Palánk, Paradicsompuszta, Júliamajor, Alsócsámpa, Jegenyés...

Sorolhatnám még bőven, hiszen a kistelepüléseknek sokasága található ebben a megyében. Amely maga is kicsi, dimbes-dombos és szerényen húzódik meg a Dunántúl délkeleti részén. Keleten végig a Duna határolja, északról Fejér, nyugatról Somogy, délről Baranya. Folyói a Sió, a Sárvíz, a Kapos és a Koppány. Komolynak számító hegye vagy magas dombja, leszámítva a Szekszárdi-dombvidéket, nincs. (Itt viszont nagyon szeret élni a kadarka, amelyről Babits Mihály *Szekszárdi kadarka* című esszéjében elmélkedett. S ugyancsak a dunántúli vidéket dicséri, sőt emeli föl – éppen Itália ege alatt – egyik versében a következőképpen: „De nem kékebb eged és a dombod se zöldebb, / mint honni dombjaink s a dunántúli ég, / e gömbölyü, szelíd, színjátzó kék vidék.”) Tolna megyének a városai is kicsik és szerények voltak. Ma már talán némileg kikupálódott egyik-másik, de nem vetekedhetnek ma sem a gazdagabb magyarországi régiók patinás történelmi városaival. A szóban forgó falitérkép (1960-ban adták ki) hat járást jelöl: Bonyhád, Dombóvár, Gyöngyös, Paks, Szekszárd és Tamási járási székhelyekkel. Innen is tudom, hogy 1945-től 1969-ig a megye három járásában éltem rövidebb-hosszabb ideig: három járási székhelyen (Tamási, Bonyhád, Szekszárd), illetve a szívemnek ma is legkedvesebb picinyke településen: Szentgálpusztán (Bonyhádi járás).

TAMÁSI MA IS OLYAN

Leendő édesanyámat, az ifjú tanárnőt a szegedi főiskola elvégzése után, 1940 nyár végén ebbe a községbe küldte a tanügyi hatóság polgári iskolai szolgálatra. (Magyar és német szakosként végzett.) A tamási vasútállomáson a már

korábban megözvegyült leendő apám (történelem és földrajz szakos igazgatóhelyettes) virággal fogadta. Ahogy a csinos ifjú (nála tizenhat évvel fiatalabb) kollegina feltűnt a vonat peronján, majd lépcsőjén, az igazgatóhelyettes úr rögtön döntött: a feleségem lesz! Nemsokára így történt, s annak rendje, módja szerint 1942-ben megszületett a bátyám, majd három év múlva én. (Szüleim derék vállalkozó-iparos családból származtak: anyai nagyapám az Alföld közepén, a lajosmizsei malom és áramfejlesztő központ résztulajdonosa és működtetője, apai nagyapám Rákospalotán sváb származású pékmeszter és pékáruboltos volt Mayer néven. Később apám magyarosított; máig jó érzés félig sváb származásomra gondolni, értéktöbbletként könyvelem el.)

Szóval Tamási 1945 és 1950 között. Rendes házban, szolgálati lakásban laktunk, egy fedél alatt az anyai nagyanyával és a szelíd Gézi mostohatestvérünkkel. Nem kellett nélkülöznünk. (A kissé bugyuta szolgálóra, a velünk lakó Mariskára is emlékszem, akiért a demokrácia kitörésekor megjelent az apja, és azonnal elvitte magával, mondván: a néphatalom idején nem lehet cseléd a nép lánya.) Ez a ház ma is megvan, kis udvarral a pompás barokk katolikus templom és a templomkert szomszédságában egy hirtelen emelkedő utcácska elején. (Az udvaron apám néha kitalált egy-két becsapós játékot; tetszett is, meg félttem is közben.) Nem sok emlékem van itteni életünkből. Ezek viszont visszajárnak, illetve: csak ezek járnak vissza. Például a község környékén elterülő szép erdők, a Koppány folyó (ki-kiáradt tavasz idején), a kirándulások Vas Gereben fájához, labdázások, versenyfutások. (Ez a Vas Gereben – polgári nevén Radákovits József – a Tamási közeli Fürgeden született a 19. században. Harcias szellemű, de vitatott értékű írói s közéleti, szerkesztői szerepet töltött be a század második felében. Mindenesetre nekem később szöveget ütött a fejembe az ő Népbarát [más források szerint Nép Barátja] című újságjának hallott vagy sejtett, körülbelüli tartalma. Azt hittem, valami szegénylegényféle radikális elem volt, aki a népbarátságtól bizonyára elfáradva megpihent itt a nagy fa alatt.) Még két élmény erős bennem Tamásiból. Az egyik: paralízisbe esett bátyámat a lejtős utcában elviszi a mentőautó (édesanyánk is vele megy); a másik: egy vasárnap a hirtelen feltámadt szél kikapja a kezemből az ajándék fagyaltjegyet, s ezzel számomra vége a szép délutánnak. Nagy szomorúság volt mind a két eset.

A MEGYÉN KÍVÜL: LAJOSMIZSÉN

Arra, ami hamarosan bekövetkezett velünk Tamásiban, nem emlékszem: földönfutókká váltunk, hirtelen a már említett Lajosmizsén kötöttünk ki az anyai nagymamánál. (A nagypapa régen meghalt, nagymama rosszul járt a vagyoni osztozkodáskor, nem jó körülmények között élt már akkor. A költözködés történeti háttere az volt, hogy apám sem a szakszervezetbe nem volt hajlandó belépni – sőt ezt anyámnak is megtiltotta –, sem az életfogytiglant kapott Mindszenty József hercegprímást elítélő nyilatkozatot nem volt hajlandó aláírni. Ennek pedig a tamási állások elvesztése lett a logikus következménye. Pedig gyúrták eleget, hogy ne makacskodjék.) Már 1950-et írtunk. S megszületett – itt, Lajosmizsén – a harmadik fiúgyerek, a nagyobbik öcsénk. Nagyon jól, felszabadultan éreztem magam a szinte korlátlan szabadság közepette. Egyik alkalommal olyan maszatos, izzadt, piszkos és tépett állapotba kerültem, hogy jó ismerősünk, dr. Horeczky Endre egykori (háború előtti), három idegen nyelvet (még a törököt is) beszélő külügyminisztériumi főtanácsos (akkori helyzete szerint TEFU-bérelszámoló) folyamatos kacagása miatti könnyeit törölgetve kézen fogva vezetett körbe a közelben lakó rokonok és ismerősök között, hogy bemutasson mint különleges látványt. De volt még érdeke-

sebb eset is: az egyik rokon családnál a malackifutóban fölszedték a téglát, és egy nagy ládában értékes holmikat, prémeket, szép ruhákat, ékszereket és egyebeket ástak el. Csak meg ne tudják az ellenőrök! Megtudtak persze mást: a nagymama udvarából egy szép napon csak úgy elvontatták a cséplőgépet, hiába álltam én is apám és Péter nagybácsi mellé néma ellenállónak, ballagva a nagy gép mögött. (Derű is volt persze. Nagy András napszámos, aki fűzfapoétaként is bevált, ekként örököltette meg apám egyik mezőgazdasági tevékenységét: „Rubus bácsi, Nagy Bandi / együtt mennek kapálni. // Tanár úr utánuk andalog / mégis jól mén a dolog.”)

VISSZA A MEGYÉBE: BONYHÁD

Aztán a nyár végén az illetékes hatóságok – kellett a tanerő – mégiscsak visszaevickéltettek bennünket Tolna megyébe: Bonyhád következett az életünkben. Apám (már előbb odaköltözött) a felső tagozaton próbálhatta újra a tanítást, anyámnak viszont „csak” az alsó, a tanítói munkakör jutott. Itt is rendes szolgálati lakásban, házban laktunk, a település központjától kissé távol: hosszú udvar, hátul kert. Elöl az artézi kútnak több szomszéd használója volt egész nap, a ház végében egy elbocsátott apáca, Árvai Mária néni húzta meg magát. (Egy ideig ő is gondját viselte lelki életemnek: szép felolvasásokat tartott – talán a Bibliából –, s még szebb olajnyomat szentképeket mutatott.) Óvodába is jártam egy rövid ideig (ma is megvannak az ott készített első kézműves remekeim, nyilván édesanyám őrizte meg őket). Nem éreztem jól magam az óvodában, idegen voltam, nemigen barátkoztam. A városközponti általános iskola egyik kihelyezett osztálya viszont a házunk-lakásunk udvarában, az utcai nagy bejáró melletti teremben volt berendezve. Ide jártam én elsőbe. Kezdetben, fél évig anyám tanított. Remek pedagógus volt, ezt már akkor éreztem. Karácsony táján már – többé-kevésbé – folyékonyan olvastunk. (Még a jópofa cigánygyerek, Fufu is – homlokán nagy zsírduzzanat volt –, aki időnként vidám birkózásokra hívta ki osztálytársait.) Merev volt viszont a tanév közben, karácsony után érkező tanító néni (nyakprémet viselt), akinél egyszer szakfelügyelői látogatás volt, és nagy zavarában ezt írta a táblára: „A sün készödött a télre.” Nyilvánvaló, kimaradt egy szótag: idegességből elkövetett hiba. Vajon ki veszi észre? Szóljak vagy ne szóljak? Lebuktassam az édesanyám helyébe tett érkezőt, vagy ne? Nem emeltem föl a kezem. Futni hagytam. (Most legalábbis ezt gondolom.) Rossz élményem ekkorról a velünk élő apai nagyanyám halott arca. (Féltestvér bátyám tizenhét éves korában, még lajasmizsei hónapjaink idején halt meg tébécében – akárcsak anyja, apám első felesége –, de őt nem láttam halottként.)

Bonyhád nagyközségről még semmit nem tudtam. Öt-hat éves voltam. (Bőven elég volt az utca szemközti oldalán lakó osztálytársam, Kurucz Laci szüleinek gazdasági udvara mint fölfedezendő terület.) Viszont évekkel később némileg kitágult az érdeklődésem, s lassan-lassan azonosítottam a hallott, az olvasott neveket. Például azt, hogy a 19. században a terebélyes Perczel család (köztük a neves 1848-as tábornok, Mór) emelkedett ki e vidéken a földesurak rangsorában: Bonyhád és a mellette lévő Börzsöny volt a központi fészkek. Éveket töltött itt a család szolgálatában Vörösmarty Mihály mint házitanító (igen fiatalon, s reménytelen szerelemben égve Perczel Etelkáért). Evangélikusság, zsidóság, katolikusok, székelyek, németek, magyarok furcsa keveréke volt ez a nagyközségi népesség a háború után. Zsinagóga és több keresztény templom, katolikus temető, zsidó temető. A neves evangélikus gimnázium (Sárszentlőrincről helyezték ide az őset, s ezért kapta később a Petőfi Sándor nevet) már 1870-től falai közé fogadta a tehetséges gyerekeket.

(Többek között a Felső-Rácegrespusztán született Illyés Gyula is eltöltött itt két tanévet. Majd ide járt a bonyhádi születésű Gál István, aki később Babits-kutatásaival, majd a magyar–angolszász kapcsolatok feltárásával szerzett nevet magának. S a maiak közül Bonyhádön járt gimnáziumba a háború idején bukovinai székely menekültként családjával a megyében meghúzódó Tamás Menyhért író, költő, újságíró és a Szekszárdon született, de Tevelen is nevelkedett Móser Zoltán fotográfus, művészeti író.)

SZENTGÁLPUSZTA SZÉP HELY

De vissza a családi eseményekhez. Apám rebellis magyarként s jó, de nyakas tanárként egyre kevésbé bírta a természetszerűleg diktatórikus igazgatói, tantestületi világot. Anyám meg – három gyerek mellett – a késő estékbe nyúló értekezleteket s egyéb iskolai nyavalyákat. Apám olyan helyre vágott, amely az év jelentős részében – szó szerint – megközelíthetetlen. Lehetőleg ne legyen se bekötőútja, se villanya! Nos, 1952-ben kívánsága teljesült: jelentkezett a Bonyhádtól mintegy tíz kilométerre fekvő (de minden főúttól távoli, bekötőút és villany nélküli) Szentgálpusztá éppen megüresedő igazgató-tanári állására, s édesanyámnak is jutott hely a kétszemélyes tantestületben. Ő tanította az alsó tagozatosokat. Egyszerre mind a négy osztályt. Apám a felsősöket. Egyszerre mind a négy osztályt. Mivel csak egy tanterem volt. Délelőtt a kicsik, délután a nagyok. Szombaton is. Nagyon jó volt. Szerettem iskolába járni. Minden érdekelt, s kellett, hogy jó példát mutassak. (Az iskolán kívüli testi fenyegetéseket azonban – testvéreimhez hasonlóan – így sem kerülhettem el. [1953-ban már négyen voltunk fiútestvérek.] Ha kiderült, hogy mégsem volt igazságos a fenyegetés, apám azzal vágta ki magát, hogy akkor hát „a sok apróért” jár a büntetés.)

A szentgáli határ egy Komlósy nevezetű földbirtokosé volt, akit a háború után elűztek, s nyomorban, szegényházban halt meg. A téesz uralt mindent, s ehhez megvoltak a szükséges fölszerelések: istállók (irtózatossámmónia-szaggal), géppark, lovak, tehének, disznók, présház, emeletes magtár, hosszú górérendszer, több pajta, silótornyok, hatalmas szabadtéri trágyatároló, kovács- és bognárműhely, kicsi, lovas járgánnyal feltölthető víztorony s egy boltocska is, amelyben minden kapható volt. Még a postás is viszonylag rendszeresen megjelent. Hozta a Szabad Népet, a Pajtást meg a Ludas Matyit, s (már akkor!) a Nők Lapját. S mindig megvehettem a három forintba kerülő Olcsó Könyvtár sorozat remek darabjait. Viszont (délkeletről) a Bonyhád és Szekszárd közötti (6-os főút), valamint (északnyugatról) a Zomba és a 6-os út közötti (65-ös út) legközelebbi buszmegálló egyaránt három-négy kilométerre volt a házunktól. Mely ház kétkonyhás (spájzzal), nagy, üvegezett verandás, kétszobás és két félszobás volt, egybeépítve a már említett tanteremmel, amelyben minden második vasárnap (vagy még ritkábban?) mise volt. (Én voltam a szertartás során a jobb belső, azaz a „fő” ministráns: egy fonetikusán olvasható imádságos könyvből pergettem a latin szöveget, csendítettem [nem csöngettem!], amikor kellett, és sikeresen vittem át a nagy misekönyvet az oltárnak berendezett tanári asztal jobb oldaláról a balra. Ez összességében szép és imponáló teljesítmény volt, de a rendszeres gyónások megviseltek: rögeszmésen kerestem elkövetett bűneimet.) Az enyhe emelkedő végén álló házunk előtt nagy udvar volt, hatalmas juharfával, nyúlánk és sűrű mogyoróbokrokkal, körte- és diófával, lent vécékkel, körben sűrű orgonabokor kerítés-sel; a hátsó udvarban a disznóól, a baromfiólak, továbbá a fás- és szeneskamra adtak munkát. A vizet a közkútról hordtuk naponta többször. Nagy kert tartozott még a tanítói-tanári természetbeni juttatáshoz, sőt – távolabb – értékes kukoricás is mint illetményföld. (A kertben sokszor kellett atyai parancsok

szerint dolgoznunk, nem szerettem. A disznók meg rengeteg gazt fölfaltak. Erről is nekünk, gyerekeknek kellett gondoskodnunk.)

Pusztai társaimmal jól kijöttem. (Néhány kötelező verekedés volt azért.) Nagy szegénység volt körbe-körbe itt a pusztán (ami azonban már nem az Illyés megörökítette pusztája s annak népe volt), talán csak a szentgál-szőlő-hegyiek éltek egy kicsit jobban, ők ugyanis gazdálkodtak is annak idején (most is mindnek volt kertje, szőlője, baromfija); viszont a pusztaiak cselédként éltek korábban, kis házaik rendezett utcák nélkül övezték a gazdasági egységeket. A hét fénypontja az elmaradhatatlan péntek esti mozielőadás volt a „kultúrban”. Majdnem minden film tetszett, a legjobbakat újra játszottuk egymás közt. A felnőttekkel együtt megünnepeltük a szüretet, az aratást, az új kenyér napját és így tovább. Nagyszerűek voltak a Szentháromság-napi búcsúk szabadtéri misével és délután a sátras bazárral, a rengeteg bóvlival. (Nem kevésbé élveztük a néha ide vetődő vándorcirkuszosok italtól erősen motivált produkcióit.) A családi kiskönyvtárunk és a még kisebb iskolai könyvtár viszont tűrhetően szolgálta szellemi épülesemet. (A családi könyvek között apám örökös olvasmányaként találok először Hóman Bálint és Szekfű Gyula *Magyar történetével*.) Mindemellett voltak még hatalmas fürdők (a Határ-árok forgójában), horgászkalandok, tökfáragások, meztelenkedős sározások, gyümölcslopások (télen dróttal élezett fatalpakon csúszkáltunk a befagyott réten); efféle időtöltések tették színessé és izgalmassá az életünket. Sokat ábrándoztam, színész szerettem volna lenni, gyakran szerepeltem az iskolai, valamint a pusztai-szőlőhegyi ideiglenes színtársulatban. (Gárdonyi Géza *A bor* című népszínművével magabiztosan tájoltunk a felnőttekkel a környező falvakban: lovas kocsikkal utaztunk, melyeken a visszafelé tartó késő esti úton már magasra csapott a hangos jókedv.)

Apám és édesanyám nem éltek jól, az öregem uralkodni akart mindenki felett, ám ez nem volt olyan egyszerű: a négy fiú (főleg a két nagyobb, de volt utánpótlás) az anyjuk pártján állt. Mindenesetre túl sok volt a kínos-keserves nem beszélős időszak, apámat külön kellett hívni (szinte meghívni) az ebédhez-vacsorához, de olyan is előfordult többször, hogy külön terítést kért magának az egyik szobába. (Lehet, hogy depressziós vagy egyéb idegi betegsége volt. Nem tudom biztosan, de erős a gyanúm. Ezért hát ma már nem ítélem el annyira, sőt szellemi és politikai ellenállásának merészségére büszke vagyok. Vagy felelőtlenségéről kellene beszélni inkább? Van, aki ezt mondja. [Ugyanakkor minden este lefekvés után – egyetlen szobában aludtunk hatan – fűtési szezonban maga által kitalált folytatásos mesetörténetekkel szórakoztatta fiú süvölvényeit. Közben el-elaludt, ezért folytatólagosan kérdegetnünk s kérlelnünk kellett: „aztán?”]). Ez az ide-oda billegő családi feszültség mindenesetre rányomta bélyegét kamaszkoromra, viszont nem tompította iskolai becsvágyamat. Sőt, az iskolán kívüli hittant is szerettem: apánk taníttatta – titokban – ezt is nekünk, de ha szerencsénk volt, a kiadott lecke felmondása közben – a vasárnapi ebéd után – elszunyókált. Ha nem volt megelégedve a hallottakkal, újra kellett tanulni és felmondani az egészet. (A misementes vasárnapokon a szakrálisan feldíszített verandai asztalnál anyám olvasott fel a megfelelő bibliai és egyéb passzusokból a köréje telepedett családnak – néha-néha ő is elbóbiskolt, hihetetlenül sokat dolgozott –, s közösen imádkoztunk. Ha jött valaki a nagy udvaron át – ezt is figyelni kellett –, villámgyorsan eldugtuk a kellékeket.)

A nyarak mozgalmasak voltak: apám szerette anyám rokonait is mint vendégeket, azok meg jöttek, sokan és szaporán. Hát persze: enni-inni, kirándulni stb. Mindennek a terhét anyánk viselte: csirke, kacska, levesek, krumpli, tészta, sütemény, madártej, gyümölcs, volt minden. (Jelentős mennyiségű bor csak akkor, ha azt Péter nagybátyánk küldte [de nem csak ezért szerettük őt a rokonok közt a legjobban] a huszonöt literes fahordóban – Lajosmizséről,

nagymama pincéjéből. Egy-egy nagy vizeskancsónyi sörre itthon is futotta: míg hoztam a kimérésből, bele-belenyaltam, s meg voltam elégedve az ízével.) Külön varázslatos próbatétel volt több nyáron, hogy valamelyik testvéremmel egy szép pirkadatkor kerékpáron útra keltünk – 140 kilométer – a nagymamához. A biciklik, sőt a karóráink árát is a mi – gyerekek – saját selyemhernyó-tenyésztünk jövedelméből fedeztük. Az utolsó nagy ráetetések idején teljesen kiborultunk, s ezt látva jó anyánk is kerékpárra ült, hogy segítsen az eperfagallyak, -ágak levágásában és hazaszállításában. (Azóta is őrzöm a valamelyik szezonban vagdosás közben szerzett mély seb nyomait a jobb kézfejemem.) Volt más komoly fizető munka is nyaranta: a közeli sötétvölgyi erdőben kellett kapálni, gazt irtani. Hát úgy-ahogy.

SZEKSZÁRD MÁR IGAZI VÁROS

Nagy változásnak ígérkezett, s az is volt a szekszárdi négy év (még 1896-ban megnyílt) Garay János Gimnáziumban a városközpontban és az újvárosi templom alatt meghúzódó Béri Balogh Ádám középiskolai diákotthonban (illetőleg egy év múlva már kollégiumban, mert ezért a címért, rangért meg kellett dolgozni akkoriban), az Árpád utca 54-ben. Ez időben (1959 és 1963 között) nyilvánosan még nemigen élt sem Babits, sem Illyés kultusza a városban. (Pedig a még a húszas években írt *Halálfi* jó része Szekszárdon és környékén játszódik, s Illyés ragyogó szociográfiája, a *Puszták népe* a harmincas évek közepén eléggé „demokratikus”, „haladó” szemléletű megnyilatkozás volt [akárcsak a *Petőfi*], s lehetett volna a rendszer számára. Csakhogy: az *Egy mondat a zsarnokságról* 1956-ban már nyilvánossá vált, Babits pedig „polgári katolikus” volt, ez sem számított jó előéletnek akkoriban. (Később persze mindkettőjük kultusza kivirágzott Szekszárdon is. Lásd a szülőházat: Babits Emlékház, udvarában Farkas Pál híressé lett szobrával, aztán Babits Mihály Művelődési Központ, Babits Mihály Általános Iskola [amely éppen a Kadarka utcában található], Illyés Gyula Megyei Könyvtár, Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola stb.)

Viszont régóta élt itt (a központi főtéren impozáns, lendületesen romantikus szoborcsoporthoz kapott) Garay Jánosnak, Szekszárd szülőltének kultusza (sőt, a mozi meg a központi szálloda is „Garay” volt); és megvolt a város déli határában kibetonozott emlékfá is, melynek közelében Béri Balogh Ádámot, a kuruc generálist a császáriak elfogták, hirdetvén a Rákóczi-szabadságharc idején Tolna megyében is tanúsított katonai hőstetteit. Garay János megbecsülendő alakja a 19. századi magyar irodalomnak, közismert műve *Az obsitos*, azaz Hány János. (Hány élő személy volt: fazekasmester. Kodály Zoltán a húszas években szerezte nevezetes művét; majd a háborús években többször tartózkodott [huzamosabb ideig is] Dombóváron Péczely László irodalom- és zenetörténész családjánál. Jóval később, első felesége halála után Péczely lányát, Saroltát vette feleségül.) Kodály ismert zeneműve mellett – ezt talán kevesen tudják – Bartók is rendelkezett Tolna megyei kapcsolatokkal: a húszas években sok népdalt gyűjtött Iregszemcse és Ozora környékén. (Iregen épült a neves iparmágnás, pénzember és mecénás, Kornfeld Móríc családi kastélya, a báró maga is sokszor megfordult itt.) Ozora egyben fontos Illyés-emlékhely: versciklussal kötődik e tájhoz s népéhez. (S ott van még színpadi művei közt az *Ozorai példa*.) Talán közismert a *Szekszárd felé* című szép verse a vonatozó várandós paraszt kismamáról: „Víz tovább egy népet; / eltakart / csempészárúként hoz / egy magyart. // Egy ilyen kis nőben / rég Babits / épp talán anyámat látta így.”) Petőfi nyomát kutatva Illyés könyvnyi terjedelmű esszét írt a nagy elődről. Aki többek között Sárszentlőrincen is járt iskolába, később barátjánál Borjádön vendégeskedett: lásd *A négyökrös szekér*. (Sass

Erzsikével történt a híres vonulás.) Nem hagyhatjuk említetlenül a 19. század második felében alkotó Tolnai Lajos (eredeti nevén Hagymássy Lajos) református lelkészt és kitűnő prózaírót sem – *A báróné ténsasszony, Sötét világ* stb. –, aki Tolna megyében, Györköny községben született, s egy ideig Gyönkön járt gimnáziumba. (És – a folytonosság kedvéért – soroljunk még ide néhány 20. századi Tolna megyei hírességet. A kevésbé jó hírű magyar miniszterelnök [a harmincas évek első felében], Gömbös Gyula a Zomba és Hőgyész közötti kis faluban, Murgán született. A jó hírűek közül Mészöly [Molnár] Miklóst említem először: a jeles író Szekszárd szülötte [emlékháza a Babitsé közelében található], a Garay Gimnázium tanulója volt, később is kötődött a városhoz. Czákó Gábor [úgyszintén jeles író] a megyeszékhelyhez közeli Decsen született, a Garayban érettségizett. Bár nem a megyében látta meg a napvilágot, Alsó-Rácegrespusztán nevelkedett, és Szekszárdon járt ide, a gimnáziumba Lázár Ervin, a nagy meseíró. A kiváló történész, Szakály Ferenc akadémikus gyerekkori évei a megyeszékhelyen teltek, a Garayban érettségizett ő is.)

Iskolába menet és jövet (szigorúan egyensapkában) többször nézegettem a szekszárdi városközpontban August Antal (egykori megyei alispán) szép háza falán a táblát, amely a Liszt Ferencsel főnnálló kiváló barátságról tájékoztat. (Liszt tucatnyi látogatást tett s adott hangversenyt Szekszárdon és környékén. Egy itteni templom fölszentelésére írta a *Szekszárdi mise* című alkotását. Egyébként nagy kedvelője volt a szekszárdi óvörösbornak, állítólag még a pápának is juttatott belőle néhány palackkal.) A városközponttól fölfelé, a Garay térnek a copf stílusú templom felőli részétől jobbra áll a szekszárdi megyeháza, melynek falán emléktábla hitelesíti Pollack Mihály jellegzetes építészeti munkáját. (Egy másik tábla azt közli, hogy 1061-ben I. Béla királyunk bencés apátságot alapított e helyen, s ide temették el. Innen a tér neve: Béla tér.) Szekszárd történelmi múltjában akkor mélyedtem el egy kicsit, amikor a földrajztanárom nógatására helytörténeti tanulmányt kellett írnom a Keszthelyi Helikon elnevezésű országos középiskolai tanulmányi és művészeti versenyre. (A dolgozat írásának idejére Hadnagy Albert bácsi, a Megyei Levéltár kortalanul öreg igazgatója vett pártfogásába, s próbálta elmagyarázni, mi fán terem a helytörténetírás. De a tanulmányt tényleg én magam írtam. Kár, hogy elkallódott. Nem tudom, most hogyan értékelném.) Úgyszintén a gimnázium közelében lévő emléktábla tett kíváncsivá egy furcsa névre: Wosinsky Mórera. Annyi rémlett csak, hogy régiségeket bogarászó pap volt, aztán kiderült, hogy ez a Tolna községben született és Szekszárdon meghalt apátplébános korának egyik legnagyobb régésze, muzeológusa, az Akadémia levelező tagja volt. A megyei múzeum már régóta az ő nevét viseli. (További megyei hírességként – a tolnai selyemgyárról – eszembe jut a környékről Bezerédj István reformkori politikus, aki elsőként és önként mondott le a jobbágyai kilencedéről, s ő honosította meg erre felé – a Szekszárdhoz közeli Szedres községben, a birtokán – a selyemhernyó-tenyésztést.)

A GIMI ÉS A KOLESZ

No, de vissza a gimnáziumba s a kollégiumba. Minden másnál fontosabb feladat volt, hogy tartsam a szentgálpusztai tanulmányi szintemet. Ez nem volt könnyű, sőt nehéz volt, hiszen osztatlan iskolából jöttem, a természettudományi tárgyaknak nem voltam professzorjelöltje, oroszot meg egyáltalán nem tanultunk. (Hiszen nem volt, aki tanította volna.) Tehertétel volt az a némely kedves rokon közt terjedő csipkelődés is, mely szerint a pusztai iskolában bezzeg könnyű volt kitűnőnek lenni („hát persze, hiszen a szülei osztályozták”), de majd meglátjuk, hogy a városi gimnáziumban mit tud produkálni. Hát

megláthatták. S volt még egy erős motiválóerő bennem: akárhogy is, minden tanárom kollégája a szüleimnek. Tehát nem szabad a tanáraim előtt lebögnöm, sem lejártnom a szüleimet. (A nehezebben menő tantárgyakból – legtöbbször matematikából – a kollégiumban a felsőbb évesek korrepetáltak.)

Ez a négy év volt ifjúságom első felívelő időszaka. (Még ha olykor szenvedtem és szorongtam is.) Minden elérhetőnek, lehetségesnek látszott. Pedig kezdetben (a diákotthonban) még sírtam is olykor-olykor: mi lesz itt? Az '56 utáni kádári „konszolidáció” kezdetét éltük, inkább a nyugalom dominált már, nem az indulatok. Az élcsapatban megrostálódta egy kicsit, de nem gyötörtek már annyira se tanárt, se diákot. (Apámat is békén hagyták végre, holott '56 őszén kitűzte a nemzetiszínű zászlót a padlásablakba.) Legalábbis én így éltem meg ezeket az éveket. (Nem tudnám tehát igazolni a különben kitűnő Gothár Péter-film, az ugyanezen évekről szóló *Megáll az idő* iskolán belüli vadságát és tragikus felhangjait. Igaz, ez a film nem Szekszárdon játszódik.) A tanáraim jó pedagógusok voltak. (A magánéletüket nem ismertem.) Bízam bennük és tiszteltem őket. Nem bántott, de nem is ajnározott egyik sem (nem adtam rá okot, de nem is provokáltak). Osztálybizalmi voltam egy időben: minden héten, az osztályfőnöki óra elején nyilvánosan jelenteni kellett az osztály tanulmányi, közösségi és fegyelmi helyzetéről. Nesze neked objektivitás! Ma sem értem, hogyan tudtam ebből jól kijönni hétről hétre, méghozzá az osztálytársak sűgásos egyetértésével: magabiztosan, viszonylag hitelesen, lazán és bizonyos fifikával. (Észre is vettem egyszer-kétszer, hogy Joli néni – dr. Pataky Józsefné –, az osztályfőnökünk [olyan volt különben, akár egy kreol bőrű antik előkelőség] diszkrétan belemosolyog mindig hófehér díszszekendőjébe: talán többet tudott az osztályról, mint én? Mellesleg ő nemcsak történelmet tanított nekünk, de művészettörténetet, logikát és lélektant is. Ilyen tantárgyak is voltak még akkoriban – a latin mellett – egy gimnáziumi humán tagozaton. Az egyetem ötödik évében ugyanabban a gimnáziumban voltam gyakorló tanár, Joli néninek [én sosem szólítottam így] néhány hónap híján immár kollégája: kedves volt most is, a tanári szobában mosolyogva beszélgetett velem – éppúgy szipkából szívta a cigarettát, mint évekkor korábban –, ámde nemigen barátkozott. Mindig megtartotta a három lépést.) Az osztálytársaimmal jól megvoltam. Nyolc fiú, a többi – talán húsz – lány. (A politechnikai napon, szerdán asztalosságra próbáltak szelídíteni bennünket, fiúkat – a lányok szakmája többféle volt –, a szekszárdi faüzemben gyakoroltunk [volna], de nem lévén szükség ránk, órák hosszat röplabdáztunk hétről hétre egy napot. Jól eltelt a szerda mindannyiszor.) Az osztálytárs lányok világa vonzó volt. Különösen egyiké-másiké. Még a fekete vagy sötétkék egyenköpenyben is jól festettek. (Az egyik csinos, igazolt kosárlabdajátékos lány egyszer megkért, hogy a tanítási órák után magyarázzak el neki egy matematikai problémát. [Én?] Az elmagyarázás – a kollégiumi ebédet is kockáztatva – megtörtént.) Szerettem volna jó eredményt elérő sportoló is lenni. Atletizáltam, edzésekre járogattam, de nem tűntem ki semmiben. (Vonzott az ökölvívás is.) Nem szerettem viszont a gimnáziumi énekkari próbákat, itt egybe voltam zárva a felsőbb évesekkel, s ez zavart, mert nagyképűsködtek. Különben is mesterségesnek éreztem az egészet, hamar abbahagytam. Az iskolai színjátszásért viszont epekedtem – csak hát erről meg lecsúsztam, sőt nem is próbálkoztam, hisz olyan tehetséges felsős diáktársaim jöttek ott össze, mint például a – Nagyváradról származó – hamarosan közismertté vált Levente Péter. De még az első Baka Pista (Szekszárd szülötte, később kitűnő költő, szerkesztő, műfordító) is messze megelőzött egy iskolai versmondó versenyen. Engem, a negyediket! Ez eléggé lehangolt. (Több évtizeddel később megbeszéltük az esetet. Az ő egyik kötetének a címe egyébként: *Szekszárdi mise*.)

A kollégium világa kettős érzelmi vonulatot mozgat meg bennem ma is. A szabadság itt nagyobb volt, mint a gimiben, ámde a durva csengőszó dél-

után négy óraker már odaparancsolt bennünket a tanulószoba asztalaihoz, és kezdődött, majd folytatódott (este hétig, majd még reggel háromnegyed órát) a rengeteg edzés, a felkészülés másnapra, meg ki tudja, mire még. Havonta csak egy hétvégére mehettünk haza: a koleszban vasárnap délelőtt is voltak programok, illetve politikai előadásokat kellett hallgatni: gondoskodtak a szocialista nevelésünkről. (A rendszeresen érkező „hazait” az egy évig szintén itt lakó bátyámmal megosztottuk, habár némelykor – ettől függetlenül – győzött a negyedikesek önhatalmú kényszere a hazai pakkok felett.) A jó tanulókra itt is figyeltek a tanárok és a diáktársak: tagja lettem a kollégiumi tanácsnak. (Talán így hívták a testületet.) Ez izgalmas megbízatás volt a számomra, mondjuk, hogy a demokrácia óvodája: meg lehetett védeni eltévedt bárányka társainkat. Néha sor került a leánykollégiumban valamilyen szervezett és tömeges táncestre. A sok ilyen-olyan fiú a fiúkoleszból elvonult a sok szép és kedves lányhoz a lánykoleszba. (A „kis gavallérok” a „kis kisasszonyokhoz”). Mit mondjak? Tétován szorongtam, pedig mindegyik lány szép volt és kedves. (Lehet persze, hogy éppen emiatt szorongtam.) Más volt a helyzet (magabiztosabb korban) egy-egy meghívásos házibulin, itt fel tudtam oldódni. (Igaz, egy – vagy kettő – „kevert” [rum és likőr egyben] lecsusszantása után. Még a különben a gimnázium épületében lakó igazgató úr nagyobbik lányának [az osztálytársunk volt] házibuliján is felszabadult voltam. Igaz, akkor már mint öreg róka.)

Nem emlékszem nagyobb balhéra sem a gimiben, sem a kollégiumban. (Egyetlen tanári pofon azért elcsattant egy fizikaórán: az egyik fiú valami immorális ügybe keveredett.) Aki rosszul vagy egyáltalán nem tanult, azt eltanácsolták. Ilyen egyszerű volt ez, nem volt nehéz megérteni. A tanárok nem sokat bíbelődtek a „diákok jogaival” (mi az?), a játékszabályok egyszerűek és elfogadhatóak voltak. A tanár és a diák nem a másik kiirtására törekedett, hanem a lehetőleg emberséges kötelelességteljesítésre.

Az érettségi évében nagy keresgélés, gondolkodás, latolgatás kezdődött. Hát persze: hova tovább? Annyit tudtam csak, hogy tanárnak kell lennem, de hát milyen szakon? Magyar irodalomban és nyelvtanban jó voltam (szilárd magyar irodalomtörténeti ismeretekre tehettem szert), fogalmazni is tudtam (jó érzés volt, ha az osztály színe előtt felolvastatták valamelyik dolgozatomat), a történelmet is szerettem (meg hát, ugye, Joli néni is hadd örüljön), tehát maradt ez a szakpárosítás. A ballagás szép volt, padtársammal ketten vezettük körbe Joli nénit a sok tantermen s a még több lépcsőn (utánunk az osztály); a búcsúbeszédet és köszönetnyilvánítást én írtam s olvastam fel a tantestület s a teljes létszámú diákság előtt a nagy udvaron. Ez igen, ez tetszett. (Kár, hogy ez a művem is elveszett, nem tudom, most milyen képet vágnék hozzá.)

VENDÉGÉNT

Szegedre, az egyetemre kerülve sem szakadt meg a kapcsolatom Tolna megyével, hiszen édesanyám (apám akkorra már elköltözött az ország másik végébe) nyugdíjasként még jó néhány évig továbbra is a régi körülmények között Szentgálon élt. (Neki valószínűleg ezek a békés esztendőök voltak a legszebb, legnyugodtabb évei.) Egyetemistaként nyaranta bevettem magam az egyik kis félszobába, s hosszú heteken át olvastam. Főleg világirodalmat, de művészettörténetet s filozófiát is. Meg angolul tanultam. Hajnalig olvastam sokat cigarettázva, a másnapi ebédre is gondolva, s füelve a nyitott ablakon át a távoli 6-os főút éjszaka jól odahallatszó zajaira.

NOVOTNY TIHAMÉR (1952) Budaörs

NOVOTNY TIHAMÉR

A boldogsághoz vezető út

Jarmeczky István színmértana

(Érdi Galéria, 2016. szeptember 23 – október 22.)

Jarmeczky István festőművész képeinek sugárzóan impozáns, valamint intenzív erejű és gyógyító energiájú szín- és formaharmóniáit látván – lett légyen ez úgy a 2000-es évek elejétől fogva bármelyik kiállítótérben szerte e honban és a környező országokban egyaránt – olyannyira munkáinak hatása alá kerülünk, hogy egyszerűen nem értjük a közmegegyezésen alapuló művészeti szakma közönyösségét: végtére is ez a művész miért nem ismertebb és elismertebb a saját hazájában?

Bár az alkotó kitüntetéseit szemlélve talán az idén fordulat állt be értékelésében, és ki tudott törni „elszigeteltségéből”, az amúgy egészen rendkívüli modern művészeti hagyományokkal rendelkező pécsi környezetéből, hiszen a XVI. Szegedi Táblakép-festészeti Biennálén díjat kapott.

Jómagam 2006-ban ismertem meg őt a Pécs-Baranya Művészeinek Társasága Rév-Komáromban rendezett *Déli Híd* című, nagyszabású tárlatán, a Limes (templom) Galériában. Akkor a következő néhány mondatot írtam róla, amelyet a művész azóta is idéz mesteri módon elkészített és karbantartott honlapján, amelyre a későbbiek során még visszatérek: „a templomhajó középső traktusát [...] Jarmeczky István két, egymással szembenéző hatalmas ikonosztáza uralja. Az egyik oldal 6, míg a másik 8+2+2 elemből áll. Az izzó, hideg és meleg színekkel festett, a kristályos szerkezetekből az olvadékony halmazállapotokon keresztül a vibráló, interferáló folthatásokban játszó-sugárzó olajképek olyan hőkamerás felvételeket idéznek, amelyeken a jelenségek és a formák az emberi szem számára érzékelhetetlen hullámtartományokból a megjeleníthető, de valószínűtlennek, már-már misztikusnak ható, intenzív színrezgésekbe fordulnak át.”

Ha tehát el akarunk jutni a mai Jarmeczky István festészetének megértéséhez, kissé korábban kell kezdenünk vizsgálódásainkat, s az idáig vezető út szálainak felfejtését körülbelül 1985-től kell indítanunk. Erre kitűnő lehetőséget biztosít számunkra a művész igen magabiztos, áttekinthető, világos logikával szerkesztett, tetszetős, egyszerű és jól megtervezett, naprakész információkkal rendelkező, már említett honlapja, az éterbe kilőtt virtuális katalógusa. Itt Jarmeczky korai korszakának azon dilemmájára szeretném felhívni a figyelmet, amely mint valószerű művészeti program, szembeállítja és összeütközteti egymással a hagyományos természetleíró és (példának okáért) a Piet Mondrian-i elvonatkoztató természetszemléletet.

S hogy az alkotó egy valódi, folyamatosan fejleszthető elvont művészeti programot indít el ön-maga számára, azt két műve is kiemelten bizonyítja. Az egyik – az 1995-ös *Szemben* című munka – egy olyan önarcképként értelmezhető, amelynek szigorú szempárja a *mondriani* alapszínek piros, kék, sárga, fekete, fehér négyzetes formáit idéző bordűr keretén mintegy szemléleti bunker ablakán, lesőnyülésén keresztül tekint a világra, s egyben ennek tudatában néz velünk farkasszemet. A másik kép – az 1998-as datálású *Mit szólna most, Van Der Croos?* jelölésű – ugyanezt a konfliktust és az ebből levezethető öntudatos művészeti programot tárgyalja hasonló eszközzel: tudniillik itt a megidézett holland tájkép részlete (pontosan Anthony Jansz van der Croos: *Kilátás Rhenen halálszok az előtérben*, 1651, Szépművészeti Múzeum) kerül a *mondriani* absztrakt képcitátumba.

Jarmeczky István tehát – olyan további kiváló, az absztrakció útján járó nagymesterek támogató szellemi árnyékában, mint Malevics, Paul Klee, Kassák Lajos, Gyarmathy Tihamér, Martyn Ferenc, Lantos Ferenc és Keserü Ilona – fokozatosan beleásta magát az elvont rendszereket alkotó képek univerzális világába. Kezdetben ebben az érzéki világegyetemben számára csak fluid természetű, mikro és makró értelemben vett képlékeny kozmogóniai témák, galaktikus történetek, szimbolikus életeredetek, alapformák és alapelemek, valamint kristályszerkezetek, illetve cseppfolyós, világító, égő színinterferenciák, vibráló spektrumok és élénk kromatikus skálák, kontrasztok és összhangzatok léteztek. S e képek festéstechnikájában természetes módon ötvöződött az expresszionista ecsetjárás a tüzes színmező-festészettel, a képlékeny geometria az informel felületekkel, a lírai

absztrakt a szalagszerűen futó vonal formaadó szerepével, a fakturális anyag-színek a mértani formákkal, a *cangiante*, azaz a színváltó, színjátászo pigment-használat az íriszes átmenetekkel.

Ez a lágyan strukturáló, fantasztikusabbnál fantasztikusabb lírai színfolt-együttállásokat, költői színforma-intenzitásokat teremtő piktúra azonban 2012–13 körül átalakul a geometrikus fékek és egyensúlyok tiszta és világos rendszerévé. Ebben a festészetben minden keményen, pontosan húzott-illesztett geometrikus él egynemű színfelületeket határol. Ez az elvont színmértanművészet már csak a legkritkább esetben emlékeztet bennünket természeti formákra, mert minden porcikájában az, ami: vagyis önmaga; tehát olyan konkrétum, amely indoklását saját létéből meríti és teremti. De hogy ne legyünk egészen következtelenek, megerősítésként idézzük a művész egyik idevágó nyilatkozatát: „az absztrakt képalkotás a külső és belső világ, gondolkodó és érző lényünk lényegi megjelenése. Mindannak, amit megéltünk és megértettünk, egy olyan víziója, amiben az értelmi és érzelmi megfontolások egymást áthatva jelennek meg. Egy absztrakt kép olyan, mint amikor gondolkodva beszélünk, és amikor hallgatunk, gondolkodva [látunk].” Az absztrakt kép a bölcsesség láthatóvá tétele.

Lantos Ferenc, az elhunyt mester, az akadémikus egyszer így összegezte Jarmeczky István festői útját és jellemét: Jarmeczky István kitaró és következetes tanulmányainak eredményeképp „jutott egy összefüggésekre épülő konstruktív gondolkodáshoz. Formái és képépítő rendszerei tiszták, egyértelműek, színvilága határozott karakterű, és egyszerre épít a színkontrasztokra éppúgy, mint a közelálló színértékek érzékenységére. Képi gondolkodása a természet összefüggéseinek tudomásulvételét és megértését bizonyítja, mely a mai zűrzavaros szemléleti közegben nagy érték.”

Művésznünk az Érdi Galériában kiállított anyagát az utóbbi két-három év terméséből válogatta. Figyelemre méltó, hogy festményeit általában egy-egy hívószóval is meghatározható vezérmotívum vagy gondolat köré csoportosítja. Azonban a címek szerint is elkülönülő tematikai nemcsak önmagukra, de a felvetett rendezőelveik alapján újra és újra egymásra mutatnak és vonatkoznak, egymás világából és világában is vannak. Például az *Átjárók* ciklusának szerkezete egy olyan horizontális és vertikális mértani panelrendszerből épül fel, amely minden más sorozatának is a sajátja, csak más és más kivételre, leleményre, elvre felfűzve. Történetesen ennek a sorozatának egyik kivétele az a háromféle szögállásban megismételt átlós él, amely a képek sík-geometrikus színrendszerében a térillúzió keltésére, így az építészeti asszociációk megtételére, s ezáltal más egyéb metaforikus tartalmak hordozására is alkalmas. Jelen esetben többek között az ember „lineáris útjának” stációit, a születéstől a halálig követhető állomásait és átjárási-átlépési lehetőségeit is jelképezheti.

A további sorozatcím felsorolását csak azért tartom szükségesnek, mert rávilágít a művész igen körültekintő, egymásból fakadó és továbbépülő logikai módszerére, valamint problémafelvető megoldásainak kimeríthetetlen sokaságára és sokoldalúságára: *Sík-formák; Szögletes harmóniák; Ritmus és Dimenzió; Dimenzió; Konkrét szín; Szín-Tér; Monokróm; Transzparens; Mozgás és Dimenzió.*

Jarmeczky zenei hasonlata szerint a kép, a szekvencia, a tárlat olyan, mint egy kórus, ahol mindig van egy kitüntetett szólam és a kísérgárda. Vagy olyan, mint egy fúgaszerkezet képi megfeleltetése, ahol az azonos motívumok többször ismétlődnek, más és más variációban újra és újra megjelennek, módosulnak, kergetőznek. Ebben az összefüggésben az alkotó alapszabálya, hogy csak azt a „vizuális mennyiséget” rakja fel a vászonra, amelyet a néző egyetlen pillantással befogadni képes. Az ábrázoló „embertörténetektől” már több mint húsz éve tartózkodó, óvakodó festő munkáin kizárólag az elvont esztétikai minőség létrehozására törekszik. Számára az absztrakt, konstruktív, geometrikus kép az éteri gyönyörködtetés tárgya, a boldogsághoz vezető út eszköze, a látható valóság színmértanná alakított lényegi származéka.

A zűrzavarban rendet, nyugalmat és biztonságot teremteni akaró Jarmeczky-féle elvont univerzum tehát nem más, mint a tiszta színspektrumok, kromatikus színskálák, szimultán színtontrasztok, finom színekprázatok, mértékadó mennyei aranyarányok, égi geometriába rejtett Fibonacci-számok (0, 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34...), boldogító ritmusok, éltető szekvenciák, üdítő összhangzatok, kemény élek és mértani síkformák kiegyensúlyozott működésű, gyógyító energiákat kibocsátó, derűs kisugárzású, harmonikus együttélése, az okos józanság és a természetes gyönyörköltetés megtestesülése.

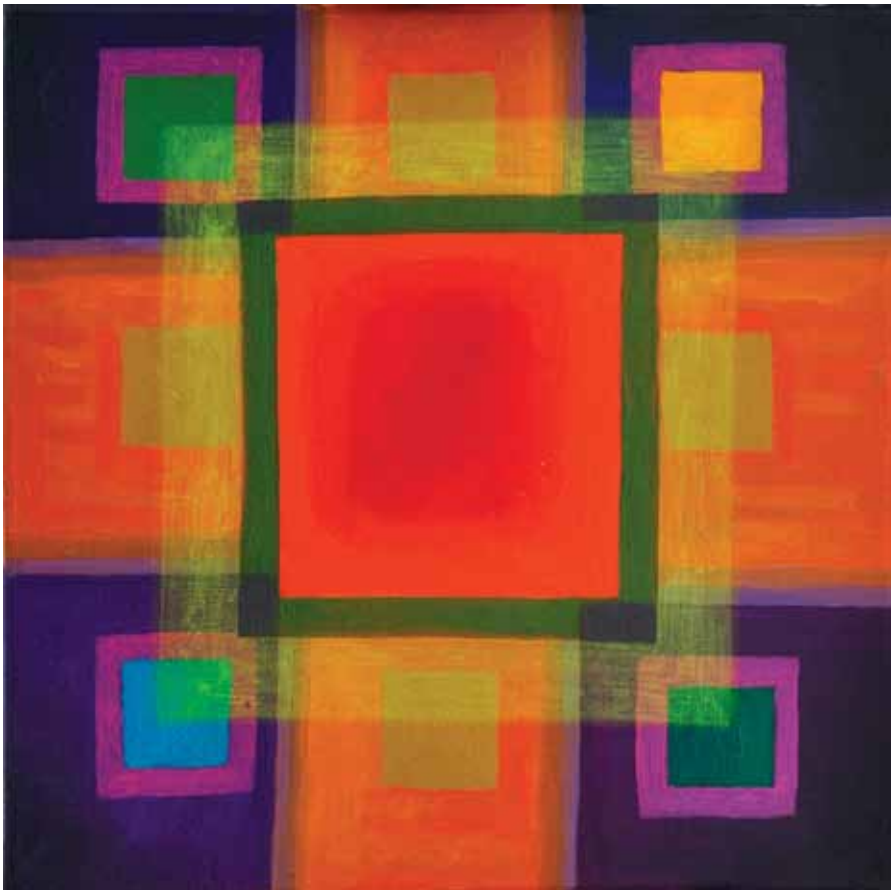
JARMECZKY ISTVÁN (1951) Pécs

Machu Picchu, 2011

A Nap zúzmarás oldalán 1., 2011;

Kereszti Z., 2011

A Nap zúzmarás oldalán Z., 2011

KISS GY. CSABA (1945) Budapest

KISS GY. CSABA

A magyar '56 irodalmi emlékezete Közép-Európában

(Vázlat)

A Time magazin 1957. január 7-i számának címlapján az előző év embereként a magyar szabadságharcos (Hungarian Freedom Fighter) képét láthatjuk. Jean Cocteau, a jeles francia költő emlékezetes képversében írja: „Drága magyarok, ti csillagok az égítettek között.” 1956 és 1957 fordulóján a világ számos táján és nyelvén tömérdek vers látott napvilágot a magyar forradalomról. Csak a versantológiákat tekintve 1957 és 1959 között megjelent például franciául, olaszul, angolul, spanyolul (még külön Argentínában is), továbbá norvégul és svédül. Történelmünkben ritkán fordult elő, hogy így végighullámozt a nemzetközi közvéleményben, sajtóban és művészetekben, irodalomban egy nálunk végbement esemény visszhangja, hogy annyi jelentős újságíró, író és költő ragadott tollat ebből az alkalomból. A visszhang fölérősítését és terjesztését természetesen a 20. század közepén az információ közvetítésének a korábbiaknál jóval kedvezőbb feltételei tették lehetővé. Már ahol nem gátolta általi monopólium az információ terjedését, mint a kommunista diktatúra országaiban.

A magyar művelődéstörténet jószerivel föl sem dolgozta a számottevő mennyiségű publicisztikai és irodalmi anyagot, amelynek hatalmas szövegtömegében világirodalmi értékű szövegeket (verseket, elbeszéléseket, riportokat) éppúgy találunk, mint triviális alkotásokat, fölületes tudósításokat. Jelentős kísérlet volt Tollas Tibor munkája, aki 1966-ban *Gloria victis* címmel emlékezetes magyar nyelvű antológiát állított össze a magyar forradalmat idéző költeményekből.

E rövid vázlatban csupán arra a Közép-Európára korlátozom az áttekintést, amely a jaltai határok között a Szovjetunió befolyási övezetéhez tartozó országokat (az akkori Német Demokratikus Köztársaság kivételével) és a hasonló politikai berendezkedésű Jugoszláviát jelenti. Arra a területre, amelyet akkoriban szívesen neveztek Kelet-Európának – Nyugaton is. Ez a régió sajátos mentális történelmi örökséggel rendelkezett, amelyben ott voltak a nemzeti identitás bizonytalanságai és az állami függetlenség hiányának tudata. Különböző módon kellett elviselnie ezeknek az országoknak a náci Németország agresszióját, majd a második világháború befejezése után a kommunista totalitarizmus rendszerét. A Szovjetunió által hozott diktatúra kialakítása azzal a tapasztalattal is szembesítette az itt élőket, hogy civilizáció tekintetében egy náluk kevésbé fejlett központnak lettek alávetve.

Miután még a közép-európai térségre szűkített vizsgálat is meglehetősen sokféle, különböző időben és helyen – odahaza és emigrációban – született szövegeket jelent, csupán néhány figyelemre érdemes jelenséget kísérek meg számba venni. A fő kérdés: miképpen formálódott a magyar '56 képe térségünkben? Külön elemzést érdemelne a versek toposzkészletének vizsgálata, amitől ezúttal eltekintek. A szövegek első csoportját a „tanúságtételek” jelentik, olyan szerzők írásai, akik az események személyes tanúi lehettek. Ezek a beszámolók egyben tanulságos történelmi források. Ide kapcsolódnak a közvetlenül a magyar forradalomra reflektáló, 1956 őszén született versek. A következő csoportba tartoznak az emigrációban született irodalmi alkotások, bizonyos tekintetben a regionális szolidaritás kifejezései, a közös sors tudatosításai. Ezen túl szeretném bemutatni, miképpen alakult térségünk emlékezetében a magyar forradalom vissza-visszatérő képe. Összefoglalva elmondható, hogy e sokrétű visszhang részletei viszonylag kevésbé lettek föltárva. Az értelmezéshez természetesen minden esetben szükséges a recepció eltérő helyi körülményeinek, feltételeinek érzékeltetése, hiszen nyilvánvalóan jelentős volt a különbség például a korabeli Jugoszlávia, Románia, Csehszlovákia, illetőleg Lengyelország között.

Különös jelenségnek tekinthetjük, részben véletlennek, hogy a forradalom napjaiban több jeles közép-európai tollforgató járt Budapesten. Így például Adam Ważyk¹ lengyel költő, aki október 23-án érkezett Budapestre a Magyar Írók Szövetségének hivatalos vendégeként, és a repülőtérrel egyenesen kivitték a tüntetésre. Veres Péter után szólott a Bem téren, ám szavait az akkori szerény

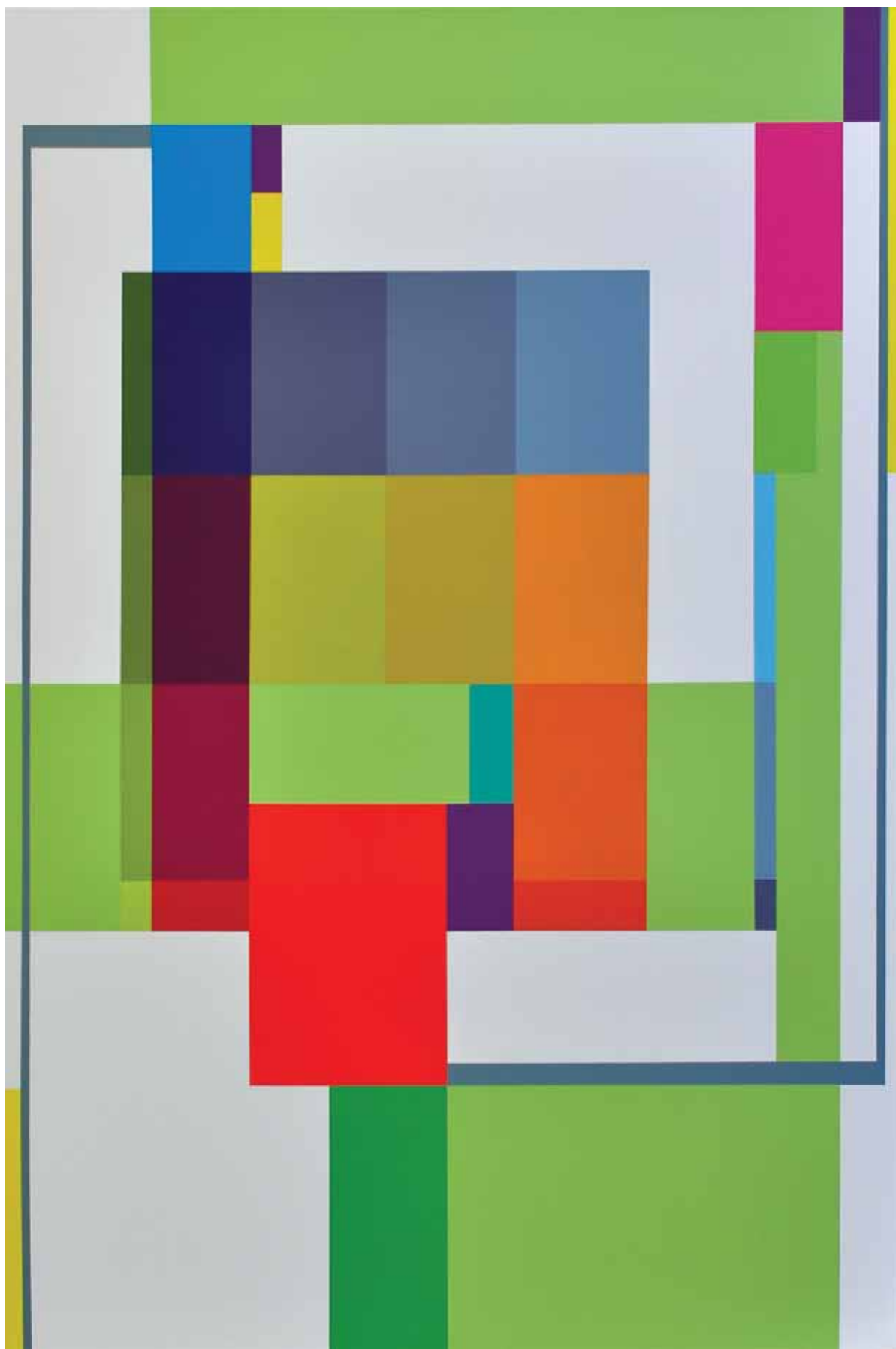
hangosítási körülmények miatt csak a közvetlen közelében állók hallhatták. Valószínűleg október 28-án tért haza repülőgéppel Varsóba.

A lengyel fővárosból érkezett Budapestre Dobrica Cosić szerb író,² aki a belgrádi Borba című lapnak küldött tudósításokat az eseményekről. Valójában a megalakuló Nagyvilág című folyóirat ünnepeire érkezett, a Kultúrkapcsolatok Intézetének vendégeként, Füsi József író vitte őt a margitszigeti Nagyszállóba (Adam Ważyk szállása is itt volt). A belgrádi lapnak a november 7-ától a 13-i számáig jelentek meg beszámolóí Budapestről.³ Cosić meggyőződéses kommunista, aki megdöbbenéssel és rokonszenvvel figyeli az eseményeket. Elsősorban élményeiről kíván számot adni. „Tényleg, Magyarországon felkelés van, mégpedig szenvedélyes akarattal és szilárd elhatározással telített felkelés a nemzeti függetlenség kivívásáért. Ezért harcolnak itt kommunisták is és a szocializmus ellenségei is, Horthy emberei és az egyéb jobboldali elemek is.”⁴ Az egykori partizán rokonzenve és a jugoszláv szemüveg kívánalmi. A később hozzáfűt magyarázat szavai szerint: „1956. október 23-a után Magyarország, mindazáltal ami történt, és ami a jövőben történik, a világ lelkiismeretének a vizsgálója lett, a forradalmi becsület, a marxista és a politikai érettség vizsgálója; a demokrácia és a szocializmus, valamint a haladó erők és az emberiség törekvéseinek vizsgálója.”⁵ Nem kevés bizonytalanság is érezhető szövegéből, a szerző kifejezi aggodalmát, hiszen a nemzeti szimbólumok megjelenésében nacionalizmust lát, és szélsőségesnek tartja a vele egy szállodában lakó lengyel költőt, aki azt magyarázza neki október végén, hogy Kádár és Nagy Imre mellé kellene állni. Október 31-én azután sürgősen hazahívták a magyar fővárosból. Ma már tudjuk, hogy újságírói megbízatása mellett más feladata is volt, Aleksandar Ranković jugoszláv belügyminiszternek kellett elemző jelentést készítenie. Dragoljub Todorović belgrádi ügyvéd és közíró mondta el néhány éve egy interjúban, hogy Cosićot a mindenható UDBA-főnök bízta meg ezzel.⁶ A terjedelmes jelentésnek csak kisebb része jelent meg könyvében, és elemzése nem kis mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Tito és a jugoszláv vezetőség kemény álláspontot foglaljon el a Magyarországon lezajlott eseményekkel kapcsolatban.

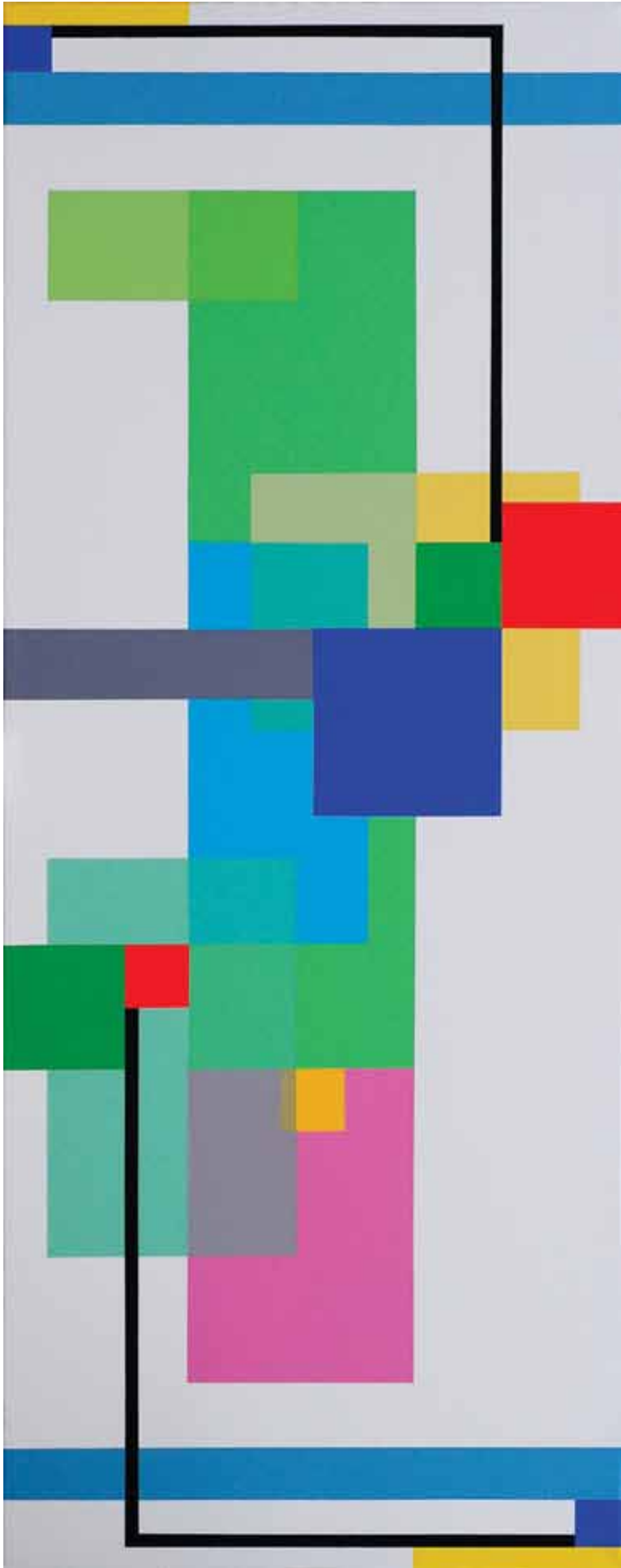
Szlovéniával kapcsolatban említi Peter Vodopivec történész, hogy nincs adat arról, miként értékelték az eseményeket a szlovén értelmiségiek.⁷ Csupán a kitűnő költőnek, Edvard Kocbeknek korabeli naplójeljegyzését említi, miszerint: „Korunk egyik leginkább sorsdöntő eseménye” (a ljubljana Nemzeti és Egyetemi Könyvtár Kézirattára alapján).

Hanna Adamiecka,⁸ a Sztandar Mlodych című lengyel ifjúsági lap újságírója október 27-én érkezett vérszállítmányt hozó repülőgéppel Budapestre. Lelkes ifjú kommunista aktivista volt, őt szintén magával ragadta a magyar forradalom, és hétrészes riportsorozatot közölt a látottakról. Budapesten kívül járt a dunántúli országrészben is. November 11-én sikerült Belgrádon keresztül visszamennie Lengyelországba. A *Láttam Magyarországot (Widziałam Węgry)* című sorozatának folytatását a cenzura nem engedélyezte. Őszinte együttérzéssel, a magyarok iránti szeretettel írt a látott-tapasztalt eseményekről, az emberekről: „soha nem szűnik meg hálám a magyar forradalom iránt”. December 10-én Wrocławban a Wera Kostrzewa Klubban beszélt élményeiről zártkörű előadásban *Magyarország 1956-ban* címmel. Ennek az előadásnak megmaradt a magnófelvétele, ezt majd 1986-ban jelenteti meg kazettán a független (szamizdat) Niezależna Kiadó. A másik fiatal lengyel újságíró a Moszkvában egyetemet végzett Wiktor Woroszyłski⁹ volt, ő október 30-án érkezett meg Budapestre a Nowa Kultura című hetilap képviseletében. Lelkes kommunista ő is, aki számára szintén meghatározó jelentőségű lett a találkozás a magyar forradalommal. *Magyarországi napló (Dziennik węgierski)* című írása eredetileg cikkek sorozata, amely – később újabb és újabb kiegészítésekkel könyv formában látott napvilágot¹⁰ – a legszínvonalasabb, irodalmi értékű tanúságtétel a magyar '56-ról. Gömöri György szerint az ENSZ magyar helyzetről készült jelentésében is szerepelnek részletei.¹¹ A lengyel fiatalember nem először járt Budapesten, itt volt az 1949-es Világifjúsági Találkozón is, mindenhova igyekezett elmenni, ahol történt valami. Járt az utcát, fölkereste Lukács Györgyöt, elment a Parlamentbe. Beszámolója izgalmas, lüktető szöveg, a remény és keserűség szavaival.

Magától értetődő, hogy a lengyelországi és – főleg ! – magyarországi eseményeket Romániában nagy érdeklődéssel figyelte mind a politikai hatalom, mind az értelmiség, elsősorban pedig az egyetemista fiatalság. A forradalom idején Budapesten járt külföldi írók közé tartozott Mihai Beniuc, a Román Írószövetség első titkára.¹² Hazatérve jelentésben számolt be tapasztalatairól a Román Munkáspárt Központi Vezetőségének. A második szovjet invázió után két pártvezető, Gheorghiu Dej

Szögletes harmóniák 1., (Tavaszi), 2015

Szögletes harmóniák 2., 2015

és Valter Roman titkos látogatása alkalmával járt velük ismét a magyar fővárosban.¹³ November 26-án Kolozsváron a Bolyai Egyetem aulájában tartott – nagy többségben román értelmiségiek előtt – tájékoztatást hivatalos román szellemben a magyarországi eseményekről, említvén, hogy megjelent Budapesten az irredenta szellem is. Voltak azonban fiatal román írók, akik kifejezték valamilyen formában rokonszenvüket a magyar forradalom iránt. Elsőként Paul Gomát (1935), a későbbi emigráns író érdekes szóba hozni, aki demonstratívan visszaadta ekkor tagkönyvét a kommunista ifjúsági szervezetnek. Rajta kívül Alexandru Ivasiuc (1933–1977) prózaíró és Stefan Augustin Doinas költő (1922–2002) nevét lehet megemlíteni. Mind a hárman megadták az árát a rokonszenv kinyilvánításának, kitagadást, börtönt szenvedtek kiállításuk miatt.

Oldrich Tuma cseh történész meggyőzően bizonyítja, hogy Csehszlovákiában az életszínvonal stabilizálása és az értelmiség (Írószövetség) tavaszi elégedetlenkedésének taktikus leszerelése után a Magyarország elleni októberi propagandakampány idején a cseh értelmiség a teljes passzivitást választotta.¹⁴ A prágai tavasz egyik meghatározó alakja, Zdenek Mlynár így emlékezett erre vissza az emigrációban: „...mi, kommunisták, akkor valóban féltünk”.¹⁵ Jozef Leikert szlovák történész, író dolgozta föl a szlovák írók kortársi reakcióit.¹⁶ A szovjet inváziót támogató nyilatkozatot több mint ötven cseh és szlovák író aláírta. Évtizedekkel később a szerzőnek személyes beszélgetés során többen kifejezték, hogy mennyire sajnálatosnak tartják a kollegialitás akkori elmaradását.

Ami a forradalom műalkotásokban megörökített képet illeti, kétségkívül a lengyel irodalomé az első és a mennyiséget tekintve is meghatározó hely. Külön fejezet. Több antológiában is olvashatók – lengyelül és magyar fordításban – a szövegek.¹⁷ Az események két lengyel tanúja versben örökítette meg emlékeit. Adam Ważyk *Qui tacet clamant* című verse a Nowa Kultura című lapban jelent meg november 25-én: „Veletek voltam aznap, mikor a Bem szobornál / magyar és lengyel zászlók alatt ujjongtatok” (Gömöri György fordítása) – kezdi a költő versét, s a befejezés egyfajta szellemi számvetés befejező akkordja: „a végső mítosz összedőlt. De Bem emléke él.” Wiktor Woroszyński volt az események másik szemlélője. A *város* címmel írt versében így foglalta össze a korabeli Budapestről magával vitt képet: „nézni a sebet és tudni: fáj, tudni és látni tanú-szemmel” (Zsille Gábor magyarítása).

Önmagáért beszél a válogatott lengyel névsor, csak a korabeli irodalom élvonalához tartozó szerzőket említve: Zbigniew Herbert, Jaroslaw Iwaszkiewicz, Wislawa Szymborska, Julian Przybos, Mieczyslaw Jastrun, az emigrációban élő Czeslaw Milosz, aki *Antigoné töredék* című versét ajánlotta a magyar munkások és diákok emlékének.

Kortársi reflexiónak tekinthetjük Veno Taufer fiatal szlovén költőnek (1956–57-ben a Tribuna című diáklapot szerkesztette) a magyar forradalomról szóló, 1956. november 3-i keltezésű versét: *Óda elégikus ütemben*.¹⁸ 1989 októberében írta levelében Budapestre: „A magyarok nemzeti és szellemi szabadságukért folytatott küzdelme egész nemzedékem egyik legerősebb, meghatározó eleménye volt.”

Külön fejezet a korabeli közép-európai emigrációban keltett visszhang. A magyar események indították például Pavel Tigríd cseh emigránst arra, hogy megkezdje New Yorkban a Svedectví (Tanúság) című negyedéves folyóirat kiadását. A lengyel emigráció meghatározó párizsi folyóirata, a Jerzy Giedroyc által szerkesztett Kultura közli Milosz említett versét, továbbá a *Węgry (Magyarország)* című antológiához írt bevezetőjét (amelyben fiatal magyar költők mellett Kende Péter tanulmánya olvasható újabb történelmünkről, valamint Hungaricus/Fekete Sándor röpirata a magyar helyzetről).¹⁹ Az 1966-os *Gloria victis* emigráns költői, a bolgár Sawa Unger-Manolowa, a cseh Ján Klánsky,²⁰ a román Leonida Lutotovici, a szlovák Jožo Zvonár Tień²¹ az együttérzés és a közép-európai sorsközösség hangját szólaltatják meg. A szlovák költő versének például az a címe: *Budapesti felvonás (Dejstvo: Budapest)*, a befejező sorok az egymásrautaltságot hangsúlyozzák: „A Gondviselés ezt úgy akarta / rátaláljon Budapest s Pozsony / a közös balsors által is egymásra.”

Évtizedeken keresztül kísértett a magyar Október emléke Közép-Európában. Jó példa erre Josef Jedlička cseh író²² *Az élet útjának felén* című elbeszélésének megcenzúrázott szövege. Az 1966-os kiadásban nem jelenhettek meg az '56-os Budapest apokaliptikus képeit megrajzoló mondatok, amelyeknek egyébként fontos szerepük volt a mű üzenetében. A teljes szöveg csak az 1994-es kiadásban látott napvilágot. Magyarul pedig 2006-ban jelent meg az újvidéki Hídban.²³ A prágai tavasz idején kimondatlanul is ott volt a csehszlovákiai közvélemény, értelmiség és politikusok tudatában az 1956-os Budapest. Antoni J. Liehm a svájci Gazette de Lausanne-nak adott január 31-i

interjújában (*A békés forradalom* címen jelent meg) mondta: „...hogyan az első lépést a létező mechanizmus keretében tudjuk megtenni. Különben az 1956-os Budapest megismétlődése fenyeget.”²⁴

A történelmi csehszlovák év eseményeiből tudjuk, hogy amikor Oswald Machotka a prágai hetilapban Nagy Imre tragédiájáról írt,²⁵ mekkora fölháborodással reagáltak rá a magyar elvtársak.

Nagyon tanulságos, hogy a horvát Miroslav Krleža naplójegyzeteiben 1968 eseményeire reflektálva szól a magyar '56-ról. Amikor eljutnak hozzá a hírek a lengyel egyetemisták tiltakozásáról Mickiewicz darabjának színházi programról történt levétele miatt, az '56-os Budapest képei rémlehetnek föl előtte.²⁶ Így kapcsolódik össze előtte a magyar forradalom, a lengyel március és a prágai események. Akarva-akaratlanul egy közép-európai paradigma rajzolódik ki előttünk.

JEGYZETEK

¹ Adam Ważyk (1905–1982) a 20. századi lengyel költészet jelentős alakja. Kommunista párttag, épp magyarországi tapasztalatai ábrándították ki az ideológiából és gyakorlatából. Budapesti tartózkodásáról Gömöri György írt *Jegyzetek egy 1956-os vershez* címmel megjelent visszaemlékezésében (Unió, 1989/5, december).

² Dobrica Cosić a 20. századi szerb irodalom képviselője. Kommunista partizán volt, majd politikus, az 1950-és évektől prózaíró és publicista. Az 1960-as évek végétől szembeszállt a titói politikával, a '80-as évek végétől a szerb nacionalizmus képviselője, 1992–93-ban (kis) Jugoszlávia köztársasági elnöke.

³ *Sedam dana u Budimpešti* címmel jelent meg könyv alakban 1957-ben Belgrádban, magyarul pedig Szabadkán *Hét nap Budapesten* címen a szerző előszavával, azzal a megjegyzéssel, hogy nem tartalmazza az összes följegyzését.

⁴ Cosić, Dobrica, *Hét nap Budapesten*, Subotica (Szabadka), 1957, 45.

⁵ *I. m.*, 7.

⁶ Tamara Nikčević interjújában a Dani című belgrádi napilapban, 2009. április 17.

⁷ VOĐOPIVEC, Peter, *A magyar felkelés visszhangja Szlovéniában*, Limes, 2006/3.

⁸ Hanna Adamiecka (1931–1957) nem teljesen tisztázott okokból 1957 június 1-én öngyilkosságot követett el.

⁹ Wiktor Woroszyński (1927–1996) lengyel költő, író, műfordító, irodalomtörténész, ellenzéki aktivista, a hadilaport idején internálták.

¹⁰ *A Magyarországi napló* lengyelül először a Nowa Kultura című lapban jelent meg folytatásokban, magyarul pedig szamizdatban először Kerényi Grácia fordításában 1984-ben a Magyar Október Kiadónál. Az 1989-ben kiadott részt D. Molnár István fordította.

¹¹ Gömöri György bevezetőjében ír erről Woroszyński *A határ átlépése* címmel magyarul megjelent verseinek és prózai írásainak általa összeállított és részben fordított kötetében (Budapest, 2013).

¹² Mihai Beniuc (1907–1988) Arad vidékéről származó román költő, író. Az ötvenes években a sztalinizmus híve, később román nacionalizmusra cseréli kommunista meggyőződését.

¹³ Részletesen tárgyalja a román politika reakcióit Stefan Bottoni *Kényszerből stratégia: a román állambiztonság válaszlépései a magyar forradalomra (1956–1958)* című tanulmányában. *Folyamatok a változásban*, szerk. FEDINEC Csilla, ABLONCZY Balázs, Budapest, 2005, 221–254.

¹⁴ Oldřich TUMA, *A magyar forradalom hatása Csehszlovákiában, 1956–1968*, Budapest, 2006; *Madarské povstání za svobodu = Madarské povstání 1956*, Sborník textu, Praha, 2007. A jelenséget magyarítja: BERKES Tamás, *Az ötvenhatos cseh passzivitás okai és értelmezése*, Múltunk, 2007/1, 104–121.

¹⁵ Zdenek MLYNÁR, *Kreml felől jó a fagy*, Budapest, 1987, 37.

¹⁶ Jozef LEIKERT, *Slovenskí spisovatelia roku 1956 a ich reakcie na udalosti v Madarsku = Madarská revolúcia roku 1956 a Slovensko – Az 1956-os forradalom és Szlovákia*, szerk. Edita IVANICKOVÁ – SIMON Attila, Fórum Intézet, Somorja, 2006, 93–105.

¹⁷ Gömöri György válogatásában jelent meg 1986-ban Londonban a *Polscy poeci o węgierskim Październiku (Lengyel költők a magyar októberről)* című antológia, Varsóban látott napvilágot 1986-ban szamizdat kiadásban a *My a Wy – Mi és Ti* című kétnyelvű válogatás. 1996-ban Poznańban jelent meg a *Polskim piórem o węgierskim Październiku (Lengyel tollal a magyar Októberről)* című antológia D. Molnár István összeállításában az ottani Magyar Tanszék kiadásában, amelyet bővített változatban 2006-ban bocsátott közre magyarul a Magyar Írószövetség és a Ráció Kiadó.

¹⁸ Venó Taufer 1933-ban született, a '80-as és '90-es években a Szlovén Írószövetség elnöke, a Vilenica közép-európai írótalálkozó szervezője, Budapesten 1989-ben Bethlen Gábor-díjat kapott. Verse és idézett levele a Hittel 1989/24. számában olvasható.

¹⁹ *Węgry. Dokumenty*, Instytut Literacki, Paryż, 1960, 126.

²⁰ Radko-Klein-Klánský (1928–2008) cseh költő 1948-ban emigrált, az Egyesült Államokban, St. Louisban volt egyetemi tanár.

²¹ Jozef Zvonár Tieň (1919–1989) szlovák költő, műfordító, 1966-tól a BBC szlovák adását irányította.

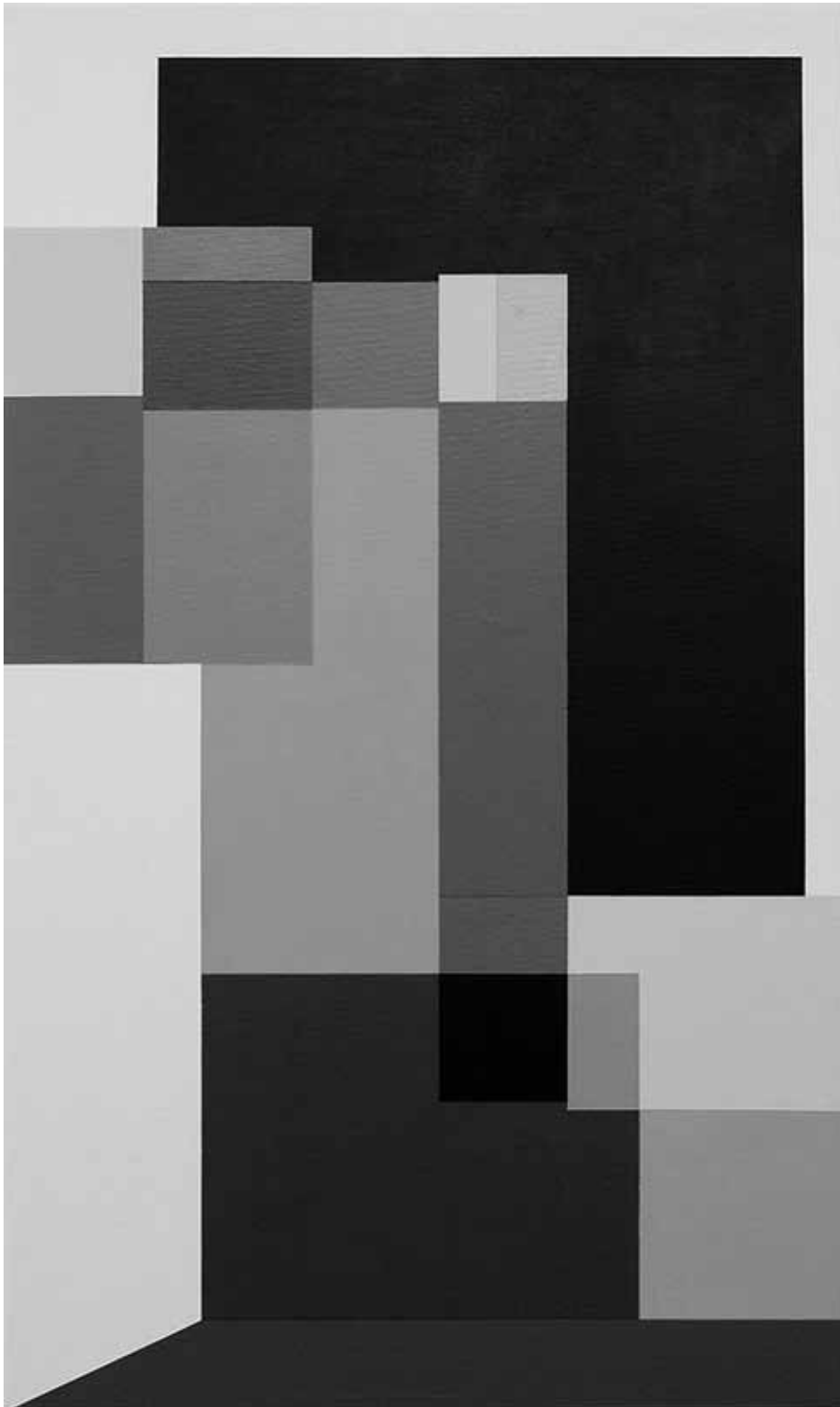
²² Josef Jedlička (1927–1990) az '50-es évek végén indult cseh prózai újhullám képviselője, 1968 után a Német Szövetségi Köztársaságba emigrált, a Szabad Európa Rádió cseh szekciójának munkatársa volt. Itt köszönöm Pató Mártának, hogy felhívta rá a figyelmemet.

²³ Kollár Árpád fordításában. Híd, 2006/10, 74–82.

²⁴ Antoni J. Liehm (1924) közíró, szerkesztő 1969-ben hagyta el Csehszlovákiát, 1984-ben alapította meg Párizsban a közép-európai közvetítés feladatát vállaló Lettre Internationale című folyóiratot. Az említett interjú csehül az újraengedélyezett Literární Listy című hetilap első számában március 1-jén jelent meg. Berkes Tamásnak köszönöm, hogy figyelmembe ajánlotta.

²⁵ *Egy másik évforduló*, Literární Listy, 1968/16, 13.

²⁶ Mann Jolán mutatta be áttekintésében Krleža naplójegyzeteinek '56-os vonatkozásait. Republika, (Zágráb), 2006/11, 31–76.

Szín-Tér-Forma 1., 2016

HEKLER MELINDA

„Legjobban az üres teret szeretem”

Beszélgetés Eötvös Péter zeneszerzővel

HEKLER MELINDA (1986) Budapest

Eötvös Péter Kossuth-díjas zeneszerző, karmester, a világ egyik legismertebb és legsikeresebb kortárs operaszerzője. Nemrégiben került bemutatásra a Bartók Kékszakállú herceg vára című műve mellé párdarabként komponált Vértelenül (Senza sangue) című operája, amelyet Avignonban mutattak be, majd ezt követően a Pannon Filharmonikusok közreműködésével láthatta a pécsi és a budapesti közönség idén nyáron.

► Hogy néznek ki a napjai mostanában?

✓ Az őszi szezón annyira sűrű, hogy egyetlen szabadnap sincs benne október elejétől december ötödikéig. Egy ilyen időszakra természetesen hónapokig kell készülni, sőt, az ember már az év elején úgy tervezi meg az életét, hogy a közbeeső időben már nem lehet majd felkészülni, ezt a túlszűfolt időszakot megelőző fél évben kell megtenni. Idén ősszel Stuttgartban kezdtem a koncertezést, ahol az újonnan kialakított nagy stuttgarti Rádiózenekar megnyitó koncertjét vezényeltem óriási médiajelenléttel, élő tévéközvetítéssel. Ezt az új zenekart a freiburgi és a stuttgarti rádió zenekarából vonták össze. Mindkét együttessel negyven éve dolgozom együtt, így a kapcsolatunk töretlen volt. Különböző a két stílus, és az esztétikájuk is: a freiburgi zenekar repertoárja és hangzása modernebb, a stuttgartié tradicionálisabb volt. Ez volt az egyik probléma, ami miatt sokan az összevonást ellenezték. Hosszabb távlatban nézve anyagi oka volt az egyesítésnek, mert mindkét zenekart ugyanaz a rádió tartotta fent. Az utolsó húsz évet tekintve ez már a harmadik ilyen esemény, amelyben érintett voltam: előbb négy olasz rádiózenekart vontak össze, ebből lett a nagy torinói Rádiózenekar. Pár évvel ezelőtt pedig a hilversumi rádió három zenekarát olvasztották egybe, köztük az én egykori Rádió Kamarazenekaromat is, ahol tíz évig voltam vezető karmester.

Október első felében mindennap más városban van koncertem: London, Zürich, Madrid, Frankfurt, Párizs, Donaueschingen. Ezt követően kezdem el a *Senza sangue* és a *Kékszakállú* próbáit a hamburgi Staatsoperben. A hamburgi előadások közti napokban vezényelem Bécsben és Budapesten a Bécsi Filharmonikusokkal a *Halleluja* című oratóriumomat, amelyet Esterházy Péterrel együtt írtunk. December elején Rómában zárom a koncertsorozatot, ott is a *Senza sangue*-t vezényelem.

December 5-én hazatérek, és 6-án kezdem a budapesti Operában a *Szerелеmről és más demónokról* című operám próbáit.

► A *Senza sangue*, úgy tűnik, elindult világhódító útjára. Ön is így látja?

✓ Igen, megnőtt az érdeklődés iránta, és a visszajelzésekből is úgy látom, hogy életképes. Az ősbemutatót az Armel Operafesztivál keretében Alföldi rendezésében tartottuk Avignonban. Színpadra alkalmazás tekintetében ugyanaz igaz erre a műre, mint Bartók *Kékszakállújára*: egyaránt megállja a helyét színpadi vagy koncertszerű változatban is. Hamburgban szcenírozott formában, Rómában és Londonban koncertszerűen hangzik majd el. Néhány alkalommal én vezényelem, de vannak olyan előadások is, amikor más.

► Miért írta meg ezt a művet? A *Kékszakállú* párdarabért kiáltott? Mintha ez egy piaci rés lett volna...

✓ [nevet] Én már harminc éve vezényelem ezt a Bartók-művet, és az évek során azt láttam, hogy néha eltalálják, milyen mű való mellé, néha viszont nagyon mellélőnek. Az operaházak ezért állandó gondban vannak, mert szeretnék játszani, de nem tudják, milyen művet tehetnének mellé. Én eddig csak Schönberg *Erwartungj*át találtam adekvát műnek a *Kékszakállú*hoz, ez nagyságrendben is megfelel neki. A *Senza sangue*-t ezért úgy csináltam, hogy a zenekar százszázalékosan megegyezzen a *Kékszakállú*hoz szükséges zenekarral, az orgonát kivéve.

A két mű zenekarának teljes egyezése gyakorlati szempontból is nagyon jó, sőt, én még arra is gondoltam a megírásakor, hogy az énekeseket sem kell majd cserélni. Később tapasztaltam,

hogy minden operaház szívesebben játssza a két művet két-két különböző énekessel.

A *Senza sangue* szerencsére korfüggetlennek tűnik, az eredeti történetben két idősebb ember szerepel, de Alföldi az Armel fesztivál miatt két fiatal énekessel állította színpadra Avignonban, és kiderült, hogy ez semmilyen nehézséget nem okoz a közönségnek.

A fiatalok nem játszottak öregeket, de ebben a darabban annyira erős a két személy viszonya, hogy nem arra fókuszálunk, hogy hány évesek.

▼ **Minek tulajdonítja ezt a hatalmas sikert, ami a *Vértelenül*-t már a nyilvános főpróba óta kíséri?**

✔ Örülök neki, hogy értik a művet, és a zenei nyelvezete első hallásra is képes kapcsolatot teremteni a közönséggel. Én ezt nagyon fontosnak találom, és mindig erre törekszem. Az operához való hozzáállásom szerint egy operának ahhoz is szólania kell, aki először látja. De mindenképp kell, hogy legyen benne egy olyan plusz, ami miatt az embernek esetleg kedve lesz többször is megnézni. De azt nagyon fontosnak találom, hogy egy opera legyen elsőre is zeneileg érthető és befogadható.

▼ **A siker, a közönség visszajelzése mennyire fontos önnek?**

✔ Engem az érdekel, hogy értsék és érezzék. Ez a hozzáállás nemcsak az operairásból fakadt nálam, hanem a tapasztalatból, amit a pályám legelején a Vígszínházban megszereztem. Három évig dolgoztam ott rendszeresen, így nagyon sokféle előadást és nagy színészek munkáját láttam. Sok előadásban dolgoztam zenei vezetőként is. Ott megéreztem, láttam, hogy a színházban az első pillanattól kezdve azt kell éreznie a nézőnek, hogy ő benne van az előadásban. A színháznak nagyon erős követelménye, hogy a közönség ne csak nézzen, hanem váljon részévé is az előadásnak. Ezt az alapállást azóta teljesen magamévá tettem.

▼ **Ezért a művek folytonos javíthatása is egy-egy bemutató után?**

✔ Igen, ugyanúgy, ahogy a rendező még az előadások után is tart megbeszélést, én még mindig a pontig faragok a darabjaimon, amíg nem érzem, hogy valóban kész van.

▼ **Ez mennyire szokványos attitűd a zeneszerzők körében?**

✔ Nem nagyon. Esterházy mondta: „aki dadog, annak nagyon fontos az, amit mondani akar”. Nálam ez úgy jelentkezik, hogy nagyon fontos számomra, hogy életben maradjanak a műveim. Manapság van egy fiatal zeneszerző-generáció, akinek eszébe sem jut, hogy később javítson a művein. Megírják, amit kell, bemutatják, és kész, akkor ezzel vége van. Én ebből a szempontból régimódi vagyok, mert azt gondolom, hogy ha ma ismerjük, értjük, élvezzük és igényeljük azt, amit négyszáz évvel ezelőtt írtak, akkor én is joggal feltételezhetem, hogy olyasmit csinállok, ami esetleg három-négyszáz év múlva még mindig van. Majd eldönti az idő, hogy valóban lesz-e – ez nem az én dolgom –, de a hozzáállásban ez kell legyen az alapállás. Teljesen alapvető elvárás, hogy minden partitúra tiszta és hibátlan legyen.

▼ **Még mindig csak a *Három nővér* tekinthető teljesen kész műnek?**

✔ Kicsit most már gyarapodott a lista. A *Le Balcon* és az *As I crossed...* is készen van, sőt, úgy érzem, a *Senza sangue* és a *Golden Dragon* operák is. Az *Angels in America*-ból még mindig hiányzik egy jelenet. A *Lady Sarashina* is készen van, és most írtam két új jelenetet a *Szerelemről és más démonokról*-hoz, ami most januárban lesz itt, az Operaházban.

▼ **Mikorra várható a következő operája?**

✔ A berlini Staatsoper megrendelése 2021-re szól, addig kell elkészülnie. Még nem tudom, miről fog szólni, a feleségemmel most keressük a témát. Ebben az időszakban könyveket olvasok, többször is átolvasom őket, majd megpróbálom teljesen magamba szívni a kiválasztott témát, hogy a zene is abból szülessen.

▼ **„Az én műfajom a Spieloper” – mondta többször. Mi a Spieloper tulajdonképpen?**

✔ Én ezt a besorolást nem a Wikipedia meghatározása szerint használom, inkább a szó – a 'Spiel' mint 'játék' – jelentése miatt. Az én karaktereim játszanak a színpadon, a cselekmény mindig színházszerű és a szöveghez közeli tempójú zenei feldolgozással párosul. Ilyen értelemben inkább zenés színház az enyém, de nem a klasszikus értelemben vett Musiktheater. Nekem különösen fontos a színházi oldal, és itt megint vissza kell utalnom a vígszínházas éveimre. Minden tapasztalatom onnan jön, és ha nem a zenében lennék tehetséges, akkor valószínűleg színházat csinálnék.

▼ **Ennyire fontos volt az a korai tapasztalat?**

✔ Ha az nem lett volna, akkor nem ebben a műfajban születtem meg a műveim.

▼ **A hajdani hangtechnikusi munkája is ennyire meghatározó és fontos volt?**

✔ Nagyon szerettem csinálni, mert az is fontos tapasztalat volt. A hetvenes években a kölni Rádió elektronikus zenei stúdiójában dolgoztam. Ez a zenei forma az ötvenes években indult el, és a hetvenes-nyolcvanas évekig nagyon aktív volt, később átment a digitális elektronikába. Én még annak idején analóg elektronikával dolgoztam. Ebben a munkában az ember a hangokkal úgy ismerkedik meg, mint a hegedűkészítő a hegedűvel, tudja, hogy milyen fának melyik erezte adja a hangot, amit hallani szeretne. Ennyire precízen kellett nekem is annak idején dolgoznom, mert hang még tulajdonképpen nem is volt, azt én keltettem életre. Az elektronikus zene – legyen az analóg vagy digitális – egy olyan hangzásvilágot hoz létre, amely máskülönben nem létezik, egy nem hangszeres hangzásvilág születik általa. Ma a számítógépes videotechnika egy olyan képi világot teremt, amely nem létezik a valóságban, az elektronikus zene ugyanezt csinálta annak idején. Egy hangvilág, ami nem létezik, és hangszerek nélkül kell megalkotni. Ez a folyamat a filmiparban folytatódott, ahol az ember észre sem veszi, hogy többnyire elektronikus zenét hall a film alatt. Tehát így létrejött egy olyan helyzet, amelyben a közönség a képpel együtt találkozik az elektronikus zenével. Ha ugyanezt a zenét koncertteremben, kép nélkül hallgatná, többnyire nem értené meg.

✔ **Mi a véleménye a színházban egyre többet használt vetítésről, digitalizáltságról?**

✔ Attól függ, hogy milyen minőségben jelenik meg. Szerintem a színházban semmit sem szabad ki-zárni. De én legjobban az üres teret szeretem.

✔ **Általában Ön vezényli a művei ősbemutatóját?**

✔ Régebben többnyire én vezényeltem, aztán kialakult az a gyakorlat, hogy nem én csinálom a bemutatót. Nekem ez a kedvezőbb, mert így jobban tudom követni a darabot. De annak is megvan a maga előnye, ha én dirigálok, ilyenkor fizikailag ki tudom próbálni, hogy mi működik zeneileg, és mi nem. Ebben az esetben az arányok nem olyanok, mint ahogy a nézőtéren hallja az ember, viszont a következő karmesternek tudok segíteni, mivel kipróbálom, hogy megfelelő-e minden feladat, instrukció. Gyakorlatiasan fogalmazva, ilyenkor próbálom ki, hogy például egy-egy részt kettőben vagy négyben kell-e vezényelni.

✔ **Amikor egy zeneszerző először meghallja a saját művét, nagyon máshogyan szól, mint ahogy zeneírás közben a fejében hallotta?**

✔ Hol így, hol úgy. Volt már így is, úgy is. Az építészethez hasonlíthatnám, ami ugyanolyan veszélyes művészet, mint a zeneszerzés. Az alkotás lassan készül el, és csakis akkor derül ki, milyen lett, amikor készen van. Egy szobrász látja menet közben a művét, tudja ehhez mérten alakítani, egy festő is látja egyenesben, egy írónak is minden lehetősége megvan, hogy még egyszer elolvassa, lássa, lapozgassa. A zenénél minden csak a végeredménynél derül ki, csakúgy, mint az építészetben. Véleményem szerint a zene és az építészet nagyon közel áll egymáshoz gondolkodásban is, legfőképp az arány és az anyag kérdését illetően.

✔ **Mi a véleménye a kortárs kóruszenéről, a kórus szerepéről a kortárs operákban?**

✔ A kamarakórusnak az individualitás a gyönyörűsége, a nagy kórusnak a tömegképzés a maga szépsége. Az Esterházyval közös oratóriumunkban (*Halleluja – Oratorium balbulum*) a kórus szerepe újdonságnak számíthat, mert a szolista rangjára emelkedik fel. Ők nem a tömeget képviselik, ahogy a tradicionális oratóriumok kórusai, hanem egy társadalmat képviselnek (ami több, mint pusztán a *nép*), akik állandó hozsannázásra vannak ítélve. Ezt egyébként nagyon időszerűnek találom. Ez Esterházy saját szerepalkotása volt, és nagyon jól működik. Először a Magyar Rádió Kórusa énekelte Salzburgban nagy sikerrel. Az operáim témái eddig nem igényeltek nagy kórust a színpadon, de például a *Szerelemről és más démonokról* című operámban van egy nyolc személyes női kar, amely inkább a főszereplő multiplikációja, mintsem kórus.

✔ **Valóban Miles Davis a 20. század egyik legnagyobb komponistája Ön szerint?**

✔ Igen, tényleg így gondolom. A dzsesszre fogékony vagyok, már az ötvenes években felébredt az érdeklődésem iránta. Magyarországon ekkoriban még nem volt dzsessz, csak a rövidhullámú adókon lehetett hallgatni, de mivel tiltott gyümölcs volt, mindig zavarták a rádióadást. Az akkori ízlésválasztásomban szerepet játszott az is, hogy jó érzéssel töltött el egy „tilos” zenét hallgatni, és nekem ennek a tilos volta arról árulkodott, hogy ez csak nagyon fontos dolog lehet. De mi, hangsúlyozom, nemcsak a dzsesszt hallgattuk a rádióban, hanem a hozzá tartozó sípolást, recsegést, nyekergést. Így esett meg, hogy én egészen a hatvanas évek közepéig nem hallottam sisterség nélküli, szintiszta dzsesszt. Amikor ez először megtörtént egy koncerten, kimondott hiányérzetem volt. Ez csak ennyi? – háborodtam fel. És hol a többi? Hiányzott a sisterség, ami megadta a dzsessz szagát, ízét.

Ebből a sercegős, berregő, zavaros hangvilágból nőhetett ki az én elektronikus zene iránti érdeklődésem [nevet].

A dzsessz szeretetének egy másik oka is van. Az európai zenekultúrában a kottairással teremt kapcsolatot a szerző az előadóval. A zene konkrét lejegyzésére vonatkozó precizitásnak megvan az előnye, és megvannak a hátrányai is. Hiányzik belőle az a szabadság, ami a dzsessznek az alapja, a közvetlen zenei kommunikáció a zenészek között. Azt is mondhatnám, hogy nem esztétikai, hanem koncepcionális vonzódásom van a dzsessz felé, mert tudja azt, amit én nem tudok, vagyis inkább úgy mondom: amit én nem csinálhatok. A kettőt nem szabad összekeverni. Az olyan próbálkozások, amiket láttam a két módszer vegyítésére, akár a kölni mesteremnél, Zimmermann-nál – aki dzsesszimprovizációt írt egy-két darabjába –, nem jártak nagy sikerrel. Számomra az improvizációs dzsessz műfajának Miles Davis a legmagasabb foka, szenzációs, amit a kis csapatával csinált például 1964-ben a Lincoln Centerben. A Budapest Music Centerben mindkét műfaj, a dzsessz és az írásos, komponált zene is jelen van, ezért talán nem véletlen, hogy az Eötvös Péter Kortárszenei Alapítvány is ott működik.

► **Születési helyére nagyon büszke. Van ennek valami speciális vagy fontos oka, vagy esetleg ennek köze van az erdélyi népzenehez?**

► Nekem a széki hangszeres zene az egyik alapnyelvem. Amikor kisgyerek voltam, és általános iskolába jártam, a sok miskolci születésű gyerek között én amolyan egzotikumnak számítottam a székelyudvarhelyi születési helyemmel. Kamaszkoromban ehhez hozzájöttek a Tamási Áron-könyvek, kucsmát kaptam, jött a Küküllő és a Hargita mítosza, és kialakult bennem fiatalon egy nosztalgikus hangulat afelé, ahol én születtem, és amitől én más vagyok, mint az osztálytársaim. Ez az érzés sokáig elkísért, mert ez Nyugaton még a mai napig érdekességszámba megy. A konferenciák szinte minden alkalommal nagy tapssal jutalmazták, amikor megmutatom nekik, hogyan kell kiejteni, hogy *Szé-kely-ud-var-hely*. Ettől az egyetlen szótól mindig nagy sikerem van, legutóbb éppen Svájcban. A széki zene kiindulópont-jellege a zenémben inkább Tamási Áron Küküllő-, Hargita-világából jött. De ez a burokjelleg később is megmaradt a születési helyem körül, mert senki sem gondolná, de azóta sem voltam ott. Ez az „azóta” pedig a születésem pillanatát jelenti. Most már nem is merek visszamenni, mert a városi életet inkább szeretném ott elkerülni, nagyon elrontaná azt a képet, ami bennem él Erdélyről. Ha egyszer mégis elmennék, a Hargitát nézném meg a városok nélkül.

► **Milyen volt együtt dolgozni a Pécsi Szimfonikus Zenekarral?**

► Ők az Armel Operaverseny partnerei, így adva volt a helyzet, hogy a *Senza sanguét* velük mutatjuk be. Nem dirigáltam még őket korábban, és nagyon nagy meglepetés volt, hogy mennyire harmonikusan tudtunk együtt dolgozni. A próbák és az előadás minősége is nagyszerű volt.

► **Van szó a jövőben a közös munka folytatásáról?**

► Van, kimondottan folytatjuk a közös munkát, és ez ennek a produkciónak köszönhető. Az én koromban az ember már nem próbálgat ki csak úgy új zenekarokat, és egyébként is azon vagyok, hogy csökkentsem a dirigálások mennyiségét, mert egyre több a kompozíciós igény és feladat. És a korom is egyre inkább arra visz, hogy most már itthon üljek és dolgozzak. De úgy érzem, hogy a pécsi-ekkel kimondottan érdemes folytatni a közös munkát.

► **Ennyi év után talán nem nagy kérdés egy felhívás egy kisebbfajta összegzésre. Változott a zenéje az évtizedek során? Felfedezhetünk íveket benne?**

► Az én alapállapotom, hogy mindig feladatot teljesítek. A feladatomat hol kapom, hol én állítom fel magamnak. Ahogy az építészeknek megadnak bizonyos paramétereket a munka előtt, hogy melyik dombon építhet, hány emeletes legyen a ház, merre fúj a szél, mekkora a terület, úgy nekem is sok paraméter adott már a munka megkezdése előtt. Ha egy operaház megrendel egy operát, nagyon sok faktor már eleve be van állítva egy zeneszerző számára. Melyik városba készül a mű, melyik operaháznak, milyen legyen a stílusa, milyen az adott zenekar, vagy honnan érkezik majd? Minél több adatot össze tudok hozni egymással, teljesen úgy, mint ahogy ezt egy építész teszi, annál szabadabban tudok alkotni utána. Csak akkor tudom elkezdni az igazi zeneszerzést, ha mindent összeegyeztettem, mert csak akkor alakul ki a darab egysége, amiben el lehet kezdeni megírni. Amikor nekifogok írni, a képzeletemben már az új épületben vagyok, de azon belül elkezdek improvizálni, tudom a kereteimet, de nem akarom vonalzóval kimérni a további dolgokat. Ilyenkor jön nálam Miles Davis a képbe. Az én világom a leírt technika, de az improvizáló hozzáállás szeretetével és igényével együtt.

▼ **Ez változott az évek során?**

✔ A zenealkotáshoz való hozzáállásom nem, mindig is ilyen voltam, de technikailag fejlődtem. Néhány dolgot hamarabb meg tudok oldani, mint korábban. A javítás lehetősége persze adott, ha nem úgy sikerült egy rész, utólag javítok rajta. Ezt a legnagyobb építészek is így csinálják. Most már többségében legkésőbb a harmadik javítás után rendben szokott lenni egy mű.

▼ **Egy helyen úgy nyilatkozott, hogy a műveinek nincs egy önre jellemző, önálló stílusa.**

✔ Mindig a feladat adja meg a darab stílusát. Én vagyok az, aki létrehozza az adott anyagot és feladatot. Bennem „megszólal” a mű, egy operát például színpadon látok és hallok már a komponálás fázisában. Ebben nagyon sokat segítenek nekem az olyan példák, mint Stravinsky vagy Picasso. Pablo Picasso egyszer fával, másszor kerámiával kísérletezett, és én ebben is azt a sokoldalúságot érzem, amely egy nagyon erős magot feltételez. Én soha nem magamat akarom előtérbe helyezni, hanem a darabot. Nem az önkifejezésről szól az én művészetem, de természetesen nem ellenkezem azzal sem, aki afelől közelít az alkotáshoz, hiszen nagyon sok olyan sikeres művész alkot és alkotott, akiknél az önkifejezés volt a lényeg: nézzétek, ez vagyok ÉN! Én ennek éppen az ellenkezője vagyok. Én én vagyok, az meg a DOLOG.

▼ **Introvertált alkat lenne? Nem annak tűnik.**

✔ Nem, egyáltalán nem. Az egyetlen olyan dolog, ami talán ehhez kapcsolódhat, hogy a vallások közül a zen-buddhizmus áll hozzám a legközelebb, mert az összekapcsolódik egyfajta koncentrációs igénnyel. Magatartásnak tekintem a zen-buddhizmust, nem vallásnak. A zenben az ember legfeljebb a kozmoszsal van kapcsolatban mint nála nagyobb entitással. Ebben a lelkiségben az önmagába visszatérő erőt látom.

▼ **Éppen egy orgonaduón dolgozik, ha jól tudom.**

✔ Igen, most kezdem el megírni a művet. Ez egy orgonaverseny két orgonára és zenekarra. Olyan helyeken fogjuk játszani, ahol van egy beépített koncertorgona. A másik szólista egy Hammond orgonán játszik. A közönség egy nagy orgonahangzás közepén fog ülni. Ennek 2017 októberében lesz a bemutatója a fantasztikus hamburgi Elbphilharmonia-ban. Mostanában a kozmoszról szóló könyvekbe ásom bele magam, Stephen Hawkins műveivel van tele az asztalom. Igyekszem ezt a sok információt és érzést magamba szívni, hogy aztán ebből szülessen meg az a mű, ami nem tudna létrejönni, ha ezeket az információkat ilyenformán nem szerezném meg.

▼ **Gondolom, több művet is alkot párhuzamosan. Mindig azt írja, amihez kedve van?**

✔ Azt írom mindig, amelyik mű megérlelődött bennem. Persze évekre előre ismerem a bemutatóim dátumait, és nincs mese, akkorra készen kell lenni.

▼ **A Vértelenül-ből az interneten még nem találtam felvételt. Mikor lesz látható és hallható újra Budapesten?**

✔ Az ARTE Televízió felvétele elérhető online az interneten. Azt hiszem, Pesten 2018-ban lesz az Operaházban és a Müpában is.

SZÁSZ LÁSZLÓ (1950) | Gödöllő

SZÁSZ LÁSZLÓ

Az erkölcsstanok kudarca

3. rész

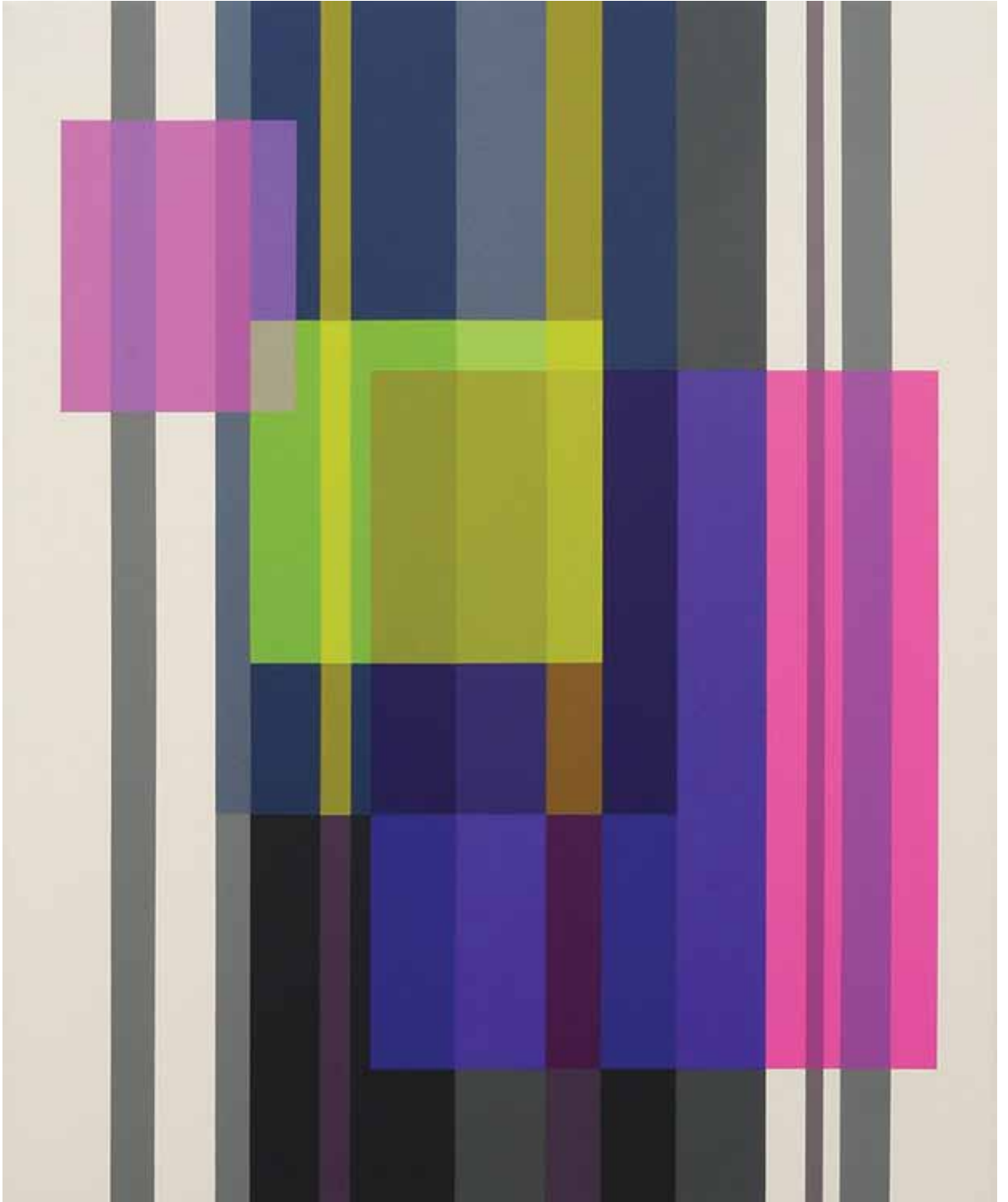
Az írás hiányában legfennebb szóban átörökített, rögzítetlen, változékony hagyományaink lennének, az Írás által azonban az írástudók megteremtettek egy örök érvényűnek szánt értéket, az *erkölcsöt*.

Az erkölcs az a furcsa, mindennapi életünket meghatározó vagy akár észrevétlenül behálózó fogalom, amelyre minden kor írástudó értelmiségije, paragrafustudó jogásza és mindentudó politikusa szakadatlanul hivatkoznak, de nagyon keveseket érdekel annak valódi tartalma. Mindenestre tény, hogy az európai hagyományban hosszú évszázadok alatt szétszálazhatatlan együttesbe gombolyodott erkölcs–vallás–hit–Biblia fogalomköre, csupán a felvilágosodás kezdett egy-egy fonalat különválasztani, míg végül a 20. század nagy kataklizmái szétzilálták ezt a látszólagos összhangot. Új, világmegváltó ideológiák törtek uralomra, és egymás ellen is véresen küzdve, de együttesen igazolták, hogy az egyház lelki-szellemi dominanciája, melyet az istenközpontú hitélet erkölcsi fensőbbiségével ért el, legyűrhető más, világi ideológiával. A görög-római, ó- és újszövetségi gyökerekből táplálkozó keresztény európai kultúrkör erkölcsi normarendjét – történelmi perspektívában – hihetetlenül rövid idő alatt leteperte a világalomra törő fasizmus, a külön-külön valódi értékeket is képviselő nacionalizmusok, illetve a (kis) nemzeteket és a vallást egyaránt nyűgnek tekintő kommunizmus, majd a felszínes liberalizmus közösen összehozott világnézeti anarchiája. A tekintetüket mindig az Ég (a Tökély Esménye) felé fordító egyházi írástudók szava mindinkább veszített hatásából, és amint az Ige ereje csökkent, úgy szűkült, majd alakult át lassacskán az egyházi személyek szerepköre is. Az Ige mindenhatóságából reájuk átháramló hatalmi szerepkörnek talán fokozatosan az őskeresztény alázat és felelősség viselkedésmódjává kellett volna ismét visszaváltoznia. Mert a hit – a sokféle ideológia hatására – különvált az egyháztól, sőt, a műveltség gyarapodásával a *Biblia* szövegének ismerete is függetlenedni kezdett a papoktól. A századközére pedig az egyházi személyek jelentős része (főként Közép-Kelet-Európában) a történelemben mindaddig példátlan szerepkörben találta magát: a világi hatalomtól teljesen megfosztva, kétezer év után ismét az Ige pusztá erejébe kapaszkodva.

(AZ ÍRÓK ÉS AZ IRODALOM ERKÖLCSE)

Az egyház szerepének fokozatos átalakulása talán szemléletesebben megfigyelhető az írástudók másik csoportjának, az irodalmi szövegek alkotóinak munkásságában, mint a hitélet intézményi keretei között. Személyükben nem hitbuzgalmi vallomások, hanem a valláshoz való viszony személyes megnyilatkozásai érhetők tetten.

Arany János, természetszerűen a protestáns keresztény hagyományban nevelkedvén, minden szemforgatás és didaktikus erőlködés nélkül, személyes tapasztalatként adhatta át tanítványának a tradicionális hitélet megélt élményét: „Áldjad a jó Istent, ki megálda téged, / Adván őreidül szerető szüléket, / Adván eszközöket, elhárítani pályád / – Annyi más futónak nehéz – akadályát.” A középkor patriarchális életformájának a modernitásba belenyúlánkozó hagyatéka ez, mely szerint szegény és gazdag, polgár és pap mind meghitt egyetértésben élhetnek a közös akolban, melynek két transzcendens erő adja meg a teljes biztonságot: Isten és a Haza, vagyis a nemzet. Az egyéniségnek van esélye tehetségének kibontakoztatására, ezáltal a legalacsonyabb sorból akár a legfelsőbb régiókba szárnyalni (hiszen így ívelt Arany pályája is a Helikon csúcsaira), ám ez még nem a századforduló liberális szellemi kalandora, az önmaga erejéből feltörő polgári értelmiségi: honorácior, aki Isten kegyelméből válhatott sikeressé, alázattal. „Áldjad Istent, hanem óvakodj, amivel / Ő álda

Transzparens 5., 2016

meg, *saját* érdemül róni fel." Az isteni kegyelemtől függetlenül, önerőből érvényesülő alkotó (értelmiségi vagy polgár) a következő nemzedékkel jelenik meg, egyik a maga módján hívő, a másik hivalkodón (ezért gyanakvást keltően) hitetlen, de minduntalan megfogalmazza kételyeit. A 19–20. század fordulójának írói mind-mind az identitásukat keresik, firtatják, némelyek fitogtatják, és mindannyian a valláshoz, nemzethez, hazához fűződő viszonyuk megfogalmazásakor láttatják valódi énjüket. Talán ez az oka, hogy kevesebb remek/mű, de nagyon sok remek/kísérlet lát nyomdafestéket ebben a korszakban, melyre az is jellemző, hogy a leginkább nemzeti és a leginkább európai magyar irodalom összehangoltságát jelentős mértékben alig két-három nemzedékkel korábban magyarrá vált családok sarjai valósították meg.

•

Lehetne itt Herczeg Ferenctől Tömörkény Istvánig sorolni – lassanként elfeledett – íróinkat, de ha csupán az 1860-as években születettekre figyelünk, szubjektív (olvasói) ízlésem szerint legizgalmasabb összevetni Bródy Sándor és Gárdonyi Géza igencsak ellentétes alkotói habitusát. Születési évük egyezésén túl (1863) semmi rokonság nem látható életvitelükben, írói szemléletükben, életútjuk csupán keresztezi egymást, mert ugyanannak a kalandos korszaknak a szülőit: s ez a közös bennük. A katolikusnak keresztelt, osztrák származású Gárdonyi (apja még Ziegler) a katolikus Dunántúlon kezdi tanítói pályáját. Szegény gyerekeknek csak egyházi iskola adhatta meg az írástudóvá válás esélyét, olykor életre szóló hála, szolgálat és lekötelezettség ellenében. Mintegy ettől, a hálálkodástól menekülve keresi a helyét a világban: Pesten, Szegeden, vidéki városokban, s találja meg végül Egerben, jelképesnek mondható ablaktalan, csak az Égre tekintő szobájában. Katolicizmusával közömbösen problémátlan viszonyban, katolikus egyházával harcban, novelláiban felismerhető világképe viszont a magyar múltból átsugárzó (Aranyra emlékeztető) tradicionális vallásossággal összhangban áll. Fiatalkori novellaciklusában, *Az én falumban* oly mennyiségű és mértékű nyomor lappang, hogy abból Bródy tízszer annyi naturalista, fölháborodott pauperizmust hozott volna felszínre, mint *A dada* vagy *A tanítónő* tragikus dramaturgiájában, mégis inkább szelíd meghatódást, valami idilli elgyöngülést közvetít a korabeli olvasónak – éppenséggel vallásosságának jellege, panteizmusá által.

Hogy is lehetne ezt a sajátos állapotot megérteni? Úgy képzem, Gárdonyi szenvedélyesen megküzdött azért, hogy a kor mércéje szerint igazi írástudó váljon belőle, nem szenvedett amiatt, mert éppen magyar írástudóvá vált. Ugyanis közép-európai katolikus osztrákból a birodalom közép-európai katolikus magyar írójává nőtt. Ehhez azonban minden jel szerint súlyos kompromisszumokat kellett hoznia, olyanféle megalkuvást, amiről sem ő, sem életrajzírói nem szívesen beszélnek; valószínűleg nem szintisztán plátói szerelemből vette feleségül valamely rangos egyházi vezető gyanúsán közeli lányrokonát, amely frigyből aztán rettenetes házasság és (a mai kánonbeli helyénél) jelentősebb életmű bontakozott ki. Mivelhog minden alkotó előbb-utóbb, kisebb vagy nagyobb mértékben megköti a maga külön szerződését a sátánnal, ha igazán jelentőset akar teremteni. Többnyire ez is benne foglaltatik az árban. Gárdonyinál az alku következményei sajátossá formált panteizmusának szelíd szavú konfliktusai mögött sejlének fel. Kései novellája (melyből korábban idéztem) címében – *Boldog halál szekere* – olyan oximoront tartalmaz, mely csak igazi, belülről fakadó vallásos meggyőződéssel magyarázható. A narráció sajátos keretei közepette annyira megsokszorozódik a történetmondó(k) személye, hogy a tulajdonképpeni elbeszélő (Gárdonyi) hangja szinte felismerhetetlenné válik, vagyis hát a szubjektív véleményalkotástól mentesnek mutatkozik. Ugyanis a meggyilkolt, becsületes és naiv szűrszabó naplójából ismerjük meg azokat a párbeszédet, melyeknek a beszélgetőtárs, a későbbi gyilkos vet véget. Egy hívő és egy hitetlen párbeszéd-ei ezek, egyikük gondolkodás nélkül mindent elutasít, ami egyházi; másikuk gondolkodás nélkül mindent szentnek és érinthetetlennek tart ugyanezért.

„...azt mondta, hogyha még egyszer születne, pap lenne: senki se élheti úgy a világát, mint a papok.

– Hát, mondok, a papok is emberek, öcsém. Isten szolgálja, de azért emberek, a legbecsületesebb emberek.

– Deiszen, aszongya, huncut az valamennyi.

– Hát, mondok, a legszebb almák között is találkozok kivetni való. Az apostolok között is vót, pedig azok színről színre látták az Urat... Nem a mi ügyünk a papok megítélése.”

A gondolatlan ateista sztereotípiával („A jó Isten messze van ide..., meg nem is szabogat az semmit.”) nem egy gondolati teljesítmény eredményeként kialakított Isten-képet, hanem egy másik sztereotípiát, a természet megmagyarázhatatlan csodáinak Teremtőjét állítja szembe: „Hát a nap járását nem ő szabja-e meg? A fáknak levelét nem ő szabja-e meg...? Még a hajunk szálát is meg szabja...” A történet „tanulsága” szerint hitetlen és istenkáromló gyilkos, illetve buzgó hitben és tisztességben élő ember ugyanoda érkezik meg: a test menthetetlen pusztulásába. Azzal a leheletnyi különbséggel, hogy ez utóbbi minden pillanatban tiszta lélekkel, ezért felkészülten számol a halál lehetőségével: „A szent angyalok énekének boldog zengését hallom ma éjjel, hogy álomra hajtom a fejemet. Ámen.” (Bár ez talán mégsem oly csekély különbség.)

•

A világvárossá serdülő Budapest zaklatott világának ábrázolója, Bródy – aki viszont éppen Egertől fut minél messzebb – láthatóan egész életében jó barátságot ápol a szelíd, panteista Gárdonyival. Mindaddig, míg a 20. század első nagy katasztrófája és a magyarság egyedülálló nagy traumája a háború után össze nem ugrasztja komplex személyiségüknek azokat az attribútumait, melyek békében gazdagítják az alkotó énjét, zaklatott társadalmi környezetben viszont rombolhatják: a származásukból adódó vallási és nemzeti különbözőségüket. A vörösterrot váltó fehérterror zűrzavarának évében vagyunk. „Géza, te igazi költőnek és valóban kereszténynek születted, úgy is éltél szívedben... Rád haragszom.” „Mit és mennyit akartok keresni a konjunktúrán?” Mi történhetett? „És te, a hívő, odaállottál mindjárt a hitetlenek közé... [...] talán a kenyeredet féltetted.” Csak Bródy szemével láthatjuk, hogy valami nagy erkölcsi bukás következett be, de inkább gyanakvása és a menthetetlen vád gyanúja, mintsem tények alapján: „Próbállak menteni magamban..., annyi minden rossz történt az imádott és nálad jobban senkinél se szeretett népeddel. [Háborús vereség? Vörösterrot? Trianon? Nem derül ki.] *Vagy valami kis idegen német vér tört ki rajtad?* Én rajtam pedig, íme, kitört a harag...” Az „idegen” [leírni is rosszulesik nagyszerű magyar írók, egyáltalán: gondolkodók kapcsán], nem magyar származású magyar író idegenséggel vádolja (bár ironikusan) „idegen” magyar író társát. „Isten hozzád, kedves Ziegler Géza, mert – nem régen tudom – idegen névvel születted. [...] Én most már nem vagyok a barátod, a testvéred, a mi ékes, erős és gyengéd nyelvünkben, amelyben születtem.”

A búcsúlevelet író Bródy erkölcsi ítéletet mond németből magyarrá lett sorstársa fölött, miközben tudatában van, hogy ő maga is megkötötte külön kompromisszumait hittel, vallással, nemzettel. Ugyanis arra a legbüszkébb (egy vallomásos esszéjében, még a nagy háború első évében), hogy a zsidóság többet tett a magyar kultúráért, mint a legtöbb született magyar, „egy idegen fajta minden képességével és nagyszerű nemzetközi vonatkozásával beolvadt”. A meghasonlott ember egyetlen menedéke a szarkazmus, és a gúny éle egyszerre tép a magyarságba és a zsidóságba, mondhatni, Bródy személyes magyarságába és zsidóságába. „Már arra is gondoltam, hogy a magyarságnak nagy hasznára volna, hogyha a zsidó régi hitét itt nagy tömegekben megváltoztatná, és a nép keresztény vallásra térne át. Egy teljesen egységes magyar nemzet ideálját szolgálná ez...” Látható, a megzavart nemzettudat összebogzódik a vallással. „Amíg tegnap még csodálkozó *utálatom tárgya volt az, aki* bármely... okból, *otthagya hitét*, amelyben atyja és anyja született – ma már nem csodálkozom.” Erkölcsről van szó, mi több, morális *ítéletéről*. Csakhogy a hitet, melynek nevében szól, „Vallásunkat, fájdalom, nem ismerem valami alaposan”, következképp annál értékesebbnek mondható: vállalni valamit, amit nem ismerünk, és amiből hasznunk sem származik. Szelíd fordulat e viszonyban: anyagi szorultságában „eladtam nekik a temetésemet”, vagyis a pesti „zsidó Szentegyletnek... bizonyos summáért... lemondtam drága temetésemről”. Egyszóval, a hithez, valláshoz tartozásnak van olyan formája, mely látszólag teljes közönyt mímél („voltaképp sohase voltam benne egy vallás keretében”), mégis – tulajdonképpen megmagyarázhatatlan módon (a századok vagy évezredek során a génekbe beépült isteni hatalom révén?) – jelen van a lélekben. „Nekem ezektől elmenni nem lehet – vallja Bródy. – Aki tud... A fiaim... Miért ne?! ...bár pogány módra, hit nélkül és abszolúte csak magyaroknak nevelkedtek...”

Átjárók I., 2015

Ebben tévedett. Egyik fia, akit megtagadott (talán mert alkatilag leginkább hasonlított őreá), akit olykor féltékeny iróniával „a keresztény fiamként” emlegetett, a későbbi tehetséges prózaíró, Hunyady Sándor, hitben nevelkedett. „Hiszen keresztény voltam. Keresztényibb ölből nem is jöhetett volna valaki a világra nálam. Nagyanyám szilajul protestánsnak nevelt, konfirmáltam, gyermekéveim minden emléke a legmagyarabb hit földjén találja gyökereit. De itt van az apám, akivel éppen úgy összefüggök, mint anyámmal. Akinek a szemem köszönhetem, a képzeletem erejét” – tárja fel származásának zaklató következményeit évtizedek múlva, s a következtetés, amire jut, lenyűgöző, azt hiszem, a legkeresztényibb gesztus. „Elhagyjam? Döntsek magamban úgy, hogy keresztény vagyok? Fogadjam el mindazokat az előnyöket, amelyek azzal járnak, ha az ember a többségi táborhoz tartozik? Ej! Azt hiszem, nem lett volna bennem csöppnyi anyám karakteréből, ha úgy határoznék akkor, hogy meg kell tagadnom sorsom veszélyesebb felét.” Íróként összevetni kettőjüket nem ajánlatos, ám az eléggé nyilvánvaló, hogy a zsidóságot is vállaló „keresztény magyar” fiú erkölcsi értelemben messze fölébe nőtt az identitásával küszködő „zsidó magyar” apának. A Hunyady által bemutatott időszak egybeesik Bródy Gárdonyihoz írott, a kereszténységgel láthatóan szakító levelével. Furcsa mód – ez is előfordul olykor a mindennapi életben – nem a többségi kereszténység taszítja ki magából az ide törekvőket, hanem fordítva: a *kisebbség – vallási hagyományai*ba zárkózva – nem fogad be idegent, így őrizve évezredek át a megtartó közösséget, melyben szétválaszthatatlanul egybeolvad nemzeti és hitéleti tradíció. Az akkoriban útját kereső fiatal író megnevezhetetlen büntudat bántja apjához való viszonyában, miközben „nem volt bűnöm, amiért bocsánatot kérhetnék. Az volt a baj, amilyen vagyok, a külsőm, a bensőm.” Az okatlan büntudat is kiülhet a személyiség küllemére, talán ezzel is magyarázható, hogy az a bizonyos „zsidó Szentegylet”, melynél Bródy pillanatnyi anyagi válságában lemondott a „drága temetéséről”, úgy temeti őt el, hogy „keresztény fiát” látványosan kizárja a kebli zsidó gyülekezethez tartozók meghitt rítusaiból.

•

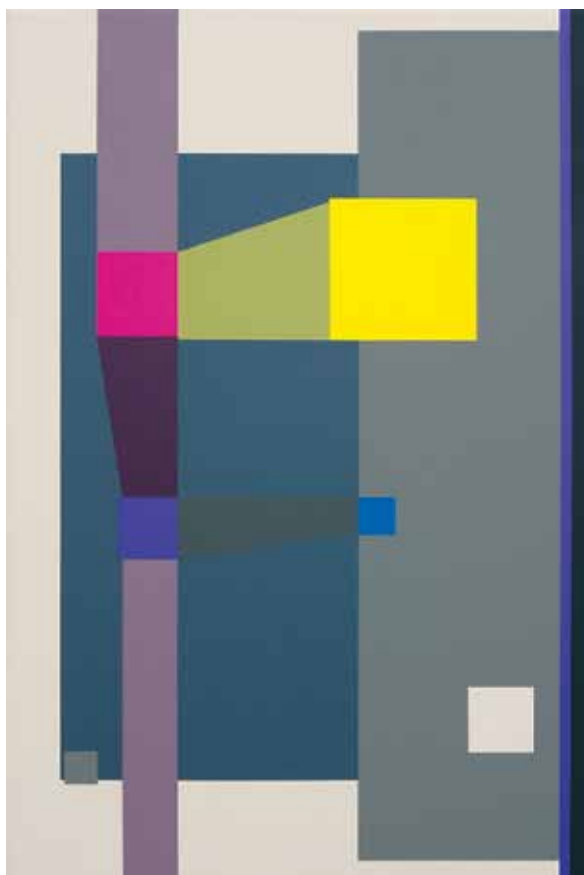
És ahogyan haladunk befelé, a 20. század sűrűjébe, egyre nehezebbnek tűnik elkülöníteni az alkotó személyiségében a vallási és az ideológiai meggyőződést. Legjellemzőbb példája ennek talán Ady költészete, mely mindmáig megosztja az életművét legjobban ismerő (hivatásos) olvasókat is. Hiszen aki elsősorban az istenes költőt akarja látni benne, tagadja vagy egyszerűen nem veszi tudomásul a „proletárversek” alkotóját; aki csak a magyarság nagy válságának megfogalmazóját értékeli, nem tud mit kezdeni a „liberális”, a szociáldemokrata, a „szabadkőműves” Adyval, de még a „lélekversek” szecessziós képeivel sem, és fordítva és ellenkezőleg és összezavarodva. Egy monolit világképhez ragaszkodó olvasó tudatában nehéz lehet egymás mellett értelmezni két ilyen valómást: „Magyarkodóknak, köd-evőknek, / Svábokból jött magyaroknak / Én nem vagyok magyar?” – illetve: „Hull, hull a szitok, a röhej, a sugár. / Szaladnak a bélyegesek... / Választott fajzat... / Véretek, ha idegen is százzsor, / Mégis az enyém...” Igen, színtiszta politikai konfrontáció lett abból, ami itt költészet. Mit tagadjam, magam olyan dicső érában jártam iskolába, hogy egyiket sem emlegették a környezetemben, mivel csak egyféle Ady létezett: „Vörös csillag, ragyogj és trónolj”, meg a másik kanonizált darab: „Dózsa György unokája vagyok én”, bár ez némi kritikával, hiszen Dózsa is nemesi származású, kicsit afféle kulák, ebből kifolyólag nem érthette meg a proletariátus harcának lényegét, „Véreim, magyar proletárok”. Az 1969-es kiadású kötet lobogó vörös borítója ellensúlyozta azt a veszélyt, hogy a fiatal olvasó rábukkanhat benne olyan költeményekre, melyek, hihetetlen módon, a fentiekkel egy időben születtek. „Szívemben már őt megtaláltam, / Megtaláltam és megöleltem”, merthogy „az Isten járt előttem”. Aztán eljött az az idő is (1990), amikor gyorsan el kellett tüntetni a vörös csillagot a versek közül, a proletárokat is, a véreim és a magyar maradhatott, de mindent maga alá temetett a rátalálás szimbóluma, „Csöndesen és váratlanul / Átölelt az Isten”.

Ekkoriban az én Adym ez lett, ez a protestáns vitatkozó: „Az Isten hatalmas nagy úr, / Sötétség és világosság, / Rettenetes, zsarnok lakó: / lelkünkbe ezredévek hozták. // [...] Még meg se lettem s akkor is / Kötődtem vele s versenyeztem.” És ebben, *Az Isten balján* című versben találtam meg azt a gondolatot, melynek nyomán eme műfajtales írásomnak az a gondolata formálódni kezdett, miszerint a Teremtés egyszerre kétirányú: az ember/költő, ha alkotó, feltalálhatja a maga számára az egyetlen Istent, aki a világot teremtette. „Az Isten van valamiként: / Minden Gondolatnak alján.” Csak

hát (megtoldva mindazt, amit korábban kifejtettem, egy újabb, afféle negyedik következtetéssel): ez az Isten (írók, költők, szuverén gondolkodók istene) nem egyezik pontosan az egyházi személyek által megfogalmazott Isten arculatával.

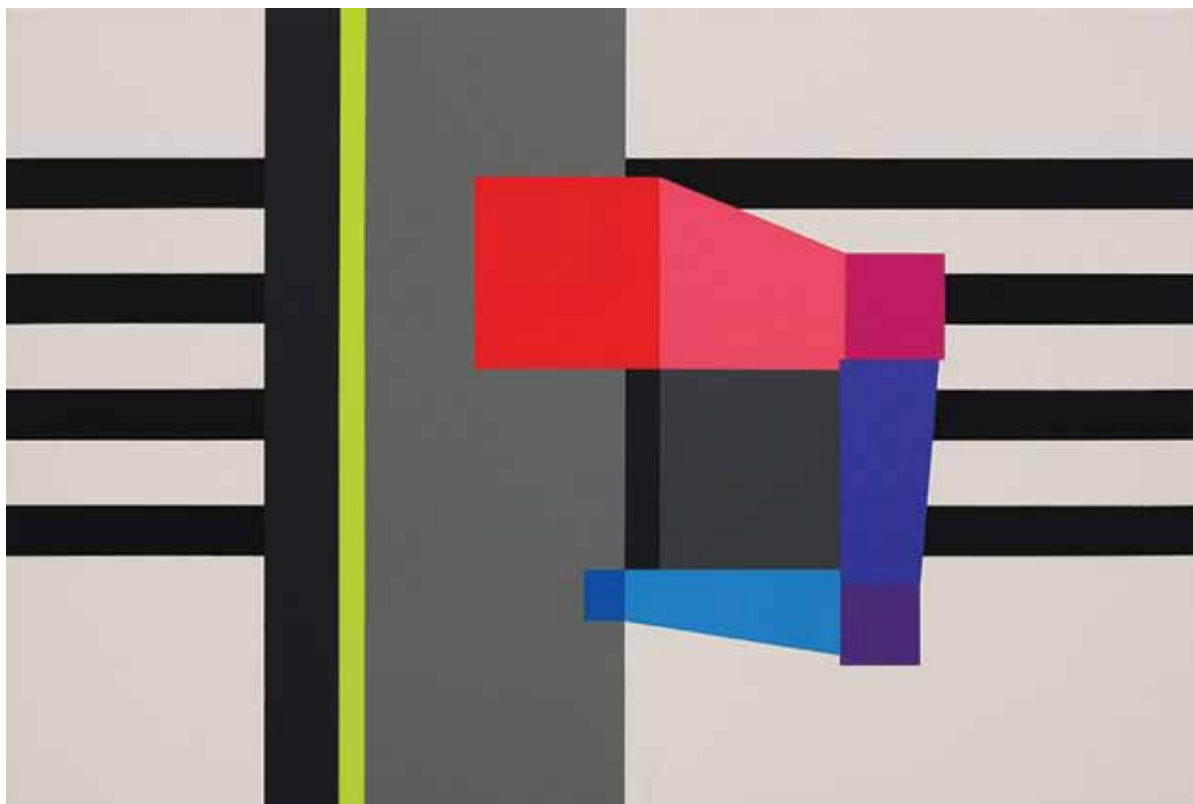
Ezek után nincs mit csodálkozni azon, hogy az Adynál mifelénk első ízben felbukkanó nagy alkotói paradoxon József Attilánál még bonyolultabbá válik, olyannyira, hogy meg sem kísérelném értelmezni. Szubjektív olvasatomnak egyetlen elemét tárom itt fel: József Attila végtelenül bonyolult világképében oly módon fonódik össze proletáröntudat és Isten fogalma, hogy az ismét (valamiképp mégis Aranyhoz és Tompához visszacsatlakozva) az erkölcs és a lelkiismeret jelentésterébe torkollik bele. Az ember „világba vetettségének”, világban létezésének negatív lenyomatát rajzolja meg egyik legtöbbet elemzett költeményében: „...és lélek vagy agyag / még nem vagyok s nem oly becses az irhám, / hogy érett fővel szóltanul kibírnám / ha nem vagyok szabad!” Ami azt a logikai okfejtést tételezi, hogy pusztá lélekké, holt agyaggá a szabadság (tehát az élet) elvesztésével válik az ember, avagy megfordítva: a szabadság hiánya azonos az erkölcsi személyiség megszűnésével. És a morális létnek erre a negatívjára reflektál a rákövetkező, gyakorta idézett sor: „Az én vezérem bensőmből vezérel!” (*Levegőt!*) Költészetének egésze alapján a „benső vezér” lehet a Selbst, a fölöttes én, avagy a vallásos áhitat pillanataiban megjelenő Mindenható, akihez kezdetben gyerekes rácsodálkozással fohászkodik („Most már tudom őt mindenképpen, / minden dolgában tetten értem.” [*Isten*]); „Dolgaim elől rejtegetlek, / istenem, én nagyon szeretlek.” [*Istenem*]), majd az utolsó nagy versekben ismét a lét erkölcsi aspektusának negatív lenyomataként ismerszik meg: „Meghalni lélekzetemet / fojtom vissza, ha nem versz bottal, / és úgy nézek farkasszemet, / emberarcú, a hiányoddal!” Valamiféle krisztusi állapot lélekrajza formálódik itt, lévén, hogy a büntelenségnek, erkölcsi tisztaságnak jézusi mércéjét halandó ember nem ütheti meg, s ha megkíséرتi, az maga a bűn. Ez tehát az egzisztencia abszurdításának József Attila-i képlete: „...a büntelenség vétek! / Hisz hogy ily ártatlan legyek, / az a pokolnál jobban éget” (*Bukj föl az árból*).

A 20. század utolsó *poeta doctusa*, aki még képes Arany János-i klasszicista együttállásban szemlélni az élet világi és vallási oldalát, de már figyelmeztet a két szféra közti választóvonal szigorodására: Babits Mihály. Ő még számot vet az „írástudók történelmi szerepének” mérhetetlen jelentőségével s azzal a folyamattal, ahogyan a kortárs értelmiségi *foglalkozás* rohamosan elszakad ősi, eredendő *hivatásától*. „Ez az osztály, mely a papi kasztból fejlődött ki, nem materiális érdekeket szolgált. Egyáltalán nem érdekeket szolgált. [...] Egy különös emberfajta, mely magasabb értékek letéteményesének érezte magát, túl a harcos csoport pusztá érdekein, azok fölött, azoktól független.” Babitsnak ez a monumentális eszmefuttatása (*Az írástudók árulása*, mely éppúgy kiesett a posztmodern kor emlékezetéből, akárcsak egész költészete) erkölcs és igazság fogalomkörét firtatja, különösebb filozófiai körítés nélkül. S azért lehetséges ez, mert azoknak a régi-régi írástudóknak természetszerűen holisztikus gondolkodásmódjában isteni és evilági igazság, vallási és köznapi erkölcs még nem vált szét. „A hitetlen materialista szemében éppúgy, mint a földöntúli Isten papja előtt, az *Igazság független volt az emberi harcoktól*; s az igazi írástudó gyakran halt inkább vértanúhalált, hogysen azt világi tekinteteknek rendlje alá.” Bonyolult gondolatmenetéből számomra ezúttal az a legfontosabb üzenet, ahogyan ettől a – mai szemmel egyenesen nevetségesnek ható – naiv, krisztusi modellt követő, mindig az Égre tekintő írástudótól eljut a 20. század gyakorlatias értelmiségijéig, és kísérletet tesz az *áruló írástudó* természetrajzának felismerésére. Akiről szólva egyre megy, hogy papi vagy világi ember, aki „Béke és Testvériség helyett a harcot hirdeti, többékevésbé tudatosan félreértve a Krisztus szavait: »Nem békét, hanem harcot hozni jöttem e világra« – mintha ezekben nem a Szellem harcáról lenne szó. [...] Emez a Sátán papja. Áruló pap, áruló »írástudó«.” A tény, hogy én most, boldog békeidőkben idézem Babits súlyos szavait, vitatható lenne azal az indoklással: ő ezeket a háború rémségeitől s leginkább jellemtorzító hatásától megrémülve vetette papírra. Csakhogy ez a rendkívüli gondolkodó a civilizáció kétezer évnyi „fejlődését” tekinti át, és arra a felismerésre jut, hogy szörnyűséges háborúk mindig voltak, de valamiképp a 20. század *szellemi* mozgalmi vezettek oda, hogy a transzcendens értékmegközelítés szempontjai helyére teljes mértékben a gyakorlati hasznosság elve lépett. Következésképp „az »írástudók árulása« nem külső nyomás alatt jött létre, hanem magukból az írástudókból indult ki, gondolataiknak belső fejlődése kapcsán”. Az Igazságnak és az Erkölcsnek tehát Babits megközelítésében sem lehetséges objektív definíciója, ám létezik egy viselkedésmódel, mely a Biblia korába, Jézus mintaadására vezethető vissza, s ennek kortárs analógiájaként (ha módom volna rá) ezt a babitsi mondatot vésném

Mozgás és dimenzió 1., 3., 2016

Mozgás és dimenzió 2., 2016

fel a Parlament homlokzatára: „A gondolkodó ott kezd méltó lenni e névre, mikor függetleníti magát korától s nem oldódik fel abban.”

És ez a megfogalmazás igen közel áll annak a szerzőnek a világlátásához, akinek művét már idéztem írásom első részében. Székely János a hetvenes évek román kommunista-nacionalista diktatúráját elemezve – Babitshoz hasonló történeti kitekintés útján – jutott el a szabadság fogalmának egy másik, különös, rokon, de lényegi ismérvéhez. Ismét csak erkölcsről van tehát szó, melynek köztudomásúlag a szabadság a centrális értéke. A liberalizmus többnyire a vallásos és konzervatív kötelességtől való individuális függetlenedésként értelmezi a szabadság határait. Székely János *Protestánsok* című drámájának egyik hőse a reformáció ürügyén folytatott harcok közepette elveszíti hitét, a vallások konfliktusát pusztán hatalmi érdekek összeecsapásának tekinti; amikor azonban az inkvizíció őt is a katolicizmusra való áttérésre kényszeríti, (öröklött hitük megőrzése érdekében a bujkálás, színlelés szereplehetőségei között lavírozó) társaitól eltérően a vallása melletti hűséget, kitartást, pusztulást vállalja – szintisztán az igazság érvényesítése érdekében. „Nem gondolom, tisztelt uram, de mégis / Hajlandó vagyok meghalni azért, / *Hogy szabad legyen gondolnom*” – vallja tehát a hitét vesztett erkölcsi ember.

Ez volna irodalmi példám sorában az a mércse, mellyel szemléltethető az Igazság és a Szabadság erkölcsének másként definiálhatatlan fogalma.

•

Alig vitatható tehát, hogy minden etika („erkölcsstan”) tengelyében valamiképpen a szabadság kérdése áll, megközelítése pedig az írástudók teljességgel ellentétes, csaknem feloldhatatlan konfliktusban álló két táborának felfogása alapján lehetséges.

Ez a feloldhatatlan ellentét – szegényes tudásom és szűkös nyelvhasználatom alapján – talán ily módon is megfogalmazható: Az, hogy Isten teremtett bennünket, elsősorban nem tudás, hanem hit kérdése. Istent tehát és az ő erkölcsi parancsait *hisszük*; elsősorban nem az agyunkkal, hanem a szívünkkel, más szóval: a lelkünkkel követjük, magyarul: a lelkiismeretünk alapján cselekszünk. Valami ehhez hasonló emberi-vallási megfontolás a teológiai etika alapja.

Az, hogy a különböző közösségek, vallások, sőt az egyes vallásos emberek is különféleképpen hisznek, mert nagyon eltérő hagyományok alapján teremtették meg a maguk számára mértékadó Isten képét, az: tudás kérdése, *tudományos vizsgálódás* tárgya. (Az, hogy Arany, Ady, Babits, József Attila hitt-e Istenben: a költő legintimebb magánügye, a normatív kritikának ezt nincs joga minősíteni. Ahogyan az istenfogalom, a kegyelem vagy üdvözülés motívuma műveikben megjelenik, az lehet az irodalomtudomány, a teológia, filozófia tárgya.)

(FILOZÓFUSOK ETIKÁJA)

A két – olykor, mondhatni, ellenséges – tábor egy furcsa, meglehetősen cifra gondolati szálon mégis szorosán egymásra van utalva. Tudniillik a legelszántabb marxista filozófus is *tudományos vizsgálódás* eredményeként csak azt tudja megállapítani, hogy kétezer évig a *vallásos hitvilágon kívüli erkölcsi tudat* nem létezett. „Társadalmilag tipikusan, tömegméretekben az erkölcs... a vallástól szükségszerűen elválaszthatatlanul jelent meg” – írja Heller Ágnes 1970-ben megjelent első, nagy összefoglaló munkájában.¹ A filozófus súlyos gondolatait nem lehet megkerülni, hiszen munkássága több mint fél évszázadot fog át, szellemi hatása több kontinensen felismerhető, törekény, agilis személyiségével napjainkban is aktív szereplője a médiumoknak, és – ami számomra a legfontosabb – életművének tengelyében az ethosz tanulmányozása áll. Könyvében a fenti tényszerű igazság a befolyásolhatatlan történelmi fejlődés marxista kritikájának részeként jelenik meg: igaz, a történelem tényeit nem lehet megváltoztatni (bár – mint tudjuk – újra lehet írni, átértelmezni, sőt „föl, föl”, „a múltat eltörölni”), ám a társadalmi viszonyok forradalmi megváltoztatásával végre megvalósítható az igazi erkölcs. Heller 450 oldalnyi okfejtés után jut el az emberi fejlődés legfelsőbb értékmegvalósításához. „Olyan történelmi korszakokban, melyekben már nem lesz vallás, sőt az emléket is el fogják feledni, nemcsak hogy lesz erkölcs, hanem ez az erkölcs – megszabadulva a vallási képzetek ellentmondó támaszától – lesz az igazán tiszta, önmagában érvényes erkölcs.” Az ér-

tékhierarchia csúcsán természetesen a proletariátus számára kitalált minőség, a szolidaritás áll: „A szolidaritás mindig erkölcsi érték volt, de sosem játszott olyan uralkodó szerepet az értékhiarchiában, mint az osztályharcot folytató proletariátusnál, mert ennek az osztálynak harcában éppen a szolidaritásra van leginkább szüksége.” Minden logika szerint az osztályharcos (tehát közismer-ten erőszakkal kialakított) szolidaritás az individuális szabadságelv totális megvonását jelenti, és ennek dicsőítése – a mi témakörünket tekintve – csupán azért hat bizarrul, mert Heller etikája tengelyében az individuum szabadsága áll: „A valláserkölc az *emberi autonómia tagadását* tartalmazza.” S mi tagadás, vallásellenes érvei közt sok tényszerű megállapítás is található, például: „az embert... függőségbe hozza... az ember fölött uralkodó, képzeletbeli lénytől”. A kétféle etika kétféle szabadsághiány-gondolata között hiányzik egy interpretációs mozzanat: mind az osztályszolidaritás, mind az Istennek szentelt, áldozatot hozó életforma lehet önkéntes (és akkor nem a személyiség szabadságának megfosztásáról, inkább részleges feladásáról beszélhetünk), vagy lehet erőszakkal kikényszerített cselekvés (és akkor egyik esetben a politikai, másikban az egyházi hatalom szabadságtiprásáról, diktatúrájáról beszélünk). Heller Ágnes „szabadságelvű” etikája éppannyira demagóg, mint a niceai zsinat határozatait vagy a kálvini törvényeket évszázadokkal később fejvesztés terhe alatt megkövetelő egyház.

Persze, nyilvánvalóvá válhat itt egy harmadik féle igazságtalan ítékezés is: e sorok írójáé. Hiszen tudnom kellene, miféle külső fenyegetettség kényszere alatt alkottak az eretneküldözések írói vagy akár a késői hatvanas években is a filozófusok! Csak hát – mennyit ér például az a hitvalló munka, melyet félelemből, pusztán életfenntartó ösztönből, valódi hit hiányában írtak? S mennyit az a marxista „morálfilozófia”, amely tudja, hogy embertelen, képmutató az a rendszer, amelynek nevében egy másikat bírál, magyarán hazudik? Ám tételezzük fel, hogy a szerző hitte azt, amit írt, ifjonti meggyőződéssel, de a történelem nagy fordulatai meg saját szellemi fejlődése, tudásának hatalmas gyarapodása később ráébresztették egykori tévedésére. Akkor egy morálfilozófusnak – nem lehetősége vagy feladata, hanem – kötelessége, hogy a nyilvánosság előtt szembesüljön egykori tévedésével, és revidálja azt; ha ezt nem teszi meg – nem az egyszerű irodalmár dolga az elmaradt jótékony gesztust minősíteni.

Az irodalmárnak mindössze annyi köze van a filozófus erkölcsi tartásához, hogy olykor találkoznak a műalkotás, az elbeszélések fikcionált terében, vagy inkább annak környékén, az interpretáció során. Mivel a filozófusok többsége óhatatlanul a hétköznapi emberek valóságos problémáitól távol, az elmélet burkában él, példáikat nem közvetlen környezetükből, hanem szépirodalmi remekekből merítik. Különös mestere volt ennek a metodológiának az iskolateremtő Lukács György, hatalmas, nagy hatású munkákat írt ezzel a módszerrel, és bonyolult gondolati műveletek segítségével meg is honosított egy máig befolyást gyakorló marxista irodalomelméletet. Visszatükrözés-elméletének lényege, hogy az emberiség történetét a termelőerők fejlődése határozta meg, az embert a munka tette emberré, következésképpen a művészet meg az irodalom csekélyke része az ember munkaközpontú világának. A műalkotásnak a dolgozó ember valóságos hétköznapijait kell visszatükröznie, az irodalom és a művészet „feladata a valóság egészének hű és igaz ábrázolása”. A marxista esztétika alapján „csakis a történelmi materializmus segítségével érhető meg a művészet, az irodalom”, ugyanis „az átlagos polgári író, még ha tehetséges is, az osztályához, annak előítéleteihez, a kapitalista társadalomhoz való alkalmazkodása gyakran gyávává teszi, meghátrálásra ösztönzi az igazi problémák előtt”. Így hát az irodalomnak, természetszerűen, egyetlen értékes vonulata marad, az, melyet Lukács realistának nevez.² A skolasztikus (középkori, vallásos) gondolkodásmódot túllicitáló halálos komolyság ez, Lukács tanítványai mind ebben a szellemben nyúltak példázataikhoz az irodalomban. (Pedig csak Huizinga művébe, a harmincas években már Európa-szerte ismert *Homo ludens*-be kellett volna belelapozni, felismervén – például – az irodalom és művészet, egyszerűen a fikció játékelvű genezisét.) „Lehet-e munkának tekinteni a tudományos és művészi tevékenységet?” – teszi fel a megrázó kérdést Lukács szellemében Heller Ágnes, és a farizeusok dilemmájához lenyűgözően hasonló megfogalmazásban (akik ugyanis kétségbe vonták Jézus abbéli jogát, hogy vasárnap gyógyíthasson: „Ez az ember nincs Isten-től, mert nem tartja meg a szombatot” [Jn 9:16]). Válasza meglehetősen szigorú, minthogy „sokszor objektíválódik tudományos és művészi alkotás síkján olyasmi, ami társadalmi szükségletet nem elégít ki”, tudniillik „melyekben csak maguk gyönyörködnek”, „ezek megalkotását éppen ezért nem nevezhetjük munkának”. Mi a helyes? „Minden olyan tudományos alkotás, mely... helyes való-

ságtükrözést ad, minden olyan műalkotás, mely saját korának lényegét egészen vagy részben helyesen ábrázolta, ...mindenképpen társadalmi szükségletet elégít ki. Az ilyen tevékenység ezért munkának tekinthető.”³

Szóra sem volna érdemes ezeknek a régi szövegeknek a megidézése, ha – furcsa mód – fél évszázad és hatalmas szellemi átalakulás után az irodalomnak nem ugyanez a visszatükrözés-elvű szemlélete érvényesülne a legutóbbi Heller-tanulmányok erkölcsi ítéleteiben. Morálfilozófiájának tengelyében a szabadságfogalom marxista szolgálat- és szükségszerűség-elve hosszú évtizedek során az individuáletika felé lendült ki, az egyént és az alkotót a modern liberalizmus által kidolgozott alapelvek felől vizsgálja, fogalomtárában ekképpen európaiság, kultúra, identitás és szabadság egymástól szinte elválaszthatatlan fogalmak. „Mivel az európai kulturális identitás lényegét tekintve a szabadsághoz (és az emancipációhoz) kapcsolódik, az európai kulturális identitásnak szabadon választottnak kell lennie” – hangzik (föltételezésem szerint) egyik kulcsmondata.⁴ Az irodalmi műtől azonban ugyanolyan valóságtükröző ábrázolásmódot vár el, mint a marxizmus csúcsra járatása idején, és – az önként választott identitás parttalan szabadságának idézett gondolatával furcsa ellentétben – szigorú bíráltnak vet alá egy magyar irodalmi jelenséget. „A magyar zsidó irodalomban találkozhatunk egy sajátos esettel... A figurák zsidó identitása le van tagadva. Ezek a magyar zsidó írók úgy ábrázolnak zsidó figurákat, mintha azok nem lennének zsidók. Őskeresztény iratokat osztogatnak nekik, már a névadással is. ...zsidótlantítják a regényeikben fellépő zsidó szereplőket.” Legsúlyosabb vádjai Déry Tiborra, jelesül a 20. század egyik meghatározó jelentőségű, monumentális (sokak mellett természetesen ugyancsak a feledésre, de legalábbis további félreértésre ítelt) regényére, *A befejezetlen mondatra* hullanak: „...többszörösen hangsúlyozza, hogy zsidó hősei nem zsidók. [...] Déry esetében ködösítésről beszélhetünk. Ugyanakkor egy igen sikertelen ködösítésről.” Joga van egy morálfilozófusnak ahhoz, hogy semmit se tudjon az irodalomelmélet és a műelemzés marxizmus utáni szemléleti fejlődésének változásairól, vagy akár hogy cserbenhagyja pusztá, spontán olvasói (irodalmi) érzékenysége; ahhoz nincs joga, hogy más mércét alkalmazzon az írók, legalábbis az írók egy csoportjának munkásságára: *a teremtés szabadsága ugyanúgy megillet minden alkotót, mint az átlagembert kulturális identitásának szabad megválasztása*. Morálfilozófiai értelemben semmivel sem „liberálisabb” az alkotói ábrázolásmód illetően előírása a szerző számára, mint a teológiai etikában felismerhető „függelmi” viszonyok. A liberális etika a „tisztességes személyek” potenciális viselkedését vizsgálja; ez az egyetlen mércéje, hiszen – épp nyitott, szabadelvű alapvetése miatt – nem követelhet meg az egyéntől valamely szilárd, mozdíthatatlan normához való igazodást. Alaptétele valahogy így hangzik: „A modern korban... nincsen már közös ethosz.” Klasszikus igazodási pontja a horatiusi elv, „de te fabula narratur”, vagyis minden történet rólad szól manapság, csakis te, az egyén állsz minden érdek középpontjában, mert nincs abszolút erkölcsi érték s ehhez viselkedési norma. Tulajdonképpen az egyén sokat hangoztatott *morális autonómiája* sodródik válságba, mert valamiféle *közös ethosz hiányában* milliónyi autonóm személyiség morális autonómiája szembesül egymással, és milliónyi kis történet konfliktusát hozza létre – hiszen a nagy elbeszélések kora leáldozott, az etikailag legalább virtuálisan homogén világ véget ért. Vagyis a liberális morálfilozófia alapvető dilemmája az, hogy erkölcsi normáknak mégiscsak létezniük kell (ezeket morális határhelyzetek hozták létre, „elévülhetetlen” példája Auschwitz), „az egyes cselekedetek konkrét egyedisége” azonban, az egyedi élethelyzetek sajátosságainál fogva, minduntalan konfliktusba kerül a normaként megélt *felelősséggel*. „A morál területén nincsenek döntések: mindenki a maga nevében dönt” – summázza a liberális morálfilozófus.

Alapvető kérdés lehet az utókor számára, hogy a *Morálfilozófia*⁵ szerzője pusztá teoretikus magaslatról teszi-e elméleti megállapításait, avagy önmagára is érvényesnek tartja azokat. „A jó (tisztességes) személyt etikám normatív alanyává téve, ezt a normatív alanyt *magamnak legalább annyira mint személyt mutatom be, mint ahogy bárki más számára is személy*. Embertársaimmal együtt osztozom valamennyi közhelyszerű megfigyelésben arra vonatkozólag, hogy miként viselkednek az emberek valóságos élethelyzetekben” – nyilatkozik meg a morálfilozófia (mint eme „sajátos beszédaktus”) szerzője, és érzékelhetően nem szándékozik kivonni magát az „őszinteség és az igazmondás” kötelessége és felelőssége alól: „Mivel az őszinteség és az igazmondás a tisztességes személyek alapvető erényei közé tartoznak..., elhatározásaik és döntéseik őszinték is. Az »őszinteség« itt mindenekelett azt jelenti, hogy mentesek vagyunk azoktól a racionalizációktól, amelyekkel becsapjuk önmagunkat és félrevezetünk másokat.”

Nos, tagadhatatlan, hogy *ez a morálfilozófia* totálisan ellentétben áll a fiatalkorival, mely a marxizmus közösség- és szolgálatelvű, szigorúan osztályszemléletű alapjairól utasította el szilárdan nemcsak a vallási, de a liberális magatartásformákat is. És mivel ez az egyéni felelősségvállalást következetesen hangsúlyozó, liberális etika nem végezte el a bemutatott elvi és erkölcsi ellentmondás feltárását, saját alapelveihez híven nem tette meg az önelemzés reflektív gesztusait: szubjektív olvasatomban (és csakis a magam szuverén értékszempontjai alapján) egy ilyen etika teljességgel elveszíti hitelét.

•

Igencsak nehéz felismerni (ha valóban létezik) a radikális különbséget a „világi” (filozófiai?, liberális?) és a teológiai etika között. A „világi”, azáltal, hogy az individuum szuverenitását, jogait és ebből következő *fokozott felelősségét* hangoztatja, első pillantásra tulajdonképpen nem is kerül ellentétbe a teológiaival. Hiszen ez utóbbi ugyancsak nem veszi le az egyén válláról az erkölcsi felelősséget. Csakhogy ezt a felelősséget nem az egyén szabadságának, hanem szabad akaratának fogalmához kapcsolja, és az akarat korlátozása révén az egyén saját felelősségének jelentős részét is, mondhatni, felszabadítja, átruházza a Mindenhatóra. Tételes megfogalmazásban az egyén szabadsága Istenhez, morális közelítésben az Istenbe vetett *hit erejéhez* kapcsolódik: „Az ember már a teremtéstörténet szerint is addig él igazán szabadságban, amíg Istennel, a tökéletes szabadsággal áll kapcsolatban. *Szabad akarata nem arra volt, hogy a jó és rossz között válasszon, hanem arra, hogy Isten mellett maradván szabadságban éljen.*”⁶ És ezzel az etikai tétellel ugyanoda jutunk vissza, ahol a jézusi nagy elbeszélés paradoxonjainak vizsgálatát felfüggesztettük: ha Isten teremtett világában minden avégett történik, hogy a próféciák beteljesüljenek, hogy a Mindenható akarata az emberek cselekedeteiben érvényesüljön, ha tehát az Isten eszméjéhez hű ember akarata ilyen mértékben függ az Abszolútumtól, akkor az egyén mindenfajta bűne előbb-utóbb bocsánatra jogosult, felmentést nyerhet (hiszen végtelenül csekély az „önrésze”). Egyetlen esélye a bűnök elkerülésére: életének, cselekedeteinek teljes alávetése a normáknak. Miféle normáknak? Hát az erkölcsi törvényeknek. Ki fogalmazta meg ezeket az erkölcsi törvényeket? Az intézményes vallás mindenkori vezetői vagy/és az írástudók.

Ha tehát az etika két (látszólag összeférhetetlen) szférája közt laza, hamis kapocs a *felelősség* meg a vele összefüggésbe hozott *szabadság* (ugyancsak eltérően értelmezett) fogalma, akkor mi jelenti az igazi különbséget? Tapasztalatom szerint maga a HIT. A fentebb idézett filozófiai etika három kötetével és sok okos gondolatával együtt nemcsak csalódást kelt az olvasóban, de súlyos hiányérzetet is, valamely végső, megragadható biztos pont hiányáét. Végpontnak a célt tekintem, a tétoszt, ami értelmet ad az ember életének, amihez a létezés csodájának sok eseményét, így a moralitás szempontjait is viszonyítani lehet. A „liberális” filozófiai etika (egyébként a teológiaihoz hasonlóan) kritika tárgyává teszi a pusztán anyagi javak gyűjtését, az élvezetek szellemtől elszakadó halmozását, a mindennapjainkat teljesen uraló reklám-álomvilág lélektisztítását, a médiumokból ömlő kulturális szemét intellektuális ártalmait stb., stb., csakhogy nem állít helyébe más, maradandóbb értéket. Mert a hitet, minden hatalmi jellegű tekintély elutasítása és a ráció ítélete alapján, nem tekintik az élet nélkülözhetetlen részének.

És mivel az embernek, ha megkísérel értelmes életet élni, célra van szüksége, a végső cél ezért, legmagasabb minőségében, csakis az emberi tudást felülmúló princípium, a legősibb tradíciók szerint a hit, az Isten-hit lehet. A teológiai etika ezt az emberbe genetikailag kódolt vágyat, az istenhitet állítja az emberi viselkedés mércéjéül. Hozzá képest minden filozófiai eszme-futtatás üres logikai csűr-csavarnak tűnhet. A „liberális” filozófia majdnem parttalan szabadságfogalmához képest még a kommunista ideológia is valamiféle hitnek tűnt. Olyan munkások, kispolgárok, „progresszív” értelmiségiek új hitének, akik racionális okokból, a felvilágosodás utódaiként nem hittek Istenben. A történelem nagy kísérletező kedvében így kerülhet egymás mellé (mint tapasztaltuk) Ady költészetében Dózsa György égő koronájának, a vörös csillagnak, a sárga csillagnak, a „magyar rögnek” és a „nyakas, magyar kálvinistát” átölelő Istennek szimbolikus látomása – stiliztikai vagy etikai disharmónia nélkül. Zökkenőmentesen illeszti egymás mellé a különféle ideológiák által összeférhetetlenül ellentétesnek tekintett jelképeket az a megfoghatatlan valami, amit a teológia és a pszichológia Léleknek nevez (csak hát eléggé eltérő jelentésben). Ha nem volna mérhetetlenül tágas, misz-

tériumokkal teli emberi fogalom, ma is nevetséges értelemzavarként olvasnók az ilyen sorokat: „A lel-
kem ódon, babonás vár”, „Kipányválták a lelketem, / Mert ficánkolt csikói tűzben”. Azt hiszem, ez hi-
ányzik a filozófiai etikából: az irodalom imaginárius terei, a költészet misztériuma, az a valami, ami
nem tesz különbséget a vallásként viselkedő kommunizmus egyenlőséget hirdető eszméi és a val-
lásos hit kommunisztikus egyenlőségeszméje között, ha az igazi meggyőződésből fakad: „Az én ve-
zérem bensőmből vezérel.” A hit, amennyiben belülről fakad és nem szerepjáték, ha nevében nem
követtek el emberellenes bűnöket, akkor sem róható fel a hitvallónak, ha az utóbb, a hívő személyén
kívül álló okok miatt tévedésnek bizonyul. Három, azonos korszakban alkotó erdélyi író munkássá-
gával kísérlem meg szemléltetni ezt a jelenséget.

JEGYZETEK

¹ HELLER Ágnes, *A szándéktól a következményig. Előadások az általános etikáról*, Magvető, 1970.

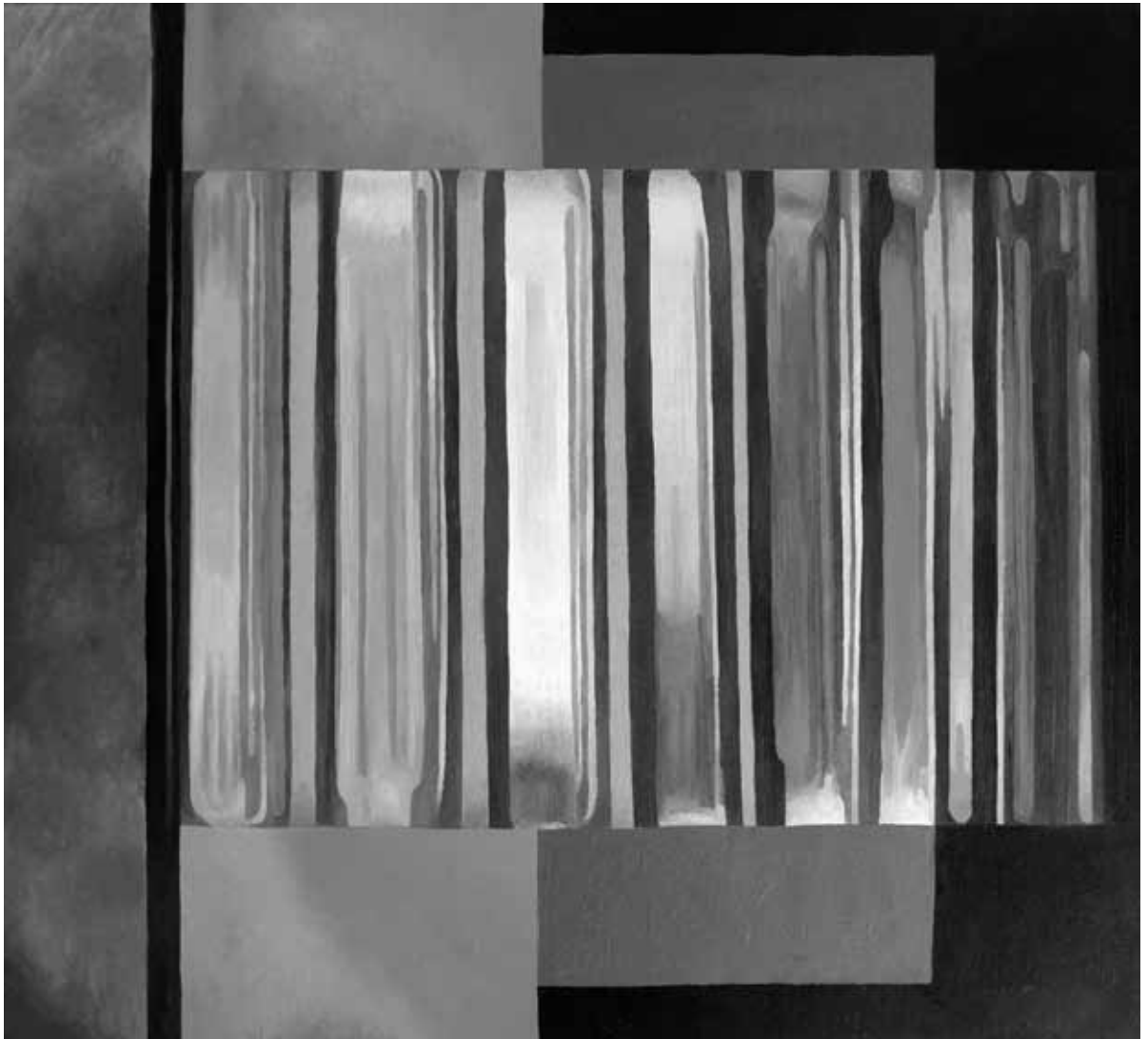
² LUKÁCS György, *Művészet és társadalom*, Gondolat, 1969.

³ Na már most az én nagy dilemmám, hogy amikor ezt a szöveget írogatom, az égvilágon senkinek semmiféle
hasznót nem szerezve, legfeljebb a saját szükségleteimet kielégítve, akkor most munkát végzek vagy gyönyör-
ködöm? Akkor hát inkább valamiféle örömszerzési aktusról lehet szó, mint a klasszikus viccben, az írás ha-
szontalan gyönyöréről, mert fizetni érte biztos most sem fognak.

⁴ HELLER Ágnes, *Európai identitás, modernitás és történelmi emlékezet*, Lettre, 1967/ősz.

⁵ HELLER Ágnes, *Morálfilozófia*, Cserépfalvi, 1996.

⁶ Itt és a továbbiakban javarészt Szűcs Ferenc *Teológiai etikájára* (1993) hivatkozom.

TÜSKÉS ANNA

Válasz-e a siránkozás?

Beszélgetés Tarján Tamással Illyés Gyuláról

▼ Miért választotta az irodalomtörténész pályát? A nagybátyja révén?

✓ Nem. Az 1920-ban született apám és az 1921-ben született, Bor Ambrus írói nevet használó nagybátyám kapcsolatát meghatározta, hogy amikor az örmény nevünket – Hovhannesian – magyarosítani kellett célszerű és praktikus okokból, ők tudatosan elhatározták, hogy másra magyarosítsanak. Így lett nagybátyám, Bor Ambrus polgári neve Lukács János, az apámé meg Tarján Károly. A családból csak én tartottam többé-kevésbé a kapcsolatot nagybátyámmal. Egyébként eredendően ő sem irodalmár volt, hanem mint apám is, ügyvéd. Az irodalmárságnak vannak nálunk olyan távoli legendái, hogy Madách rokonai vagyunk, de efelé semmi sem terelgetett.

Azt kell mondanom, hogy mint számos évfolyamtársamról később kiderült, azért lettünk bölcsészek, mert gyengék voltunk matematikából, vagy legalábbis nem elég jók. Én ugyan ötösre érettségiztem, de nem voltam elég jó. Számomra a nagy hívóerő a film volt. Azt gondoltam, ha a bölcsészkarra fogok járni, mellette részt vehetek az Egyetemi Színpad, illetve az Universitas Együttes színházi és főleg filmes tevékenységében, nagy távlatokra jogosító, reményt keltő módon. Így azután első nekifutásra nem, másodikra viszont meglepetésemre 1968-ban felvételi nélkül – ma sem tudom, hogy miért – fölvettek az egyetemre, talán már akkor a '68-asság, a '68-as Európa kicsit tágitó szellemisége és kényszere miatt. Ott még mindig nem készültem irodalomtörténésznek, hiszen az orosz szakomat, ami a magyarral volt párban, lecseréltem néprajzra, hogy egy kicsit más típusú diszciplínát tanuljak, illetve hogy az országismeretben javuljak, egyáltalán: tanuljak egy szociológia közeli tantárgyat.

▼ Mikor találkozott Illyés műveivel?

✓ Illyés írásait ismertem és kedveltem, ez annak volt köszönhető, hogy nagybátyám igen vonzódott Illyés életművéhez. Tőle kaptam a *Poharaim* című, 1967-es verseskötetet, amely ma már sajnos nincs a birtokomban. Nagyon sokáig ezt a gyűjteményes kötetet ától cettig olvasgatva elég közel kerültem ahhoz az Illyéshez, akiről mi a Piarista Gimnáziumban viszonylag keveset hallottunk. Jelenits István ugyanis nem a magyar-, hanem a hittantanárom volt. Ebből következik, hogy az ő irodalmi szakkörain meg a vele való iskolán, órán kívüli találkozásokon inkább Pilinszky, az újholdasok, Mézőly, az akkor fiatal Tandori felé terelgette az izlésünket, noha Illyésről is mindig nagyon jó szavakat ejtett. Tehát úgy kerültem az egyetemre, hogy Illyésről viszonylag nem keveset tudtam.

A budapesti bölcsészkar dicséretére legyen mondva, elég sokat tanultunk Illyésről. Ez köszönhető volt olyan professzorok személyes ambícióinak, néha kérdésének, mint Tolnai Gábor, aki nagyon büszke volt az Illyéssel folytatott beszélgetéseire és vitáira. Vagy a néprajz szakon köszönhető volt Ortutay Gyula egy-egy előadásának. Csak az Ortutay-napló megjelenésekor tudtam meg részleteiben, hogy Illyés és Ortutay között hol igenlő, hol pedig feszült viszony volt.

Az ötödik tanév nekem mind az egyetemen, mind a gyakorló tanításban egészen nagyszabású élményekkel, tapasztalatokkal és lehetőségekkel járt együtt, amelynek a végén egy Tudományos Diákköri Konferenciára készülve olyan fatális naivitással, de talán nem színvonalatlanul szólaltam meg egy dolgozatban, hogy a későbbi tanszékvezetőm, Király István igencsak letolt. Tudniillik pont arról a Moldova György-műről beszéltem, amelyikben ő mint kulcsregényhős nagyon negatív szerepet tölt be, és én nem győztem dicsérni Moldovát, hogy milyen remekül ábrázolja ezt a hitvány alakot. Király félrehívott utána mint zsúrielnök, s azt mondta: „Magának annyi esze nincs, hogy nem látja: ez rólam szól. Persze aki ilyen naiv, az adja be a pályázatát tudományos segédmunkatársnak.

Az interjú 2012. június 13-án készült.

Egyébként a dolgozat jó volt, csak Moldova egy gazember.” Én nem tudtam tájékozódni akkor, hogy itt most melyik mozzanatnak van igaza, de beadtam a kérvényemet.

Addigra már a középiskolai tanári ténykedés is sokkal inkább a kedvemre volt – váratlan, hosszúra nyúlt és elég intenzív tapasztalatok révén. Érettségire vittem el gyakorló tanárként egy negyedik osztályt, pedig mindössze tizenkét órát kellett volna tanítanom. Nem akármilyen osztályt, mert ebben Széky Jánostól kezdve, aki ma ismert publicista és műfordító, még sokan mások, kitűnő későbbi tudósok, értelmiségiek voltak gyerekeként, fiatalokként jelen. Innentől kezdve egyértelmű volt, hogy az egyetemet teljes szívvel fogom csinálni. Ott aztán már nem volt mese, akkor már voltaképpen mint irodalomtörténész szerepeltem. Addig mint kritikus, mert azért négy éve már publikáltam.

► **Eleinte a Napjainkban közölt nagyon sokat, többek között két cikket Illyés Gyula drámáiról.¹ Hogyan fordult a drámai műnem felé?**

► Az egyetemi éveimben főnmaradt, de egyre inkább halványult a filmes érdeklődés, mert a szükséges technikai készségeknek nem, csak a történeti és esztétikai ismereteknek voltam birtokában. Még fényképezni se nagyon tudtam. Ez egy illúzió volt, hogy majd filmmel foglalkozik valaki, aki később harmincöt-harmincnyolc éves korában fényképez először. Tehát ez kiesett. A színház, az Egyetemi Színpad és általában a színház megmaradt. Az Eötvös Collégiumban, harmadéves korunkban Kabdebó Lóránt vendégtanár szemináriumán vettünk részt – ő akkor a Napjaink kritikai rovatát szerkesztette – Ördögh Szilveszterrel, Tverdota Györggyel, Reményi József Tamással, Merva Máriával. Kabdebó megkövetelte, hogy kezdjünk publikálni az egyébként elég feszült helyzetben levő miskolci, azóta már megszűnt Napjainkban. Folyóirat volt ez, de újság alakú, hatalmas lepedőkön nyomták, legalábbis akkor. Főszerkesztője, Gulyás Mihály mindig azt mondta: „egyetlen értékünk, hogy befőzőskor a stelázsit le lehet velünk teríteni”. Később valamelyest konszolidálódott, a mai Kortárshoz hasonlító alakot öltött a Napjaink. A feszültségek abból adódtak, hogy Miskolcon nem nagyon akarták, hogy Pestről írjanak a lapba, Kabdebó meg, ingázva a két város között, onnan is, innen is gyűjtötte a publikáló embereket. Így akkor én ott azt a feladatot kaptam, hogy úgynevezett budapesti színházi leveleket, kritikákat írjak. Ezen a vonalon került be többek között szükségképpen a Kabdebó által nagyon szeretett, becsült és az ő Szabó Lőrinc-kutatásai folytán megkerülhetetlen, néha vetélytársként, de leginkább, ugye, Szabó Lőrinc leghívebb famulusaként, végtelen tisztelőjeként is értelmezhető Illyés életműve Kabdebó szférájába. A legkorábbi cikkeimet ugyan nem róla, hanem Bereményiről, Páskándiról, Csurkáról írtam. Mindenesetre az, hogy Illyésről írtam, az is Kabdebó ösztönzésére történt.

► **Ismerte személyesen Illyést?**

► Illyés Gyulát személyesen alig ismertem. Egy dedikált kötetem van tőle, ez az *Embereljük meg magunk* című drámakötet az életműsorozatban, amelyben szerepel Illyés dedikációja: „Tarján Tamásnak szeretettel, köszönettel Illyés Gyula 1979. X.” Vagyis október, és a napot Illyés nem jelöli meg. Harminchárom év távlatából elfelejtettem, hogy az akkoriban elég sűrűn készített televíziós kisebb-nagyobb műsoraimban éppen mikor mit csináltam. Illyés *Naplójegyzetek 1979–80* című kötete volt segítségemre felidézni a történeteket. A *Színházi magazin* című adásba készítettem műsort Illyéssel, amelynek Virág Katalin volt a szerkesztője, ez egy sorozatszerű munka volt. Illyés 1979. október 4-nél megemlékezik arról, hogy aznap a Nemzeti Színházban a *Dániel az övéi között* című, készülő premierjére a Nemzeti Színház akkori helyzete miatt a Fővárosi Művelődési Házban mint kamarszínházban került sor. Annak alkalmából egy televíziós beszélgetés készült, és Illyés itt leírja, hogy a tévések mindig sokkal többet vesznek föl, összevissza vágják, legalább itt maradjon nyoma. Leírja, hogy miből készült reggel, milyen jegyzeteket készített, és itt van egy oldalnyi szöveg. A darabot 19-én mutatták be, vagyis nem nagyon valószínű, hogy a Vadász Ilona által rendezett előadás próbafolyamatait a befejezés előtt két héttel már mi kérdőre vontuk volna. Tehát valamikor október 4-e és 18-a között csináltam egy rövid beszélgetést Illyés Gyulával a televíziós műsor számára. Ennek a beszélgetésnek az elkészülte részemről mindössze annyit jelentett, hogy nagy cidrizve, már nem fiatal irodalmárként, de mégis megszeppenve a nagy ember közelségétől föltettem Illyésnek három kérdést az akkor egyébként már általam Pécsről is ismert *Dániel*-darabban kapcsolatban,² amelyet nagyon jónak éppen nem tartottam, de a kérdezés szituációjában elkezdtem jobbnak látni. Reménykedtem a premier előtt, hogy ez egy termékeny beszélgetés lesz. A bemutató azután szolid sikerrel járt, viszonylag kevés előadást ért meg a Fővárosi Művelődési Házban. A felvétel során Illyés frappáns

mondatokban – emlékezetem szerint nagyjából olyan mondatokban, mint amelyeket a naplója meg is őriz –, tehát az általa aznap reggel vagy előző este leírt körülbelül egyoldalnai szöveg nyomvonalain szépen, felvételkészzen, a televízió számára tökéletesen alkalmasan végigmondta a körülbelül ötperces nyilatkozatát. Lámpák kialszanak, Illyést körülveszi a stáb, lelkesedés, én is megköszönöm, beírja a dedikációt az általam vitt könyvbe, amikor is előlépett Flóra, és azt mondta, hogy „Gyula, ezt maga nekem reggel otthon sokkal jobban mondta el”. Ebben a pillanatban Illyés Gyula arcán a kötelességtudat szolid mosolya és azonnali buzgalma terült el. Lámpákat vissza, kábeleket visszadugni, és Illyés anélkül, hogy egyébként Flóra néni instruálta volna, újra elmondta két klasszissal rosszabbul azt, amit addig már végigmondott.

Nem tudom megmondani, melyik maradt meg a televíziós felvételen. Ezt az eseményt valami apróbb kis írásomban, ha jól emlékszem, meg is írtam.³ Számomra nagyon érdekes volt ez a jelenet. Aki egy kicsit ismeri Illyést, főleg a *Naplót*, az nagyon jól tudja, hogy Illyés nemcsak egy sok évtizeden át tartó nagy szeretet, szerelem, együttlét, összetartozás keretében istenítette és becsülte nagyra Flórát, hanem bizonyos értelemben alkotótársnak is tekintette. Tehát itt azért nemcsak a papucsférjen, a papucsírón mosolygunk, amikor tudomásul vesszük eléggé elképedve, hogy ő visszaült, természetesen súlyos tízezrekkel növelve a tévé költségeit. Hanem úgy láttuk, hogy igen, ez a két ember összetartozik. A nálunk nyilván élesebb szemű és fülű Kozmutza Flóra azt látta, hogy ez gyengébb volt ahhoz képest, ahogy a reggeli vagy délelőtti teázás közben Illyés elmondta.

▼ Találkozott később is Illyéssel?

✓ Ezen kívül a későbbiekben gyakorlatilag sosem találkoztam vele. Nem vagyok ugyan dedikációgyűjtő, de mégis valahogy egy társdedikálást ezután is biztos szívesen vettem volna. Egyébként ezen kívül van a birtokomban még egy, nem olyan régen ajándékba kapott, csak a kézjeggyével ellátott kötet, az *Ebéd a kastélyban* első kiadása, amelybe valahol, valamikor, bizonyára automatikus módon bejegyezte a nevét, és ötven évvel később a könyv most az öcsém révén hozzám került. Azt az évtizedet, amikor Illyés darabjai Czímer József jóvoltából Pécsen kerültek bemutatásra, én részint a Pécsi Nemzeti Színházban való vendégeskedéssel, fiatal kritikusként és magánéleti okokból is ottan sertepertélve töltöttem. Tehát láttam a darabok egy részének a készültét. Egy részükről kritikát is írtam,⁴ és 1982-ben szinte biztosra tudtam, hogy közöm lesz a Pécsi Nemzeti Színházhoz. 1983-ban – nem tudom, hogy az előtte való évaddal kezdve, vagy az utána valóval folytatva – egy évig dramaturg voltam ott. Akkor is Czímer József volt a főnököm, és ő nagyon sokszor vasárnap délben fejtágítókat tartott nekünk, fiatalabb dramaturgoknak, és ezek elsősorban Illyésről szóltak. Később betekintésem volt a színház Illyés Gyulát érintő műsorpolitikájába is.

▼ Hogyan zajlott az előadás előkészítése Pécsen?

✓ Sokáig vita volt, hogy ki rendezze a darabokat. Nógrádi Róbert igazgató állt a színház élén, akit azonban a közmegegyezés gyengébb képességű színházcsinálónak tartott. Czímer József volt a színház akkori teljhatalmú ura hosszú időn keresztül, tapasztalt dramaturg, aki azután, messze túlélve a kilencvenedik életévét, sokáig volt jelen a magyar színházi szellemiségben. Czímer jó érzéke meg a színházon belüli hatalmi erőviszonyok azt diktálták, hogy általában Sík Ferenc, a Nemzeti Színház későbbi főrendezője, Kossuth-díjas művész legyen az Illyés-darabok rendezője. Ezek a próbák nagyon izgatottan folytak. Sík Ferenc módszerébe itt most nem kívánnék bepillantani. Őt általában egy felületes és linkóci fráternek, jó képességű embernek, de olyannak tartották, akivel az is előfordul, hogy párhuzamosan két messze eső városban dolgozott két premieren. Egyik péntek, másik szombat. Sík, akivel azután a Nemzeti Színházban is szakmai kapcsolatban voltam, amikor ott voltam dramaturg, egyszer azt mondta nekem: értsük meg, nem a műveltség a fontos, hanem hogy konkrétan arról a darabról milyen ihleted, milyen inspirációd van. Kezdheted reggel, nem kell előtte előtanulmány. Egyébként ő azért végzett előtanulmányokat is. Művelt és nem lelkiismeretlen, kiváló rendező volt természetesen.

Síknak ebben a zaklatott, általában mindig, minden tekintetben fölizgatott rendezői állapotában nagyon dinamikus, de nem elemző típusú próbák folytak. Ezek a próbák és főpróbák általában nem voltak Illyés meglegedésére. Én ugyan nem voltam jelen ezeken a főpróbákon, sőt premiereken se, azonban ha a *Napló*-jegyzeteket megnézzük, valahogy mindig egy kis csalódottságot olvasok ki a hangjából. Megszeretett néhány színészt, például Faludy Lászlót, a régi magyar színjátszásból visszamaradt, nagyszerű – dicsérőleg mondom – komédiást vagy ripacsot, aki egyik darabjának, monodrámájának főszerepét játszotta, meg másokban is játszott.⁵ Megszerette a pécsieket, tisztelte

a színészeket, de valahogy mindig az volt az érzése, hogy azért ír többek között Czímer nógatása mellett egy új darabot, mert az előző nem lett olyan jó. Ezek közül a darabok közül, amelyeket ciklikusan a magyar színháztörténet szeret Illyés nagy pécsi korszakaként említeni, valójában nincsenek igazán jó darabok, ezek nem maradnak fenn. Egyedül a *Tiszták* az, amelyikkel a magyar színházi hagyományban szerintem sokkal többet kellene kezdeni. Összességükben kellene vizsgálni a darabokat mint egy drámaíró példás törekvését a színházzal való együttműködésében egy perióduson belül. Ilyen értelemben ez akár egy kisonográfia tárgya is lehetne. Érdemes lenne megírni, csak nem túlbecsülően, mert valahogy ezek a darabok a részsikereik és a színészeket fölvilványozó volta ellenére besültek a Pécsi Nemzeti Színház repertoárjába. Többek között ezért is kellett mindig új darab. Nem csak azért, hogy folyamatosan legyen.

Érdekes módon Hernádi Gyulának egy fokkal nagyobb szerencséje volt Nógrádival és elsősorban Síkkal. Ebben az egész rendezői körben még Dobai Vilmos neve is megemlítendő, ők hárman osztoztak ezen a két kortárs szerzőn, de egyértelmű volt Sík óriási fölénye. Illyés túl nagy tekintélye lévén őhöz nem nagyon mertek alkotó módon közelíteni. Az akkor középgenerációs és köztudottan laza természetű Hernádi viszont mindig azt mondta: „ide figyeljenek, egy darabból kilencvenöt százalék a rendezőé meg a színházé, öt százalék az enyém. Csináljanak, amit akarnak. A honoráriumot fölvettem, a tantim jönni fog, a többi engem nem érdekel.” Vicc volt, de a Hernádi-darabokhoz mégis sokkal természetesebben nyúltak. Illyésnél ez úgy ment, hogy: „Gyula bátyám, meg tudnád mondani, hogy itt pontosan mire gondoltál?” Gyula bátyám fáradt volt, és esze ágában se volt megmondani. „Olvassátok ki.” Egyébként Illyés elég önkritikusan, de ugyanakkor azért szívmenengető érzésekkel viszonyult ehhez a drámasorhoz. Látnivaló a naplójegyzeteiben, hogy időnként terhére volt Czímer József legendás bőbeszédűsége, ottragadó természete. Ha valahova csak két percre beugrik, akkor hat órát marad, de hihetetlen bölcs fejtegetéseket tesz. Amikor Illyésnél látogatóban van, kipróbálja a következő darabot. Néha Illyés egy kicsit gúnyolódik rajta, de valójában a drámák strukturális felét szinte Czímer írta-alkotta meg Illyés helyett. Illyésnek az volt a dolga, hogy adja – és nagyon bőségében volt ezeknek – az ideát, a következő drámaideát. Akkoriban leginkább és szervesen a kis népek, kis nyelvek sorsának, morális helyzetének, etnikai kiszolgáltatottságának kérdésköre izgatta őt, és a legtöbb drámát erre építette föl. Czimertől egy olyan mintát, javaslatot kapott, amin el tudott indulni. Ezután Illyés saját kútfejből és stiláris zsenialitásából megírta egy jobb-rosszabb darabot, ami azután hat-nyolc javítási fokozaton esett át. Végül bekerült a színházi gépezetbe, ahol általában még mindig valamelyest – szokás szerint – módosulásokon esett át Illyés hathatós távközreműködésével levelezés útján, vagy Czímer hetente kétszer hozta-vitte az új szövegeket. Ezek a bemutatók általában mindig sikeresek voltak, de ennek a sikernek egy része utólag nézve protokolláris.

► **Hogyan látja ma a magyar irodalomtörténet helyzetét, az aktuális problémákat?**

► Nézze, a magyar irodalomtörténet nyilván nem tudja függetleníteni magát egyfelől a világ irodalomtörténetírás-tudományának mindennapi fejlődésétől, izgalmaitól. Hála Istennek, a magyar irodalomtudomány ebben az áramban elég erősen benne van. Pocskondiázhatják sokat, hogy akár terminológiában, akár gondolkodásmódban túlünk távoli, más kontinensekről érkező, eszmeidegen gondolatkörröket fölszippanat, de ezt nagyon jól teszi. Másrészt az irodalomtudomány – mint ahogy az ELTE-n a mi egyetemi intézetünk nevében is benne van – nyitott a kultúratudomány felé. Ma az irodalomtudományt valóban nem önmagában mint irodalmi művek halmazának történeti természetű, de esztétikai és bölcséleti jellegű vizsgálatát kell fölfogni, hanem kifejezetten egy nagyobb diszciplína együttesében, amelyet úgy kell kultúratudománynak tekintenünk, hogy ebben a mi számunkra mindig a nyelv, az irodalmiság, az irodalmi megformáltság, tehát a hagyományos irodalmi alkotásról kialakított, de modernizált képünk a vezérszerep. Ilyen értelemben, tehát teoretikusan azt gondolom: a magyar irodalomtudomány méltó arra, hogy európai szinten kezeljék. Másfelől fontos az irodalom sokoldalú szakmai megközelítése: itt filozófiáról, egyebekről is, akár a feminista tudományokról is nyilván szó lenne. Az irodalomtudomány különben körülbelül 1970 után túlzottan nagy tekintélyre tett szert. Vannak olyan nézetek is, amelyek szerint a modern szépirodalmi alkotások egy része az irodalomtudománynak való megfelelés, illetve az irodalomtudomány elméleteiből szippantott és szépirodalmilag levezethető, kamatoztatható megoldások révén jött létre.

Véleményem szerint a magyar irodalomtudomány jelenleg kivételesen jó, mértékadó, értéképítő helyzetben van. Másrészt ez a helyzet – nem hatalmi természettel ugyan, de talán például

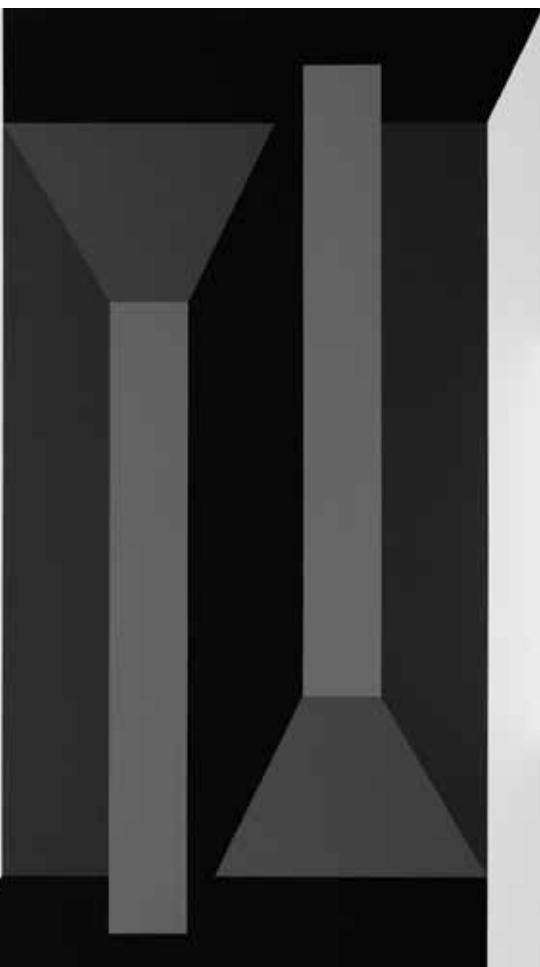
a diákok szemében vagy más tudományszakokkal való együttállásban és a kultúratudomány egészén belül – egy túldimenzionált szituáció. Harmadjára pedig, ami az egész dolgot nem hagyhatja befolyás nélkül, nyilvánvalóan személyi és vállalkozási értelemben vannak olyan mögöttes megosztottságok, amelyek akár a beszélgetésünk tárgyát képező Illyés-életműre is kedvezőtlenül vagy kedvezően hathatnak. De akár a tényleges történetiségben is néhány évtized leforgása alatt fölhozhatnak olyan, korábban gyakorlatilag szinte ismeretlen írókat a legolvasottabbak és legkutatottabbak közé, mint Csáth Géza, aki nem egyszerűen azért lett egy retró típusú ismeret és népszerűség egyik fő alakja, mert a kábítószer-korban, a drog-korban az ő tragikus életútja és tematizált drogfüggése hirtelen érdekessé vált, hanem az írói kvalitásai miatt. Vagy megtörténhet olyan csere – mint amilyen harmincöt év alatt végbement –, hogy Ady, akit korábban a magyar szellem legnagyobbként licitált ki magából,⁶ az irodalomtudományi placcon valahol lent kullog Kosztolányihoz, Babitshoz és még másokhoz képest. Sokan ma is úgy tartják – Temesi Ferenc új *Bartók* regényében is az áll –, hogy Bartók és Ady a két legnagyobb. Összességében tehát ezeknek az értékrendeknek az alakulását lehetőleg óvatosan kell tudomásul venni. Ha visszatekintek, hogy a nagyjából negyvenöt éves pályám során már milyen teóriákról mondták nekem a teóriák kiváló képviselői, hogy ennél jobb nincs. A strukturalizmusról – húszéves voltam – azt mondták a nagy strukturalisták, ennél jobbat nem. És még utána vagy háromról.

Ugyanígy történt ez a nagy életművek esetében is. Nyilván ezekbe nem nagyon kell belemenni, ugyanakkor viszont érdemes figyelmesen, néha taktikusan, sőt stratégikusan állni az embernek a helyén, és mérlegelni azt, hogy, mondjuk, éppen Illyés népszerűsége vagy népszerűtlensége a legutóbbi tizenöt évben miből ered. Szerencsés válasz-e a relatív népszerűtlenségre az a siránkozás, amivel néhány Illyés-kutató jajgat? Vagy az a szerencsésebb, hogy ha kettőzött munkába fogunk, és Illyés érdekében valóban a legjobb dolgokat próbáljuk meg tudatosítani? Nem egy osztatlanul kiváló életművet mutatunk föl. Az is érdekes, hogy a nagyon-nagyon élénk, pillanatnyilag a magyar irodalmiságban talán a legélénkebb, legdinamikusabb kutatási terület, József Attila kutatói mennyire tudják és akarják bevonni az Illyéssel való konfliktusos és barátságos kérdésköröket. Tehát ez egy állandóan mozgó felület, amelyben a kérdésre azt válaszolhatom, hogy összességében minden okom megvan arra, hogy optimista legyek.

Ha a kiadványok lehetőségét, a kutatási programok anyagi fedezetét és egyebeket, és részint a szakmai rivalizálást, néha értelmetlen vitákat nézem, akkor ez már nem egészen így van. De abban például biztos vagyok, hogy egy nem szerencsésen sikerült, de a maga módján színvonalas nemzeti

irodalomtörténet – konkrétan *A magyar irodalom történeteire* gondolok –, akármilyen hiányok vannak benne, nem ad okot arra, hogy egy szakma vagy egy olvasó ország két fele egymásnak essen.⁷ Jön a következő. Annak is meglesznek a hibái. Tehát ezek együtt dolgoznak és nem külön-külön. Az irodalomtudomány, a kultúratudomány képviselői ugyan nagyon markáns, társadalmilag ideologikus elköteleződéseket is mutatnak, de egyikük se esküdött föl se mellette, se ellene semminek. Ezért azokkal a kezdeményezésekkel nem értek egyet – akár a jó emlékü Domokos Mátyás versírógép-elképzelésével –, hogy itt van egy irodalomtudományosan blablázó közösség, amely levált az olvasókról, és arisztokratikusan marhaságokat vág a világ arcába, mint ahogy ugyancsak nem értek egyet azzal a provinciális látásmóddal, hogy nem kell nekünk ez a sok nyugati meg keleti tudományos nézet, megírjuk mi ezt jó magyar berkekben. Tehát józan, kiegyensúlyozott szakmai beszédre és kutatási programra van szükség. Aztán hogy koncepció van-e, és, mondjuk, a magyar felsőoktatás és a magyar akadémiai tudományosság műhelyei hogyan tudnak összefogni, azt én pillanatnyilag nem jósolhatom meg.

► **Min dolgozik most?**

✓ Mint irodalomtörténész semmin. Azonban mivel az egyetemi oktatói pályám vége felé járok, megpróbálom ezt a pályát úgy lezárni, hogy legyen benne egy kicsit szakmai ars poetica, legyen benne egy olyan örökségahagyó gesztus, hogy a diákok ne a túl szigorú vagy túl engedékeny tanárra emlékezzenek. Tehát megpróbálom megalkotni azokat az utolsó egyetemi oktatói aktív éveimet, amelyekben benne járok. Ezért inkább pillanatnyilag tanár vagyok, ami nagy öröömre is van. Másfelől az egzisztenciális szituáció, amelyben dolgozom, arra késztet, hogy kritikus legyek, de ez megint csak örööm.

De a kérdésre azért tudok egy olyan választ adni, amely megint érinteni fogja Illyést. Amikor elkezdtem az egyetemi pályafutásomat, természetesen tanszéken belüli témát is kellett választanom. Nagyon tanácstalan voltam, hogy kit válasszak. Akkor előljáróim, elsősorban Király István, Koczkás Sándor, Czine Mihály szinte együtt, de a főként Király, azt mondták, hogy „itt van egy ilyen nagyszájú, szembeszegülő, szembehelyezkedni szerető, talán néha nem szellemtelen ember, mint amilyen te vagy, Tamás – mondták nekem huszonöt éves koromban –, írdál te Tersánszkyról. Neked egy nonkonform író kell, és Tersánszky földolgozatlan.” Akkor én egyszeriben váratlanul megkaptam Tersánszkyt, és ez a mai napig ajándéknak bizonyult. Nemcsak hogy megkaptam, hanem Király még arról is gondoskodott, hogy az akkor még körülbelül az indulás stádiumában levő Magyar Remekírók sorozatban kilencszáznál több oldalon én szerkeszthessem Tersánszky válogatott műveit.⁸ Tehát az egész Tersánszky-életművön végig kellett mennem. A későbbiekben megírtam egy Tersánszky-kismonográfiát, amelyet parázna hangvétele miatt a kiadó visszautasított. Mái kéziratban van, és ma már át kellene dolgoznom. Tehát Tersánszky, és bejött a képbe Nagy Lajos idegérzékenységével, sportszeretetével, a fizikai aspektusú világszemléletével.⁹ Jó barátok voltak Tersánszkyval. Közös volt bennük, hogy mind a ketten testileg is birtokba vették atlétaként a világot. Nagy Lajosról megjelent kismonográfiám.¹⁰

Ez a két érdeklődés megmaradt bennem. A Nagy Lajosra vonatkozó érdeklődésemet ugyan megfojtotta az a tény, hogy a most is kéziratban levő naplója egyrészt nagyon rosszul olvasható, másrészt nagyon nehéz kutatási engedélyeket szerezni. Fiatalabb koromban nem is lehetett. A napló állítólag tele van antiszemita és szovjetellenes megnyilvánulásokkal. Egy magát kommunistának valló és zsidó származású író esetében ez nem kis bravúr. Ma már lehetne dolgozni rajta, de egyszerűen nincs kereslet, nincs szituáció hozzá. Tersánszkyhoz viszont van. Ezért arra gondoltam, hogy talán ha lesz időm, megírom a *Kakuk Marci* regénysorozatnak és a hozzá kapcsolódó színműveknek és novelláknak egyfajta téma-kismonográfiáját. Ki is ez a *Kakuk Marci*? Miért hagyott nyomot *Kakuk Marci* József Attila lírájában? Vagy miért írta meg Illyés azt a fantasztikus szép *Óda a törvényhozóhoz* című, a hetvenöt éves Tersánszkyt köszöntő és a Tersánszky iránti rokonszenvet mindig újra föllobbantó, az életmű egyik legjobb versét?¹¹ Tehát a *Kakuk Marci*val szeretnék foglalkozni. Ha jut rá három jó évem, megírom.

JEGYZETEK

¹ TARJÁN Tamás, *Fordított előjelek*, Napjaink, 1971/12, 4.; Uő, *Illyés Gyula: Testvérek. Illyés, a drámaíró*, Napjaink, 1972/11, 10.

² Pécs, Nemzeti Színház, 1976. október 22. Dramaturg: Czimer József, zenei vezető: Simon Zoltán, díszlettervező: Csányi Árpád, játékmester: Szegvári Menyhért, jelmeztervező: Schäffer Judit, asszisztens: Budai Ilona, rendező: Sík Ferenc.

³ TARJÁN Tamás, *Illyés Gyula pontossága = „de sosem mondta: most már elég”. Ünnepi kötet Vasy Géza 65. születésnapjára*, szerk. HANTI Krisztina, PÉCSI Györgyi, Ráció, Budapest, 2008, 181–182.

⁴ TARJÁN Tamás, *Illyés Gyula: Dupla vagy semmi, azaz két életet vagy egyet se*, Kritika, 1974/12, 18.; Uő, *A Különc a Nemzeti Színházban*, Színház, 1977/12, 4–7.; Uő, „Testvérek”: a *Kegyenc és a Különc. Illyés Gyula ikerdrámáiról*, Életünk, 1982, 1068–1073.

⁵ Az *Egyiptomi világosság* című monodrámban az írnok szerepében: Faludy László.

⁶ PL. KIRÁLY István, *Ady Endre*, Magvető, Budapest, 1970.

⁷ *A magyar irodalom történetei*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Gondolat, Budapest, 2007.

⁸ *Tersánszky Józsi Jenő válogatott művei*. Vál., szerk., jegyz. TARJÁN Tamás, Szépirodalmi, Budapest, 1978.

⁹ Uő, *Illyés Gyula és Nagy Lajos*, Új Dunatáj, 2002/4, 52–60.

¹⁰ Uő, *Nagy Lajos*, Gondolat, Budapest, 1980.

¹¹ Uő, *Óda a törvényhozóhoz* = REMÉNYI József Tamás–TARJÁN Tamás, *Magyar irodalom 1945–1995 – műelemzések*, Corvina, Budapest, 1996, 17–23.

BÁNYAI TIBOR MÁRK

G. István László: Repülő szőnyeg

Magvető, 2015

G. István László legújabb kötete kapásból, de nem magától értetődően kérdőjelezi meg szokásos olvasói várakozásainkat, ugyanis deklaráltan versek, és nem költemények olvasására hív. Másként szólva mintha a poeta doctus szólalna meg, akár még a poeta natus rovására is. A költői mellett tudniillik legalább ugyanolyan hangsúllyal, ha nem hangsúlyosabban jelenik meg a szaktudósi szerep is. Mert G. István szinte kivétel nélkül minden verset lapalji jegyzettel lát el, amelyek verstani szempontból értelmezik ezeket. A lábjegyzetek olykor érdekes irodalomtörténeti adalékokkal is kiegészülnek. Így például megtudhatjuk, hogy a rímtelen ötös jambus a shakespeare-i drámák egyik alapformája, de a *Csongor és Tünde* Éj-monológja is ebben íródott. Vagy hogy az ütemhangsúlyos Himfy-stróféhoz gyakran járulhat szimultán trochaikus lejtés. A hendecasyllabus Catullus leggyakrabban használt sora, Weöres Sándor pedig gyakran használja a háromlábú anapestust.

Ez az összesen 231 vers – vagy ahogyan az alcím mondja: „háromszor hetvenhét minta” – az előszó tanúsága szerint a Szepes–Szerdahelyi-féle *Verstanból* (Gondolat, 1981) kiindulva veszi sorra a különféle versformákat. A görög-római típusú időmértékes verselés számbavétele mellett az ütemhangsúly és a hangsúlyszámlálás is teret kap. Ahogyan többek közt a matematikai, az arab, perzsa, indiai és észti formák is. A strófászerkezetek közül a könyv részletesen leírja és szemlélteti a különböző szonett-típusokat és balladaformákat, a rondót és a haikut.

Ehhez a nagyszabású és kuriózumnak ígérkező vállalkozáshoz a költő nagyban támaszkodhatott tudós alteregójára, aki a *Dekonstruált ritmitka* (Ráció, 2014) című, 2010-ben megvédett doktori értekezésében Weöres Sándortól a *Magyar etüdök* első sorozatát dolgozta fel. Géher István László e munkája, amely a nyelv zenei szimmetriamintázatát építő hosszú–rövid szótagok szekvenciát számítástechnikai háttérrel vizsgálja, mind az időmértékes és ütemhangsúlyos, mind pedig a szabad- és próza-

vers vonatkozásában jelentős verstani novumokat mutat fel.

Ha tehát a *Repülő szőnyeg* felcsapásával az a célunk, hogy egy verstani példatár segítségével pallérozzuk ritmikai prozódiai ismereteinket, vagy éppen tanítási segédanyagot keresünk, vagy egyszerűen csak élvezni akarjuk, hogy a mai magyar nyelven is érvényesen meg tudunk szólalni kötött formákban, akkor mindenképp érdemes fellapoznunk a kötetet.

Lehetnek azonban másféle olvasói várakozásaink is. Ha például remekműveket és katartikus hatást keresünk, akkor csalódnunk fogunk. Hamar rá kell jönnünk, hogy a könyv úgy ajánl fel kétféle diskurzust, hogy közülük vállaltan nem az egyéni hang a fontosabb, hanem a szakmaiság öröme és az a bravúros profizmus, amely végig fenntart egy egyenletes színvonalat. Amennyiben elfogadjuk azt, amit Tóth Krisztina az előszóban mond, hogy kötött formában szinte bárki tud írni (megtanulhat), akkor egy verseskötet számára az egyik legkézenfekvőbb tétnek az tűnik, hogy – avittas kifejezéssel élve – a megtanulható formával kéz a kézben jár-e a tartalom is. Azaz a vers a szakma készség szintű ismeretét bizonyító ujjgyakorlat, vagy szíven is tud ütni?

Tóth Krisztina cím szerint négy darabot sorol fel mint kiemelkedően szépeket: *Túlvilági tűnődés*, *Korraaj*, *Öreg hangra* és *Nagy fehérség*. Amikor viszont Tóth Krisztinát követve a pontos oldalszámokat keresnénk, hiába lapozunk a verscímeikért a tartalomjegyzékhez. Mert tartalomjegyzék helyett tárgymutatót találunk csak, amely az egyes darabokat sorszámuk szerint rendeli a versformához. Műcím helyett tehát darabszámot találunk. Ez a szerkesztési megoldás is arra utal, hogy nem a hagyományos értelemben vett üzenet (tartalom, mondanivaló), hanem a (vers)forma esik itt nagyobb súllyal a latba. Tagadhatatlan tehát, hogy a 216. darab, azaz a kambodzsai *go vat* formájú *Nagy fehérség* valóban a kötet egyik legsikerültebb költeménye. Jó választás volt kiemelni a borító hátuljára is: „Félig nyíló szemhéjdon / ébrenlét és alvás rokon:

/ nagy fehérség körülötte. // Aki nyárból tart a télbe, / az az őszbe sose tér be, / nagy fehérség körülötte. // Mindegyikben alvás várna. / Van az Isten, van a párna. / Nagy fehérség körülötte.."

A magam részéről kiemelném még a 26. darabot (*Leletmentés*), amely kulcsvers a kötet koncepciójának megértéséhez. Ez a kis csattanós ars poetica, amely egyúttal Weöres-hommage is, önmagát és az egész gyűjteményt magyarázza: „Fel vörösök, proletárok: / Bóbita, Bóbita táncol! / Menynyire más ez a két sor! / És ugyanazt kalapálja. / Mennyire nincs, aki hallja...” A 175. darab (*Templomi ballada*) a maga villonos habitusával egy mesteri pastiche: „Untat a huzatos templomhajó, / a pap ketetes, rizskásás beszéde, / hívő-orgazmus, szentostyafaló / nép mindenhetes megkönnyebbülése...” A 190. darab (*Szellemujj*) formája szerint *ottava rima* stanza: ennél azonban sokkal lényegesebb, hogy egy ihletett (megható) apa-vers: „Alvó-

idő, nem való semmi másra, / csak párnámon ne lenne annyi gond / álmokra várni, agyelnémulásra – / egy emlék képe folyton beleront / az egyenletes semmitgondolásba, / amit a felejtés majd visszabont – / apám képe izzik fel retinámon, / álomnak vélném, bár ne volna álom...” A 205., cím nélküli darab egy *vabi* haiku, amely nem csak a lábjegyzet szerint mutat meg kis dolgokon keresztül egyetemes sugallatot: „hunyt szemem alá – / fekete lesz az arcom – / napfényt szorítok”.

Ez a néhány vers egyáltalán nem üt el az életmű eddigi köteteitől. Szervesen kapcsolódnak ahhoz a keresetlenséghez, amely G. István László megrázó erejű, de precízen enigmatikus, a fogalmi gondolkodásba drámai feszültséget oltó költészetének talán legmarkánsabb jellemzője. E keresetlen hangnak mintadarabja – hogy csak egyetlen példát említsek – az *Olyan fázással* lehetne a *Merülő szonettek* (1998) kötetből.

SÁRI ORSOLYA

Az ellopott tragédia

Rejtő Jenő-émlékkötet

Szerk. Thuróczy Gergely, PIM, 2015

2003-ban, Rejtő Jenő halálának 60. évfordulóján a Petőfi Irodalmi Múzeumban Rejtő Jenő-émlékiállítás nyílt. A tárlat címe: *Az ellopott tragédia*. Az azóta eltelt tizenkét év során féltucatnyi helyen fordult meg az emlékiállítás, és 2015-ben megjelent *Az ellopott tragédia: Rejtő Jenő-émlékkötet* című könyv Thuróczy Gergely szerkesztésében.

Rejtő Jenő a zsidó származású Reich család harmadik fiúgyermekéként született 1905-ben. Élete során próbálkozott operettlibrettók (*Egy görbe éjszaka*), színházi darabok (*Aki mer, az nyer*), filmforgatókönyvek (*Sportszerelem*) írásával, mégis a köztudatba ponyvaregényeivel robbant be. A ponyvaregények minden műfajában alkotott, vagyis írt légiós regényeket (*A tizennégy karátos autó*), western és bűnügyi történeteket (*Vesztetgár a Grand Hotelben*), de útirajzai (*Megyek Párizsba, ahol még egyszer sem haldokoltam*) is megjelentek. Miután az *Egyedül Vagyunk* című szélsőjobboldali lap leköszölte, hogy zsidó származású, Rejtő Jenőt munkaszolgálatra hurcolták. 1943. január 1-jén halt meg Jevdakóvóban. Erről is szól Hámori Tibor 1982-ben megjelent *Piszkos Fred és a többiek...: Történetek Rejtő Jenő életéből*

című könyve, amely 1999-ben felújított változatban, immáron *Rejtő Jenő rejtélyes élete* címmel került nyomdába. A könyvben megjelent állításokat nem lehet fenntartások nélkül kezelni, hiszen a szerző mellőz bármiféle jegyzetelést, és felhasznált szakirodalmat sem találunk benne. Mint ahogy az első kiadás címe is érzékelteti, a könyv leginkább legendákat, történeteket tartalmaz, a tudományosság igénye nélkül. A legendák többségét, például azt, hogy Rejtő Jenő a Japán kávéházban regényei részleteivel fizetett volna, *Az ellopott tragédia* szerzői, jelesül Győri Anna, Perczel Olivér, Szilágyi Zsófia Júlia és Thuróczy Gergely eloszlatták. A legendaoszlatást és az eddig járatlan ösvények bejárását, mint ahogy azt a *Szerkesztői utószó*ban is olvashatjuk, a Petőfi Irodalmi Múzeum és az Országos Széchényi Könyvtár munkatársai is segítették.

Bár Rejtőről – többek között – Hámori Tibor már említett könyvének és Veres András *A ponyva klasszikusa* című tanulmányának (*A magyar irodalom története III.*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály; VERES András, Bp., Gondolat, 2007, 381–389.) köszönhetően egyre többet tudhatunk, *Az ellopott tra-*

gédia című emlékkötet mégis hiánypótló, hiszen az eddigi foghíjas életrajzot újabb adatokkal és adalékokkal együtt tárgyalja. De nemcsak hiánypótló, hanem újító is. Újít abban, hogy a kötet szerzői az eddigi legendákat levéltári kutatások segítségével, valamint a négy, Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött hagyatéki doboz feltárásával tudományosan pontosították vagy eloszlatták. Az eddigi kutatások leginkább Rejtő Jenő életére vonatkoztak, *Az ellopott tragédiában* viszont eddig ismeretlen kéziratváltozatokkal és azok összehasonlításával is foglalkozik Thuróczy Gergely egy rövidebb (*Konzílium a Halálszigeten: Két ismeretlen kisregény(részlet)*), míg Szilágyi Zsófia Júlia egy hosszabb fejezetben (*Kéziratlapok rejtélye: Konzílium-gépiratok*). Thuróczy az emlékkötet létrejöttének egyik okaként említi a *Konzílium az Őserdőben* című novella hagyatékban fennmaradt és megtalált hét szövegvariánsát. Ezek közül három, a leghosszabb, huszonhat oldalas változatot, egy közbülsőt és a legrövidebb, hétoldalas szövegkiadásban is közli. Jelen írásban azonban nemcsak ezért tartom fontosnak hosszabban is tárgyalni ezt a két tanulmányt, hanem mert Thuróczy és Szilágyi nézőpontja a szövegvariánsok születésének sorrendiségével kapcsolatban eltér, illetve a szerzők érintenek olyan területeket, amelyek az emlékkötetben önálló fejezetként szerepelnek.

Thuróczy Gergely álláspontja szerint Rejtő nagy valószínűséggel a *Konzílium az Őserdőben* színpopszját írta meg először, majd ezt bővítette, alkítozta. Feltételezhető, hogy 1942-ben írta meg novelláját, mintegy próbaként, hiszen ebben az évben szerződéstervezetet készítettek elő a Közművelődési Könyv- és Hírlapterjesztő Kft.-vel. Ezt azonban soha nem írták alá, hiszen harminc kisregényre szerződtek volna, jóllehet a terjedelmi megkötések alapján egy-egy „kisregény” valójában egy egész egypengős regényt tett volna ki. Ezeknek a megírása viszont, ismervé Rejtő gondos és alapos munkáját, akár két-két hónapig is eltartott volna. Végül a szövegváltozatok egyike sem jelent meg, ugyanakkor Thuróczy szerint Rejtő készülhetett arra az eshetőségre, hogy a Közművelődési mégsem veszi meg tőle a novellát, ezért önálló pengős regénnyé bővítette volna. Rejtő ebbéli szándékát a gyenge alapanyag mellett az sem segítette, hogy öncélú szövegburjánkoztatásra sohasem volt képes.

Szilágyi Zsófia Júlia *Kéziratlapok rejtélye* című tanulmányában azt a nézetet vallja, miszerint elsőként a hosszabb változat született meg, és ebből jutott el Rejtő a *Konzílium az Őserdőben* hétoldalas változatához. A nevekben történő egységesítések, a tárgyak megnevezésénél használt idézőjeles szerkezetek átalakítása nagy kezdőbetűssé, illetve a ja-

vítások dinamikája is ezt támasztja alá. A leghosszabb változatban akár bekezdésnyi kihúzásokkal is találkozhatunk, stilisztikai belejavításokkal kevesebbszer. A rövidebb változatnál szavak fölülírását, cseréjét, emendálását tapasztalta Szilágyi. A két tanulmány szerzője a keletkezés időpontjára vonatkozóan azonos állásponton van, azt mindketten 1941 utánra feltételezik.

E két tanulmány olvasása is számos legenda eloszlásával ajándékoz meg minket. Szilágyi például a Japán kávéházban cetlivel fizető Rejtő legendáját cáfolja, hiszen Nádassy László, Rejtő barátja és Kovács Magda, Rejtő gépirónője és egyben titkárnője is azt mondta, hogy többszörösen áírt, javított szövegekről van szó, amelyeket Rejtő csak hosszas stilizálási folyamatot követően adott le bárhová. A *Konzílium a Halálszigeten* és a *Kéziratlapok rejtélye* című fejezet is tartogat olyan plusz információkat, mint például a motívumátvétel önönmagától, amelyeket Thuróczy Gergely a *Rejtő, a reciklált ponyvazseni* című fejezetben részletesebben is tárgyal.

Aki Rejtő Jenő-regényeket olvas, belefuthat tematikus, motivikus ismétlődésekbe, de akár egyes regények szereplői is megegyezhetnek. Természetesen nemcsak azokról a szereplőkről van szó, akik két, egyébként is összetartozó regényben bukkannak fel (például Piszkos Fred a *Piszkos Fred, a kapitányban* és a *Piszkos Fred közbelép*-ben), hanem azokról is, akik két, egymástól látszólag teljesen elkülönülő regényben szerepelnek. Erről szól Thuróczy Gergely fejezete. Filológusi alaposítással vizsgálta az 1930-as évek közepétől körülbelül az 1942-ig tartó időszak ponyváit, hiszen a ponyvairodalom ekkor élte fénykorát, és Rejtő Jenő is ebben a korszakban alkotott. Jellemző volt a korszak ponyvaalkotóira, hogy egymástól kölcsönöztek címeket, szereplőket, sőt olykor még történeteket is. Fécamp az 1941-es Rejtő Jenő-féle *Csontribrigád* főszereplője, de az egy év múlva megjelent *Örökölni veszélyes* című, Zima Lajos írta kalandregénynek is főszereplője, bár keresztnevében eltér. A szereplők nem csupán neveikben „élednek újjá” más szerzőknél, hanem tulajdonságaik és jellemvonásaik alapján is: a Nagy Károly írta *A Szahara rabszolgái* egyik főszereplőjének, Mágnás Kazimirnak Rejtő Jenő Senki Alfonza lehetett az előzménye. Rejtő Jenő 1939-ben írta meg *Texas Bill, a fenegyerek* történetét, majd 1941-ben megjelent Halász Péter *Texas Bill visszaüt* című regénye. Történetében hasonlít egymásra Rejtő Jenő *A három testőr Afrikában* (1940) című regénye és a Jouvain álnéven írt, 1942-es *Az elveszett közlegény*. Az altisztek a két történetben hasonló módon tréfálják meg őrmesterüket. Feljebb már

említettem az önnönmagától vett kölcsönzéseket, amelyek szintén megjelennek cím, (fő)szereplő és történet szintjén. Szereplői közül Pencroft három regényében is megjelenik (*Az előretolt helyőrség; Pipacs, a fenegyerek; A Néma Revolverek Városa*), míg szövegükben hasonlítanak a *Víkend a pokolban* (1939) és a *Csontbrigád* (1941) című regényei. A *Rejtő, a reciklált ponyvazseni* című fejezetből arra is választ kaphatunk, hogy ezek a kölcsönzések részben annak köszönhetőek, hogy Rejtő Jenő a korszak egyik legeredetibb és legsikeresebb ponyvaírója volt, de annak is, hogy a kor olvasói vagy nem akarták észrevenni az egyezéseket, vagy egyszerűen figyelmen kívül hagyták azokat. És van még egy harmadik lehetséges ok: a kiadók sokszor mit sem törődtek azzal, hogy azonos címmel, ugyanabban az évben több regény jelent meg különböző történetekkel.

Rejtő Jenő legendásan rossz viszonyt ápolt több kiadójával is. Nem is csoda, hiszen a Nova Kiadó, jelesül Müller Pál, aki Rejtő legtermékenyebb időszakában adta közre műveit, arra hivatkozva, hogy humorból csak egy kevés kell a regényekbe, 42 oldalt húzott *Az előretolt helyőrség* (1939) Troppauer Hümér költőjéből. A *fehér foltból* (1938) 3×25 oldalt húztak ki a magándetektív leveleiből. Nemcsak a kihúzások, de a regényekre erőltetett befejezések is arra ösztönözték Rejtőt, hogy szakítson a kiadóval. A *szőke ciklonra* (1939) szintén a Nova erőltette rá az afrikai véget. A Rejtő által írt szakítólevelek fennmaradtak, azokat a *Rejtő Jenő-szövegkiadások* című fejezetben olvashatjuk 29 darab, szerelmi levelezéseiből közölt levelével, 8 fiatalkori versével, a *Nagykörut [sic]* című egyszámos bulvárlapjával és a *Miss halhatatlan* filmtervével egyetemben. A levelekből kiderül, hogy sem a Nova Kiadót, sem az Aurórárt nem kímélte, nagyon erős kritikai felhanggal, sértődötten írt nekik.

A közreadott, gyakran olvashatatlan levelekből kiderül, milyen viszonyt ápolt Bloch Pipivel vagy épp Martony Gizivel. Szerelmi életére jellemző, hogy magának mindig többet engedett meg, mint a szóban forgó hölgyeknek. Jelesül: többször is kiderül a hölgyek által írt levelekből, hogy Rejtő nem közölte velük, ha már szakítottak egymással, ugyanakkor például megtiltotta választottjának, Horváth Bözsinek, hogy strandra menjen, mondván, az egy fertő. Rejtő szerelmi levelezésével Győri Anna a „*Jön a nő!*”: *A fiatal Rejtő és a nők* című tanulmányában bővebben is foglalkozik, amelyből arra is fény

derül, hogy Rejtő Ignác nevű barátjának szóló, 1929. január 29-én kelt levelében egy színésznőről is írt, aki állítólag gyermeket várt tőle, ugyanakkor Rejtő-örökösről eddig nem volt tudomásunk. A levelezésekre való hivatkozások nem egységesek a kötet tanulmányaiban, de néhol az is megfigyelhető, hogy egy tanulmányon belül sem egységes a hivatkozási rendszer.

Perczel Olivér levéltári kutatások és forrásdokumentumok közlésével pontosította *Az ellopott tragédiában* a Rejtő kártyaszendevélyéről szóló legendát. A *Rejtő Jenő nyomában a levéltárban: Adalékok egy megír(hat)atlan életrajzhoz* című fejezetben olyan bírósági döntések másolatait mutatja be Perczel, amelyből világosan kiderül, hogy nem csupán kártyaszendevélyének köszönhetően volt pénzsűkében, hanem két válása és szüleinek nyújtott anyagi támogatása miatt is. Boros Rózsával kötött házassága nem bizonyult hosszú életűnek, és a válóper egyik pikantériája, hogy a feleséget Rejtő Jenő bátyja, Révai Gyula képviselte. A határozat értelmében Rejtőnek havi 120 pengő nőtartási és egyszeri 2200 pengő hozomány-visszatérítési díjat kellett fizetnie. Későbbi, Gábor

Magdolnával kötött házassága kicsivel hosszabb életű volt, de ez sem tartott túl sokáig. Rejtő ebben az időszakban (1935–1940) talán a válásai és a kötelezően fizetendő nőtartási díjak miatt is éjt nappallá téve dolgozott. A másolatban közölt házassági anyakönyvi kivonatokból megtudjuk, hogy Rejtő mindig is megmaradt Reich Jenőnek a hivatalos iratok tanúsága szerint.

Az emlékkötet szerzői tanulmányukban sok esetben a dokumentumokról készült másolatokkal támasztják alá állításaikat, de nem csak a tanulmányok rendelkeznek gazdag képi anyaggal. A kötet végén található mintegy hetvenoldalnyi képmellékletben a családjáról készült fotókat, regényei borítóit, illetve azok tervezetét és a róla szóló újságcikkeket, valamint egy-egy regényének néhány lapját is láthatjuk.

És hogy mik találhatók még *Az ellopott tragédiában*? Rendkívül gazdag bibliográfiák. Kiss Ferenc a *Rejtő Jenő műveiből készült képregények bibliográfiáját* állította össze, amelyben az 1961–2015 között készült színes és fekete-fehér, magyar és idegen nyelvű képregényeket listázza. *Rejtő Jenő külföldön megjelent magyar és idegen nyelvű könyveinek bibliográfiáját* Thuróczy Gergelynek köszönhetjük. E két fontos bibliográfia mellett az emlékkötetben a

(szak)irodalom jegyzéke és egy névmutató is helyet kapott.

Bár a könyv sok régi és új információt tartalmaz Rejtőről, mégis maga a szerkesztő, Thuróczy Gergely hívja föl a hiányosságokra a figyelmet. Ezek azonban abból adódnak, hogy a kötet munkálatainak vége felé Rejtő Jenő bátyjának, Gyulának a sógora, Kabályi József ismeretlen és érdekes dokumentumokkal állt elő, így ezek már nem kerülhetek a kötet lapjaira. Úgy vélem, hogy az új dokumentumok másokkal kiegészülve egy új könyv alapjait képezhetik, mint ahogy erre a szerkesztő is utal: „Merem remélni, hogy Jenő mester szolgál még meglepetéssel, és nemsokára lappangó kéziratok,

dedikációk, ismeretlen sajtómegjelenések etc. sorával gazdagodhatunk. Az összefoglaló nagy mű, egy Rejtő-monográfia már nagyon elkélne – hát legyen, mert megérdemli...” (*Szerkesztői utószó*).

Az *ellopott tragédia* a lábjegyzetbeli pontatlanságok és az előző bekezdésben tárgyalt „hiányosságok” mellett is hiánypótló és újító, ugyanakkor nem csak az irodalomtudományban jártas kutatók és tudósok forgathatják haszonnal. Ajánlott mindazon Rejtő-rajongóknak elolvasni, akik szeretnék túllépni az eddig ismert legendákon. Bár igencsak hosszú olvasmány a maga 502 oldalával, ugyanakkor a tanulmányok szerzői a tudást meglehetősen könnyen olvasható stílusban adják elének.

BENCE ERIKA (1967) Újvidék

BENCE ERIKA

Toldi Éva: Önértésváltozatok, identitástapasztalatok

zEtna, 2015

Identitásjelölő tárgyak a vajdasági magyar irodalomban című tanulmányának konklúzióit sorolja Toldi Éva *A referenciális olvasás lehetősége* közcím alá. Nem véletlen, sőt jelentésszerű mozzanat, hogy jómagam – noha többes számra váltva – szinte ugyanezt a címet adtam 2015-ben megjelent könyvem egyik fejezetének. S ez nemcsak abból következik, hogy 2009-ben *Irodalom és referencialitás* címmel rendeztek tudományos tanácskozást Budapesten (MTA Irodalomtudományi Intézet), amelyen mindketten jelen voltunk, s hogy természetesen olvassuk és értelmezzük egymás tanulmányait, hanem abból is, sőt elsősorban abból, hogy a legújabb magyar irodalom 21. századi első évtizede olyan „töréspontok” (régebben talán azt mondtuk volna: korszak- és paradigmaváltások) mentén alakult, amelyek a történelmi narratíva és a referencialitás szerepe, jelentése újragondolásának igényét hívták életre az irodalomtudományban. A magyar irodalmi recepció történetében az 1990-es évek végén lecsapódó, de az európai irodalomtudományban már egy-két évtizeddel korábban tért nyert (pl. Hayden White, Frank R. Ankersmit, Paul Ricoeur, Umberto Eco) diskurzusok elsősorban a történetírás mint diszciplína és a történelmi regény mint fikción alapuló műfaj közötti határokat mosta el. Egyértelmű tehát, hogy Toldi Éva *Önértésváltozatok, identitástapasztalatok* című

könyve első fejezetének az utóbbi két évtized prózatermését vizsgáló tanulmányai is ezekre az elméletekre reflektálnak, s az általuk újragondolt és átértelmezett jelenségeket járják körül, vizsgálják a magyar és a vajdasági magyar irodalomban. Tévedés volna azonban azt gondolni, hogy a könyv második, a magyar költészet világában mozgó és ott kérdéseket indukáló fejezetének (*Újrírottak és újrírók*) tanulmányai nem kapcsolódnak – még ha poétikai értelemben is – a történelmi hagyományozódás, illetve a múlt tapasztalati jelenségeihez; a palimpszeszt eljárásaival foglalkozó tanulmányok is elsősorban a múltreprezentáció lehetőségeit értelmezik.

A kötetkezdő *Intertextualitás és történelmi tapasztalat (Egy vajdasági indiánregény tanulságai)* című tanulmány egyfajta történelmi-poétikai alapvetés szerepét is betölti Toldi Éva könyvében, hiszen az említett elméleti orientációkat és komparatív szemléletet érvényesítve tekint vissza az 1990-es évek elején íródottak közül Varga Zoltán *Indiánregény* (1992) című regényére, s értelmezi újra a megjelenésének idején viszonylag élénk kritikai reflektáltságot nyert alkotást. Az eltelt évtizedek távlatá, illetve az időközben lezajlott alakulástörténeti mozgások ugyanis kiemelt fontosságúvá tették a regény néhány vonását; leginkább a történelmi múlt

utánpéztésének és reprezentációjának eljárásait, az ezeket legitimáló háttérnarratívák mibenlétét. A 19. századi amerikai múltat a jelentés szolgálatába állító (reprezentáló) *Indiánregényt* („jelen érdekű kérdéseit” – ahogy ma az irodalomtörténetben mondani szokás) ugyanis nem a klasszikus értelemben vett történetírói diszciplínák, hanem egy – a Hayden White-i szemlélet értelmében inkább a fikciós narratívák közé sorolható – másik „történeti elbeszélés”, Dee Brown *A Vadnyugat története indián szemmel* (1970) című műve legitimálja.

A megjelenése óta eltelt két és fél évtized alatt a – jobb híján! – történelmi regénynek nevezhető *Indiánregény* nemhogy veszített aktualitásából, de a „szemünk előtt alakuló” műfaj (a történelmi narratíva 20. század végi változata) leglényegesebb tematikai és konstrukciós sajátosságait mutatja fel, miközben feltételezhetjük, hogy sem Dee Brown, sem Varga Zoltán írását nem az akkor létesülő elméleti irányzatok formálták. Az amerikai indiánok katasztrófájában a jelenkori kisebbségi traumák válságmodelljét, illetve a múlt reprezentációjának többféle lehetőségét (az egyszerre több történelem létezését) mutatták fel és érvényesítették úgy, hogy az amerikai történelmet az indiánok szemszögéből tárgyalják és beszélnek el. A narratíva átsajátíthatóságát ismeri fel Toldi Éva is, amikor tanulmányában a kelet-közép-európai irodalmi „indiánreprezentációk” (Balázs Imre József, 2008) kérdését is szemügyre veszi: „[...] az alávettség diskurzusa és rejtett posztkolonialista vonulata nem világkép és világfelfogás gyökeres másságán, hanem a sajátvaló traumatikus hasonlóságon, direkt megfeleltetésen alapul – mondja Kányádi Sándor *Dél keresztye alatt* című költeményéről, de ugyane diskurzusba sorolja Oravecz Imre *Hopik könyve* (1983) című művét is.

Ha a vajdasági magyar irodalomnak az adott időszakban, tehát az 1990-es években lezajlott eseményeit vesszük szemügyre, azt tapasztaljuk, hogy Varga Zoltán *Indiánregénye* egy jól kivethető történeti-poétikai sorba, vonulatba illeszkedik, s az ide sorolható művek (pl. Apró István *Regénybrikett* [Brikettregény tizenkét kockában], Németh István *Házioptár* [Szerelmes krónika], Bogárn Antal *Boldog és szomorú történetünk* [Családregénynapló], Balázs Attila *Én már nem utazom Argentínába* [Prózák nosztalgiára és lóporfüstre], Harkai Vass Éva *Így éltünk* [Revoltpróza], egészen Juhász Erzsébet 2001-ben posztumusz megjelent *Hattárregényig*) egytől egyig a „jelen érdekű kérdés” straté-

giája révén fordulnak a térségi múlt elbeszélhetősége felé, s szinte valamennyi a címében és az alcímében is reflektál a műfajalkotás, illetve -keresés problematikájára.

A múltreprezentáció mellett (és ettől nem függetlenül) Toldi Éva tanulmányainak másik kulcsszava a kötet címben is kiemelt identitás(tapasztalat), amelynek legitim konstruálódása egyúttal a múlt és a hagyomány relevanciáira építhető önértés feltevéle is. Nem véletlen tehát, hogy a kötet második tanulmánya a vajdasági magyar irodalom „identitásjelölő tárgyai”-val, ezek tematizálódásával foglalkozik, pl. Németh István említett krónikája, a *Házioptár Leltár* című kötetzáró darabjában, amelyben az elbeszélő befejezett múlt időt érzékelve tekint egy elhagyott kovácsműhely tárgyainak látványára, miáltal az így lefestett kép egyúttal a térségi életforma jelentésévé, metaforikus elbeszélésévé válik. Hasonló gondolatvezetés (a tárgyak mint hatalmi jelképek jelentésadása a szövegben) mentén emeli be e diskurzusba a tanulmányíró Gion Nándor *Izsakhár* című, novellai szerveződésű s ugyancsak a jelölt időszakban (1994-ben) keletkezett regényét.

A magyar prózairodalomnak a múlt század kilencvenes éveiben kibontakozó – mindenekelőtt a múltreprezentáció lehetőségei mentén kialakult – átalakulásai és váltásai természetesen nem álltak meg a századforduló adminisztratív jellegű határánál, miként azt egy régi típusú irodalomtörténeti hozzáállás feltételezte ezekről a mechanikus határokról. Erre nagyon jó értelmezési és látványfelület a kötet Tóth Krisztina vagy Dalos György prózaírásával foglalkozó tanulmánya. Ezek is, miként a Ferdinandy György *A francia asszony* című regényét vizsgáló tanulmány, a rövidtörténetből és a novellából regénnyé terebélyesedő és szerveződő (erre különösen jó példa az *Izsakhár*, amelynek ismertek novellai előzményei Gion prózaírásában) műfaji átalakulás poétikáját képviselik, és a identitás kérdésé mellett az *Idegenség* létproblémáját társítják és tematizálják.

A palimpszeszt mint költői eljárás s az irodalmi tradícióra való építkezés, az ekképp, azaz poétikailag demonstrált hagyománykeresés jelenti Toldi Éva könyve második fejezetének (*Újraírók és újraírottak*) szervezőelvét és az elemzések domináns motívumát. Foglalkozik Böndör Pál költészetének a magyar lírai hagyománnyal összefüggésben értelmezhető jelenségeivel, mint amilyen a 19. századi magyar versnyelv (pl. Arany Jánosnál) ironikus regisztereinek, illetve a klasszikus modern irodalmi reflexióiknak és uta-

lásoknak az átsajátítása. A jelenkori „megszóltottság” jelentéseit elemzi Nagy László *Ki viszi át a szerelmet?* című versében, majd az Ady-, illetve a József Attila-kultusz jelenségeit vizsgálja vajdasági kontextusban. A fejezet legértékesebb (és -izgalmasabb) tanulmánya is Vajdaság-értelmezés: Kosztolányi Dezső *Hajnali részegség* című költeményének átírásaival, palimpszesztjeivel, s az így létrejött átértelmezések sorával, utalásaival, összefüggéseivel, szövevényes viszonyrendszerével foglalkozik. Legérdekesebb gondolatsorát a vajdasági ma-

gyar irodalom „legterheltebb” metaforájának nevezett *azúr-képzet* és a *Hajnali részegség* képi világát összevető elemzése hozza létre. Vörösmarty Mihály *A vén cigány* című versének tragikuma és annak természete is érdeklődésének és vizsgálatának tárgyát képezik.

Az *Önértésváltozatok, identitástartapaszta* fontos könyve a vajdasági magyar irodalomtörténeti és kritikai gondolkodásnak. Egy szerteágazó megértés és sokrétű olvasói tapasztalat nyomán kialakuló kritikai attitűd eredménye.

FŐFAI RITA (1988) Szekszárd

FŐFAI RITA

Hegedűs Imre János: Székelyország

(Szerelmes földrajz)

Magyar Napló, 2015

„Mikrovilág vizsgálatára vállalkoztam elfogult rajongással, önmagam keresem a tájban: a gyermekkoromat, emlékeimet, hazámat” – Hegedűs Imre János legújabb, *Székelyország (Szerelmes földrajz)* című könyvének önreflexív mondata nemcsak kiválóan összefoglalja a mű tartalmát, hanem rámutat annak pozitívumaira is éppúgy, mint hibáira.

A műfaj Szabó Zoltántól eredeztethető, aki *Szerelmes földrajz* című könyvében mutatta be, hogy a hazához való viszonyban elsődleges szerepe van a földrajzi jellemzőknek. Kérdésfeltevései, újszerű elemzése az azt vizsgálták, miként válik az ország otthonná, a térképen körvonalazott terület szülőfölddé. A természet kötődésben betöltött szerepét, a megszokott környezet esztétikai felfedezésének fokozatait írók, költők alkotásaival segít megérteni. Hegedűs ezt a hagyományt folytatva – és húsz év emigráció fájó tapasztalatával – az utazás (vándorlás) toposzával vezeti körbe az olvasót Székelyföldön. Míg azonban Szabó a lelkesültség ellenére az elfogulatlanság, józanság keretein belül maradt, a *Székelyország* szerzője gyakran átlépi ezt a határt. A nyíltan vállalt elfogultságnak és márnornak pedig számos hátulütője is megmutatkozik.

A könyv esszékötet, amely külön fejezetekben tárgyalja a Székely Partiumot, Anyaszéket, Erdővidéket, Háromszéket, Csíkországot, Marosszéket, Aranyosszéket és a (barcasági, gyimesi, moldvai) csángókat. A Székelyhidegkúton született szerző az

első, Székely Partiumot bemutató részben számos fiatalkori emlékét is feleleveníti. Míg nosztalgiája itt néhol személyes, a többi fejezetben már inkább kollektív, mindegyik esetben egyformán törekszik azonban múlt és jelen összekapcsolására. A választott tájegység ismertetésén túl tehát a hagyományokat őrző közösség, a régi időkre emlékeztető környezet identitásformáló, napjainkra gyakorolt hatását is szem előtt tartja. Esszéi ezért nagy tudásanyagot mozgatva kitérnek a domborzatra, éghajlatra és növényvilágra, történelmi eseményekre, régészeti leletekre, épületekre, híres személyekre, szokásokra, népdalokra, mondákra. Maga a nyelv is, mint a nemzeti identitás egyik legfontosabb hordozója, gazdagon kimunkált: szemléletes hasonlatokkal, találó jelzőkkel, megkapó szóképekkel tarkított. Mindezt az ismertetést, felelevenítést jól követhetően, tagoltan valósítja meg, a felmerülő apró emlékképek, személyes megjegyzések, rácsodálkozások nem teszik katikussá a narrációt, inkább színesítik azt. A csapongást így elkerüli ugyan a szerző, a sok hasonló kategóriához tartozó, pár mondatos ismertetések azonban nem mindig vannak megfelelően összekötve, átvezetve, a szöveg gördülékenysége ezeken a helyeken sérül, és darabossá, szaggattottá válik.

A szenvedélyes, a legkisebb részletekért is lelkesedő hevület ugyanakkor sokat segít a hatalmas információmennyiség, a rengeteg élmény, leírás befogadásában. A mű talán legjobban sikerült esszéje

a *Székely Partium*, amely a leginkább megvalósítja szakszerűség és olvasmányosság összhangját, míg az utána következő részek már nem olyan kiegyenlítették. Hol az egyszerűsége törekvő, anekdotikus hangnem dominál, hol a tények, események tankönyvszerű felsorolása (szinte a rend kedvéért) és a köznyelvben kevésbé ismert kifejezések (*kantinéla, kolinda, invirtita*) kifejtetlensége váltakozik.

„mint a fészket rakni akaró fecskék” hasonlatát például túlszárnyalhatatlannak tartja. Vagy amikor arról ír, hogy a „Barna kislány, ha te tudnád, amit én” kezdetű népdal vetekszik Tatjana levelével, a *Portugál levelekkel* vagy a *Tosca* Levél-áriájával, akkor a kijelentés nagyságához és fontosságához képest elégtelen az a két rövid mondat, amelyet magyarázatként szán a szerző. Sikereesebbek

További ellentmondás olyan idegen eredetű szavak (*attak, fundál*) szerepeltetése, amelyek helyett magyar is alkalmazható, illetve ennek mintegy ellentpontjaként a narrációt modorossá tevő archaizmusok (*búvárló, mindenik*) gyakori használata is, amelyek megzavarják a stílust.

A felfokozott, rajongó életérzés minden mondatból sugárzik, amely gyakran túlzásokba hajlik. Ilyenek például azok az esetek, ahol már a bemutatott puszta tény vagy jelenség is ámulatba ejtő, az ezeket még tetőzni kívánó kommentárok viszont feleslegesek, mivel könnyen érzélgősségbe, túlcserdülő dicsőítésbe torkollnak. Nemegyszer azonban az értékítéletet, az elemzés alaposságát is megkérdőjelezhetővé teszik: minden Székelyföldről származó vagy ott megforduló híresség zseni, üstökös vagy fényes csillag, minden népi vagy műalkotás világszínvonalú, ha jobban megfigyeljük. Ezek az értékelések azonban inkább látszanak érzelmi, mint esztétikai megalapozottságúnak. A zseninek nevezett Petőfi Sándor szintén zseniálisnak tartott

azok az elemzések, amikor felvázolja a népdalok történelmi-szociológiai háttérét, vagy bemutatja, hogyan alakultak át az idők során.

A könyv talán legkényesebb részei azok, amikor a rajongó beszédmód didaktikusra vált, és a lelkiismeretre hatva fokozza tovább a patriotizmust. A „minden magyarul gondolkodó és érző”, „minden igaz magyarnak”, „szeretni a csángókat – tisztességünk fokmérője” és további hasonló megjegyzések kényszerítően, ítélezően hatnak. Pedig ebben az esetben is látunk szerencsésebb megoldást a könyvben: a csángók történetének, mentalitásának és kitartásának felvázolása például meggyőzőbben állítja őket példaképként a mai ember számára, mint a büntudatkeltéssel apelláló mondatok.

Az esszékötet lapjairól ugyanis kitűnik Székelyföld megihlető, ámulatba ejtő, egyedi és gazdag világa, amelynek nem lett volna szüksége az azt továbbfokozó túlzásokra, elfogult kijelentésekre, amelyek viszont többször rontanak a könyv színvonalán.

JUHÁSZ ATTILA

Mohai V. Lajos: A Bátyám hazavitte a halált

PRAE.HU, 2014

Számvetéskészítésre sokféle alkalom ösztönözheti az embert. A szépirodalmi alkotások tanúsága szerint hagyományosan a krisztusi életkor (Danténál az emberélet fele útja, a mai pszichológia szemével az életközépi válság) vagy a halál közeledése erősíti fel az erre való késztetést. A szépíró Mohai V. Lajos esetében viszont ez mintha állandó inspirációt jelentene, s folyamatosan sarkallná az alkotót, hogy a jelen jobb megértésének szándékával újrasméltassa, értelmezze addigi életének meghatározó momentu-

mait, s hogy az átlátás reményében bölcséletileg is tisztább jövő- és sorsképe lehessen. Szerzőnk legújabb prózakötete ismét bizonyítja, hogy több vonatkozásban is időszerűnek érezte a létállapot-összegzést. Indirekt módon – de mégiscsak az önbizonyosság pozíciójából – egyfajta alkotói beérés-beérkezés stádiumát szemlélteti, ám sokkal hangsúlyosabban és közvetlenebb kifejtéssel tárgyalja szűkebb pátriájához való viszonyának alakulását, valamint családjának történetét. Utóbbi két vonatkozásban a szám-

JUHÁSZ ATTILA (1961) Győr

vetés csupa veszteséget és hiányt mutat, és egészen nyíltan a végleges elszakadás, az elmúlás, magára maradás fájdalmas állapotához kötődik. Ha az alcím (*Elégikus víziók a Halottaskönyvhöz*) nem emelné ki külön, akkor is várható és egyértelmű lenne szerző és mű hangulati-szemléleti elégikussága, ennek mindenre kiterjedő hatályát azonban sokféleképpen teszi elvethetlenné a szerző.

A kritikusként, tanulmányíróként már nevet szerzett Mohai érdemi szépirodalmi jelenléte a 2010-es évektől számítható, amelyet két-két vers-, illetve prózakötet fémjelez. Rendhagyó, hogy alkotói kibontakozása (de 1997-es lírikusi indulása is) már jóval az életközépen túli pályaszakaszra tevődik: 54-58 éves korára érett meg mondandója, s nem ok nélkül használhatjuk a színimát, hogy érett egybe a mondandó, hiszen mind tematikailag, mind stiláris értelemben homogénnek, karakteresnek – sőt jórészt a folyamatos belső ismétlődésre építettnek – mondható a teljes korpusz. Lelkiakat és az életkorból adódó tipikus élethelyzetek egyaránt indukálhatják, hogy e számvetéskészítésre hangolt alkotásmódban a kezdetektől folyamatosan főszerep jut a melankolikus emlékezésnek (ezt első szépprózai jelentkezésekor rögtön kötet cím-pozícióban is demonstrálja (*Az emlékezés melankóliája*, 2010), a személyes és ontologikus árvaság, létmagány érzetének, a mostani kötet kapcsán pedig mindezek háttérben az eddig legtellesebb árnyalású létszorongás, sorsbizonytalanság (*Hová is lenne az út?* – verskötet cím 2011-ből) és a szó legszorosabb értelmében vett árván maradás élethelyzetei, szubjektív tapasztalatai állnak.

A szubjektív személyesség, a bensőséges-vallo-másos beszédmód elsőrendűsége az új kötet címében is rögtön egyértelmű írói szándékot jelez. A testvér elvesztésére való utalás előrevetíti a vonatkoztatási tér hangsúlyosan familiáris jellegét, amely az alkotói-magánemberi érintettség kapcsán teljesen természetes is. Jól illeszkedik e szféraválasztáshoz a lokális kisvilág emberi mikroklímájának társítása, amelyre hangulatilag és szociológiai vonatkozásban szintén az érték- és illúzióvesztés, a változásfolyamatok általában rossz előjelként való interpretálása jellemző. Az ezekhez fűződő nyelvi-hangulati líraiság itt megintcsak természetes, Mohainál ráadásul alkati sajátság egész szépprózájában. Folyamatában olvasva a könyv szemelvényeit azonban a befogadó időnként szinte elteltődhet ezzel az érzelmi egyben tartással, amelynek koherenciája érték, de olykor túlsúly is, amely egyaránt korlátozza alkotó és olva-

só érzékenységét a finom hangoltság, az igazi árnyaltság vonatkozásában, illetve kevésbé engedni közel a lényegi létbölcseleti meglátásokhoz, több teret engedve a magánszólamnak, amely néhol a partikularitás határhelyzetébe kerül.

Mivel Mohai prózájára az erősen lírai intonáció a jellemző, az olvasónak erre ráhangolódva nyilván nincs túlzott elvárása a szokványos értelemben vett epikus tartalom vagy a kidolgozott jellemrajz megléte iránt, és az is gyorsan kiderül, hogy a szerző nem hagyományos értelemben vett családtörténetnek szánta művét, ugyanakkor mégis megfér ebben a sajátos szövegfolyamban némi legendaközeli anekdotikusság, illetve lélektani elemzés, önanalízis. Az említett jellemzőknek is köszönhető, hogy a teljes textust műfailag nem igazán lehetséges klasszikus kategóriáknak megfeleltetni. A vallomásos befelé figyelés, az olykor apróságokra is kitérő biografikus személyesség a napló vagy egy igényesebb blog formájára emlékeztet, néhol aztán helytörténeti vagy szociografikus értekező gondolatsorra bukkanunk, máskor pedig életképek, hangulatrajzok, komment-

táló és inzertáló vendéggondolat-beemelések, novellaszerű kistörténetek, esszéforma gondolatfutak szövik tovább a textúrát. A könyv alcímében említett látomásos jelleg csak kisebb részben vonatkoztatható a szövegre, s néhány kisebb álmidéző részlet mellett elsősorban egy valós történéssor transzcendens-allegorikus átlényegítéséhez, illetve globális-apokaliptikus, Pilinszkyt idéző dimenzióváltáshoz rendelhetők hozzá. Helyenként címkeszerűen maga a szerző is megnevez aktuális műfaji kategóriákat (rekviem, vita, fohász, zsolttár, emlékezés, bekezdések), amelyek viszonyítási pontként szolgálhatnak, de inkább a sokszínűséget, az egészben meghatározhatatlanságot teszik műfajilag identikussá. Ezek mellett a legtalálhatóbb talán mégis az az ars poeticus közbevetés, amely szerint a szerzőt az anya és a testvér elvesztése utáni világ ingerli a „felemás hangulatok lejegyzésére”.

Úgy vélem, a lélektani vonulatra komoly súlyt fektetett az alkotó, de mintha e téren is inkább érintőleges lenne a szándék megvalósulása. A családi szerepek megnevezésekor rendre nagybetűs szóalakokkal találkozunk (Öregapám, Bátyám stb.), s e gesztus természetesen a tisztelet, az érzelmi elfogultság jele, viszont emellett a karakterek nemcsak a familiáris viszonyulásrend miatt válnak „nagybetűs hősökké”, hanem a maguk hétköznapiságában, tipikusságában is jellegzetes alakként személhetők.

Értelemszerűen az elvesztett testvéréről mond el legtöbbet a beszélő. Megelevenednek gyermek- és felnőttkori életük közös és karakterkülönbséget mutató momentumai egyaránt, a későbbiek tanúsága szerint azonban a kötet cím nyelvi jelzései közül mégsem a testvér személyére való hivatkozás kapja a fő hangsúlyt, hanem – a másodlagos funkciójú birtokos személyjel kapcsán – az elbeszélőre vonatkoztatott alanyiség, mind a személyes érzelmi veszteség, mind pedig a halál általi megérintettség, illetve az ehhez kapcsolódó létbölcseleti meditativitás apropóján. Érdekes mindemellett, hogy az életrajzilag jobban megismerhető báty mellett az életét, múltját fiai elől szinte elrejtő apa karaktere, illetve rajta keresztül a személyes múlt-hoz való viszonyulás lehetséges változatainak értelmezése tükröz Mohainál mélyebb lélektani motíváltatást, avatott jelenségértelmezést, még akkor is, ha az apa személyiségében, reakcióiban, mentalitásában egyfajta tipikus férfiattitűd elemeit is felfedezhetjük.

A bensőséges, mély megélttség hangsúlyát nemcsak műfaji értelemben közelíti a lényeghez a Mirko Kovač-idézetben átvett kifejezés, a „lelkiállapotok felvételei” titulus, hanem a kötet makrostruktúrájára vonatkoztatva is helytálló. Az *emlékezés melankóliájához*, az első prózakötethez képest tudatosabban szerkesztett könyvanyag szervezesebb szövegtömbökből épül meg amellet is, hogy az összhatás ismét mozaikszerű, s hogy ha nem is képeződik le benne a gyászmunka lelki-tudati stádiumainak „szokott” rendje, egymásra épülése, a tárgyalásmód szerves többirányúsága erényévé is válik a mostani struktúraformálásnak. (Az olvasó azért eljátszik annak latolgatásával is, hogy az alcímben sejtetett későbbi „nagy mű”, a feltehetően tovább épülő *Halottaskönyv* architektúrája elviseli-e majd a két kispórai tagoltságra szerelt kötetelőd aprózó és spontánabb építésmódszertanát, amelyhez a jelek szerint Mohai már jártasságot, kötődést is mutat.)

Ha az egyes fejezetek belső építkezésmódját tekintjük, abban is feltűnik egyfajta mohais szabad hagyomány: a természetesnek ható beszédfűzésben sok helyütt tudatos hatástényezők belefoglalása ismerhető fel. Ilyen például a mottók és vendég-szövegek inzertálása, amely azon túl, hogy a szerző tagadhatatlan személyes kötődéseit is újra meg újra demonstrálja, alkalmas a hangulati-gondolati együttregzés érzékeltetésére s egyfajta távolításra, általánosító kiterjesztésre egyaránt. (Az első prózakötetben az alteregószerű Raszinnyai Miklós megszólaltatása is efféle gesztusértékkel bír.) A vendégidézés mellett indirekt evokatív szándék is jellemző e dikcióra, amely arról tanúskodik, hogy

Mohai számára a stílári ráhangolódás Krúdy, Kosztolányi vagy épp Kafka beszédmódjára, hangulatiságára szintén a készség szintjén áll rendelkezésre, s állandósult hatáselem. Többnyire erős szövegzárlatokkal találkozunk a fejezetvégeken, amelyek érzelmi vagy gondolati összegzésre, poentírozásra is alkalmasak. Az említettek mellett azonban, úgy érzem, a legfontosabb mikrostrukturális-retorikai kérdés a bölcseleti hangsúlyok, szentenciózus kiemelések kezelése. Ezek nem csupán szövegzáró pozícióban tűnnek fel, hanem a mondandó természetes szövődésének folyamatában az aktuális összpontosítási szándék függvényében. Így aztán többnyire reflexív jellegűek lesznek, s tán ebből is adódik, hogy általában nem követi őket mélyebb-árnyaltabb kibontás, értelmezés, hanem nagy részük kérdésfelvetés formájában sűrűsödik egybe. Nagyon jellegzetes megoldás a sok vajon-mondat, amelyeket mintegy kiegészítenek a szöveg- és kötettszerte sokszor előforduló mintha-szerkezetű predikátumok – a hangulati elsődlegességhez így valamelyest lebegtetett bölcseletet adalékolva.

A struktúra, a szövegen belüli és szövegközi jelentéshálózat alakításában folyamatosan feltűnik a motívumisméltés. A hangulat megjelenítésére Mohai rendre felhasználja a többnyire impresszionista karaktert mutató képi-vizuális érzékiség valós és szimbólumértékű elemeit, amelyek a szerző legkedvesebb, sokszor ismétlődő természeti motívumaira (eső, hó, fák, felhők, szél, ősz, fagy stb.) épülnek. Ezek között is gyakran felbukkan egy nagy kezdőbetűs elem, jelesül az Ég motívuma, amelynek a bölcseleti tartalom közvetítésében is jelentős szerep jut. Hagyományos szimbólumértéke (változásaiban az időmúlás, borújában a szemléletbeli elkomorodás, transzcendens vonatkozásban pedig a gondviselés, sorsalakítás képzetei) aktuális témától és műfaji jellegtől függetlenül is sokoldalúan jelen van a különböző szövegrészekben, a személyes szorongó, önvádoló létbizonytalanság, valamint a kisvárosi-kisvilágbeli hanyatlásjelenségek szferikus szemléltetése mellett ez az a lét-dimenzió, amelyben a globális szemlélet és bölcselet síkjára juthat el a szerzői gondolatmenet, a létszemléleti alapvetés. Nyilvánvaló, hogy ezt csak bizonyos látásmódbeli mezsgyék között engedi működni a még mindig erős érzelmi érintettség, netán elfogultság, s a korszakfüggés mellett hivatkozhatunk akár a szerzővel együtt a saját életkorából adódó szkeptikus-pesszimista, illúziótlan létszemléletre is (vö.: „a pusztulás széltében-hosszában elkerülhetetlen látványa”, „toldozott-foldozott öregség”, „neuraszténiásan, fogcsikorgatva élünk mindnyájan”), amikor ennek motivációját igyekszünk feltárni, megérteni.

Nagy jelentősége van Mohai prózájában az árvaság-döbbenet, a hiányok, az eseti emocionális ürességérzetek csöndje mellett a felismerés-megértés csöndjeinek is, amelyet gyakran ellenpontoz az elveszettség, a létmagány, a létben hontalanság intenzív szorongásérzetének feszültsége. Mindezek megélttségének hitele kétségbevonhatatlan, az írói interpretáció azonban a feszültségkezelés dinamikájára nézve több és változatosabb nyelvi-retorikai eszközt is alkalmasnak találhatna amellett is, hogy például szerencsés arányokban és árnyalatokban használja fel a romantikus-érzékeny emelkedettség stíluseszközait, s úgy dinamikusabbá, megélhetőbbé, frissebben működővé tehetné a folyamatos olvasásélményt – vagy a sűrítettebb feszültségkezeléshez líraspecifikusabb megoldást választhatna, mint némely versében, vagy mint például Tóth Krisztina tette azt *A világ összes országa* című műve esetén.

Sajátos egyenleget mutat a második Mohai prózakötettel való olvasói számvetés. A szerzői módszertan elemei azt jelzik, hogy a megszólaló szépirodalmárként ismét egy spontánabb beszéd-folyamat közben éli meg saját és kortársi lét-számvetésének veszteségélményeit, s ezzel párhuzamban, vállalt jellegzetességként tartja meg műveinek

tematikai (búcsúzás, létperspektíva-vesztés, idegenségérzet, veszteségtudat, emlékezés, elmúlás-érzés) és motívikus (ld. még: út, Hidegház, idő stb.), illetve hangulati-stiláris kötődéseit. Akárcsak előző kisprózáiban, verseiben, mondandója túlnyomórészt most is „a szív karbantartására szolgál”. Ennek szabad és önazonos, egybeérett vállalása (vö.: „Ha megmosolyogják, / rendjén valónak érzi. / S botozgat a Földön” – ld. *Botozgat a Földön*) avatja művét egyedi műfajúvá, kimunkáltan is ösztönös beszédmódúvá, a szerzőt az objektivitásra törő emlékezeti fókuszok érzelmvezérelt keresésirányítójává, valóságképeit olykor látomásba oldott jövődőléssé, viszonyát elbeszélő önmagához és az olvasóhoz pedig egyaránt reflexívvé, emóciókra hangolttá.

Számvetését (vö.: „Már kihüvelyezte, / mit a múlt állít róla ... már a jövőt sem féli” – ld. ugyanott) az utolsó lapon Mirko Kovačtól kölcsönzött végszóval zárja, amely summázó tételmondatként is felfogható: „Sorsunk: távolodás.” Ha ezt ars poetica-ként értelmezzük, jó esély van arra, hogy a készülő *Halottaskönyv* – s ezzel együtt a jelképes út a misztikus-valós Hidegház felé – átfogóbb szemlélethez, lét és nemlét titkainak teljesebb, mélyebb feltárásához és megértéséhez vezeti majd el a szerzőt és olvasóját egyaránt.

TAR PATRÍCIA (1976) Szombathely

TAR PATRÍCIA

Fehér Béla:

Tengeralattjáró Révfülöpön

Helikon, 2015

A Tengeralattjáró Révfülöpön – a szerző nyilatkozata szerint – Fehér Béla utolsó kötete. Búcsúintés az olvasónak, méghozzá Örkény István emlékének ajánlva. A könyv címe – Fehér biztosra megy – eleve megidézi *A sátán Füreden* atmoszféráját, Örkény alakjaival, létértelem-kereső abszurdjával együtt, nem lesz ez másként a kötet darabjainak többségénél sem. Az első novella apokaliptikus médiareakciói, a világ pusztulása után özvegy Varsányiné ikonikus figurája tűnik fel, „Egérirtáshoz használt szalonnát veszek” feliratú dobozkával.

Az egyperces novella – vagy Fehér terminusával élve, a „rövidnadrágos novella” – műfajának való tiszteletadás, azaz a műfajjal való próbálkozás nem ismeretlen az Örkény utáni magyar irodalomban, de valljuk be, eddig kevés sikerrel járt. Jobb és

kevésbé jó stílusimitációk születtek ugyan, örkényi sémákat passzítottak novellányi történetekhez, s az abszurd is megvalósítható – hiszen zsebben van a közhely, miszerint világunk is az –, de azt a borzongató mélységet röhögve megnyitni, és úgy, ahogy Örkény tudta egy „pöcökhöz” vagy éppen egy paprikakoszorúról szólva, eddig nem tudta más. S a másik, ami veszélybe került az egyperces aktualizálásakor: a novella műfaja, a szövegek a publicisztika, leginkább a tárcza vagy a glossza felé toltak el. Ne legyünk szigorúak, az írói kvalitásra nem foghatunk mindent, itt van persze még világképünk változása, sekélyesedése, a globalizációtól a vizuális túlingereltségig megannyi más. A kérdés, mit várjunk egy egyperceskötetől, s hogy megvalósul-e ez Fehér könyvében.

A *Tengeralattjáró Révfülöpön* novellái a címük szerinti ábécésorrendben követik egymást, kivéve a már említett nyitó szöveget (*Várható időjárás: világvége*), amely előhangként is szolgál az egyébként legkisebb számban megjelenő, 21. századunkat kifigurázó darabokhoz, amennyiben a fogyasztói társadalom, a média elhülyülése, pontosabban hülyesége hivatott a humor forrása lenni. Kevés szöveg sorolható ide: tehát az aktualizálás – még akkor is, ha ez éppen a világ azonosságának nem, illetve csak külsőségeiben változásának bemutatását célozza is meg – mint az örkényi műfaj újírásának lehetséges oka nem túl meggyőző. S ez kiegészül azzal a ténnyel, hogy ezek a „posztmodern” témájú darabok a gyengébbek közé tartoznak: az *Egy gondal kevesebb* a biológiai tulajdonságok önkényes változtatásával ironizál (egy magyar férfi a SZBKH-ban kapott utasítások alapján fekete négygyermekes nőként folytatja életét), az *Első emelet, 117-es ajtóban* pedig a NEBEH, a Nemzeti Betegségelosztó Hivatal kedélyes bürokráciája tárul fel. Az *Impromptu 2.* sajtócikkeket imitál, amelyben a házikedvencek más állatokká való átoperálásától a sajtó elírásoktól, tévedésektől és alaptalan állításoktól generált mechanizmusáig több dolgon élcelődik a szerző. A *Reklámblokkból* kirajzolódik a televíziós vásárlások, valóságshow-k, a *Tarzan online*-ből a közösségi oldalak sivársága, de be kell látnunk, ez utóbbiak lerágott csontokkal bibelődnek, s a szövegek színvonala sem indokolja előadásukat. Az egész kötetnek kedvezett volna a novellák szelektálása, valamiféle feszesség, mértéktartás, ami hangsúlyt adott volna az egyes daraboknak, például kihagyható lett volna az egyféle alapötletet variáló írások egy része, ilyen például az *Utcakeresztelő a XXVI. kerületben*, a *Hajgató Ákos esete az egércsapdával*, hasonló a *mandulacsók száz arca*: az email-váltások az egymás mellett elírásból, félreértésből, szétfutó kommunikációból nyernék humorosságukat. A *Nem árusítható a Vörös Rébékben* dobókocka helyett konzerv került a társasjátékokba, a „hibás áruk fóruma” témája is többször felbukkan, ahogy unalommal fenyeget az előző csoporttal némileg rokon sajtóbeli elírások helyreigazításaira, a „tudományos” adatok javításaira épülő írások bősége is (*Tévedésektől sújtott család, Töredékek Berettyó Gyula szellemi műhelyéből* stb.), illetve a könyv vége felé egymás mellett található három szöveg (*Új nap kezdődik, Vasárnap, hullámzó paplan alatt, Veresvízi látogatás*), amelyek zavarba ejtően vázlatnak, ötletnek tűnnek csupán. Többször felbukkannak valahonnan már ismerős történetek, ilyen például az eltévedt halál története (*Járvány Nigériában*) vagy a *Hagymás virsli tavaszi estén*, amelyben Gizi, a prostituált úgy oldja hősünk magányát, hogy az megfőz, megvacso-razik társaságában.

A kötet legsikerültebb darabjai viszont igazán jó Örkény-imitációk, ahol az aktualizálás szándékának semmi nyoma. Színtiszta stíluskövetés tehát: nosztalgiával tölti el az olvasót a megteremtett atmoszféra, a 21. századot – főként a várost, kisvárost, például a szerző által kitalált Vastavát – idéző (bece)nevek és karakterek, a nyelvhasználat (amelyet talán csak a szókészlet billent néha ki felénk), a társalgási szófordulatok és a kedélyes narrátori hang, mellyel Örkény szólt hajdan: „Szíveskedjék terpeszállásba állni, mélyen előrehajolni, s ebben a pozitívában maradván, a két lába közt hátratekinteni: Köszönöm.” Szórakoztatóak az abszurd egypercesek klasszikusait újíró, öntudatra ébredt tárgyak: *Két felhívás* címen olvashatunk először a nyugdíjas Húvös Kálmántól megszökött, eredetét, rokonait felkutatni vágyó harmincdekás parizerről, majd a bűnözővé lett, meglehetősen antropomorff Frici sertés esetéről. Hasonlóan jó a *Beszámoló a Gonzales autós nadrág gyógyulásáról*, amely Fehér kiváló portréalkotó tehetségét dicséri: klarinétművész, villanyszerelő, fogtechnikus, pincér, háziaszszony s még sok egyéb arckép bontakozik ki egykét (nyelvi-stilisztikai) vonásból Fehér tolla alatt. Azt sem bánjuk, ha örkényi témavariációk ezek, s valójában nem hoznak újat az irodalomba, mert Örkény jó, s Fehér témaválasztásai igazán méltók az egyperces hajdani mesteréhez. Az *Ébredés hajnali háromkor*-ban Érseléndi, a pincér kölcsönadja szerelemtől szenvedő szomszédjának a feleségét; a *Cserbenhagyásban* Brezina István zoológus zaklatja az állatkert látogatóit, hogy szabadítsák ki a majomketrecből, hová tévedésből került; a *Pedig a szerelem még el sem kezdődött* morbid humorával is az igazán jól sikerült novellák sorát gazdagítja. A *Könny csak az italom, kenyerem a bánatot* pedig lehetetlen nem szeretni: a Gloomy Sunday társasjáték szabályai szerint aki hatost dob, Seress Rezső felejthetetlen dalát hallgatva azonnal kiugrik az ablakon, különben a többiek megvetése övezi. A játék azért jó, „mert minden mozzanatában ott fénylik, lobog, hódít a melankóliától feszülő magyar lélek, amelytől annyian beugrottak már a nagybögőbe”: s ugyanezt a magyar melankóliát tudja Örkény, Fehér is megírni úgy, hogy az olvasó felröhög.

Ahogy a fentebbiekből kiderül, Fehér Béla kötetének gyengeségei ellenére erőse az a könnyed nyelvi játék, amellyel visszaidézi az egypercesek nagymesterét, nosztalgiával töltve el az olvasót. Varsányiné örök, Örkény örök, és magunkra eszmélni jó, akkor is, ha dr. Tótkerti Róbert lefolyóban rekedt egyetemi tanárhoz hasonlóan sóhajtunk fel a végén: „Miért, miért e percnyi öntudat, hogy lásuk a nemlét borzalmaikat?”

KERESZTES
OROSZ
GRAFIKUS
MŰVÉSZETI
KIÁLLTÁS
VÁCUJÁRÓ
GALERIA
2017.1.22.

MMA
MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

|ñ|mm|ñ|
VIGDÓ